Leven in tweespalt

George Kettmann

Uitgeverij Flanor

Leven in tweespalt

Leven in tweespalt

Nagelaten geschriften van een nationaal-socialist

George Kettmann

ingeleid door
Louis Ferron

bezorgd door
Willem Huberts

Uitgeverij Flanor

Vierde druk

ISBN 90-73202-40-X

Uitgeverij Flanor, Nijmegen, 2001

Inhoud

George Kettmann, de soldaat zonder front

Laat ik maar meteen melden waar de pijn zit. In zijn na de oorlog in opdracht van het RIOD geschreven en hier afgedrukte *De tweespalt tussen NSB en SS* schreef George Kettmann: '...wij vroegen niet naar gewin en leefden met een vlam in ons hart. Dat die tijd sfeer had, het lag – weet ik nu – aan het licht dat wij er zelf in ontstaken: een geloof zoals ik het altijd (...) heb horen doorklinken in de poëzie van Henriette Roland Holst, de grootste dichteres uit de afgelopen halve eeuw. Die vlammende roep om een wordende en dus nog ongekende, maar profetisch geïdealiseerde gemeenschap is toen óók – al droegen we zwarte hemden in plaats van de rode muts der revolutie – ónze roep geweest.'

Zo veel goede zin en dan toch als landverrader aan de paal te worden genageld! Is het, zoals hij in het genoemde geschrift suggereert, het lot van alle idealisten die uiteindelijk, militair gezien, aan het kortste eind hebben getrokken? Of is het het lot van alleen die idealisten wier idealisme uiteindelijk als een drogbeeld is ontmaskerd?

Voor dat laatste lijkt veel te zeggen. In dat geval rest dus de vraag wát er op dat idealisme viel aan te merken. Menno ter Braak was met de beantwoording van die vraag gauw klaar in 1937.

Met Kettmanns gedicht 'De wijze kater' als steen des aanstoots, schreef hij zijn *Het Nationaal-Socialisme als rancuneleer*. Waarbij voor de goede orde vermeld moet worden dat Kettmanns gedicht gericht was 'Aan de heeren van het nieuw opgerichte "Comité van Waakzaamheid" tegen het Nationaal-Socialisme', waarvan Ter Braak een der gangmakers was. Kettmann verzet zich in zijn poëem tegen de zijns inziens burgerlijke zelfgenoegzaamheid van de comitéleden en beëindigt zijn aanklacht met het volgende kwatrijn:

Gij – op ’t fluweel als heele potentaten –
zijt al door Moskou voor de jacht gehuurd;
weet dit: het heeft den langsten tijd geduurd,
dan komen wij - wij durven jullie haten!

Het venijn zit natuurlijk in de staart. Het is de haat die Ter Braak ingeeft van een rancuneleer te spreken en van ressentiment als drijvende motor.

Met instemming citeert Ter Braak aan het begin van zijn essay een diplomaat die, gevraagd naar het gevaar van het Nationaal-Socialisme voor Nederland, gereageerd zou hebben met een: ‘Welneen, mijnheer, het Nationaal-Socialisme, dat is een troepje rats.’ Proef de ook door Ter Braak gesignaleerde – en bijgevallen – sjieke arrogantie die uit deze opmerking spreekt en je bent de reden voor rancune en ressentiment eigenlijk al een beetje op het spoor.

Rancune, ressentiment... Het lijken afdoende termen om het Nationaal-Socialisme of verwante stromingen te veroordelen. Maakt men zich er daar echter mee van af, dan gaat men toch wat al te gemakkelijk voorbij aan de bronnen van die gevoelens die, of ze nu uit de modder opwellen of niet, wel degelijk bronnen zijn, oorzaken dus. En als ze al uit de modder opspuiten, dan dient men die modder hier letterlijk te nemen. Het is namelijk de modder uit de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog.

De modder, jawel ... en het bloed, het gangreen en de verscheurde longen en – waarom niet? – de rancune. Miljoenen soldaten, zowel aan de kant van de asmogendheden als aan die van de geallieerden waren juichend de oorlog ingegaan om, gaandeweg de zinloze veldslagen en de massakers tot het inzicht te komen dat ze niet meer dan speelgoed waren in handen van een establishment dat hen, met zijn fraaie patriottische kreten, voor zijn kapitalistische karretje had gespannen.

Niet verwonderlijk is dan ook dat juist in de naties van de voormalige belligerenten getracht werd een nieuw waardepatroon te ontlenen aan de in de oorlog opgedane ervaringen. Waar in het geval Duitsland – het geval van de meest toonaangevende verliezer dus – nog eens ‘de dolkstootlegende’ bijkwam. Wat zoveel inhield als dat het Duitse leger niet te velde zou zijn verslagen, maar door de aanstichters van de Novemberrevolutie: de sociaal-democraten die voordien – tamelijk sluw – in de positie waren gemanoeuvreerd waarin zij en niet de conservatief-nationale krachten gedwongen waren geworden de vredesvoorwaarden van de geallieerden te accepteren.

Weg dus met de burgerlijk-industriële – zo men wil kapitalistische – samenleving die met die zinloze oorlog haar eigen voosheid had bewezen.

Het Marxisme leek – zeker voor hen die de ‘dolkstootlegende’ niet aanhingen, het redelijk alternatief. Langs positivistisch bepaalde, historische lijnen voorzag het immers een samenleving waarin de kapitalistische ordening wel ten onder móest gaan. Anderzijds beloofde het, langs diezelfde lijnen, een cosmopolitisering van die samenleving, gedragen door het internationale proletariaat.

Toch kon men zo – in die gedachte al of niet gesteund door de genoemde legende – zijn aarzelingen hebben over het positivistisch, wetenschappelijk onderbouwde karakter van het voorspelbare verloop der dingen. Voortbordurend op romantische noties van bijvoorbeeld Fichte en Herder, kon men de nadruk leggen op andere, wellicht meer irrationele dan wel intuïtieve krachten die plaats en ontwikkeling van een natie in het geheel der volkeren konden bepalen.

Maar dat alles anders moest: daar kon men zich aan beide zijden wel in vinden. En juist op deze tweesprong tussen een op de rationaliteit georienteerd vooruitgangsdenken en zijn antipode, die de bijna mythische en in ieder geval langs lijnen van het historisme bepaalde verleden beklemtoonde, zou zich met name in het Duitstalige gebied een baaierd aan standpunten gaan ontwikkelen die door de extremiteit én het gewetenloze opportunisme van een van die vleugels uiteindelijk zou culmineren in wat wij als de Nazistaat hebben leren kennen. Een staat die aan alle ethische normen lak had, zelfs aan die van de eigen aanhang.

Kettmann heeft dit laatste niet doorzien, wellicht verblind door de romantische voorgeschiedenis en de rigoureuze conclusies die daar in Duitsland uit werden getrokken. Als zoon van een middenstander wilde hij groots en meeslepend leven en hij was in Nederland waarachtig de enige niet. Maar waar haalde je in dit land de historische legitimatie voor je revolutionaire gezindheid vandaan? Dan kwam je al gauw in Italië terecht en, als je wat ‘volkser’ georiënteerd was, natuurlijk in Duitsland.

In zijn standaardwerk *Die konservative Revolution in Deutschland 1918-1932* onderscheidt Armin Mohler vijf hoofdgroeperingen waarin de niet historisch-materialistisch georiënteerde revolutionairen zich zouden onderscheiden. In de eerste plaats de ‘volksen’ die de rassengemeenschap als bindende kracht zagen voor een réveil. Dan de ‘jongconservatieven’ die eigenlijk oude wijn in nieuwe zakken wilden gieten. De ‘nationaal revolutionairen’, voornamelijk geïnspireerd door de frontervaringen, die de door hen ervaren technologische en politieke ontwikkelingen ten eigen nutte wilden aanwenden. Als meest onschuldige groepering in dit geheel mogen de zogenaamde ‘Bündnischen’ worden gezien: nostalgici hoofdzakelijk die, in het kader van hun volkse ideaal, gehuld gingen in Lederhose en bijpassend Tiro-

ler hoedje. En tenslotte de ‘landvolkbeweging’ die het nationale denken verengde tot een opkomen voor eigen streek en eigen stand.

Om even de gedachten te bepalen. Een man als Ernst Jünger mocht men in die tijd tot de ‘nationaal revolutionairen’ rekenen. Zijn blauwdruk voor de nieuwe samenleving heet *Der Arbeiter*, de bijna cynische manipuleerder van de moderne technologie, als hij daar niet zelf een organisch onderdeel van vormde. Latere Hitlerwederstrevers als Stauffenberg en Schlabrendorf mocht men eerder tot de ‘jongconservatieven’ rekenen. Hun inspirator was de filosoof Arthur Moeller van den Bruck; bedenker overigens van de term ‘Het derde rijk’, dat hij zich geheel anders had voorgesteld. De ‘volksen’ hoeven geen betoog, terwijl de ‘landvolkbeweging’ impliciet te onbeduidend is om nader te worden toegelicht.

Bij nadere verfijning kom je dan ook nog een beweging als de ‘nationaal bolsjewisten’ tegen die je ergens in de omgeving van de ‘nationaal revolutionairen’ moet plaatsen. Tal van tussengradaties en kruisverbanden hebben zich uiteraard voorgedaan. Uiteindelijk allen overtroefd door de NSDAP die van alle sektes en hoofdstromen een graantje meepikte. Wat deze club in haar machtsstreven achteraf niet zinde spuwde ze even gemakkelijk weer uit. De nationaal bolsjewistische noties in de allereerste plaats, terwijl de aanvoerder van de NSDAP tot in zijn laatste dagen in zijn Lederhose kon blijven rondhuppelen; wie had dáár ook aanstoot aan kunnen nemen?

Dat alles anders moest, dat was ook de mening van de jonge en romantisch aangedane Kettmann. Jammer alleen dat hij niet, en al helemaal niet met een grote groep kameraden, op de tot luciditeit leidende frontervaringen kon terugvallen. Zijn naar bloed en bodem geurende ‘Dietsland’ bleek, afgezet tegen het uit de krijg gewonnen extract in Duitsland, uiteindelijk maar een zwak derivaat. Het ‘Bündnische’, het ‘volkse’, maar ook het duivelspact met de technologie ... het waren voor hem even zovele uitdagingen aan zijn romantische geest. Men behoeft er de opmaat van zijn roman *Maan op het dak* maar op na te slaan:

‘Uit de stormachtig verwilderde duisternis van het Oerdelsche bergwoud schoot een blauw-nevele lichtbaan, waarin het stuifsel der regennaalden wegstriemde’. Waarop men even later ‘het heesch gebrul van een claxon-signaal, dadelijk verzwolgen in het kolkend tumult van den storm’ hoort opklinken.

Mooischrijverij à la de Tachtigers, gekoppeld aan ‘Oerdelsche’ bergmystiek, terwijl de dramatis personae oerhollandse namen als ‘Beuk’ en ‘Grendel’ blijken te dragen en de moderne tijd zich aankondigt middels claxongeluiden. Het is literair machteloos leentjebuur, wat zijn voorlopig hoogtepunt vindt in een poëziebundel als ‘*Het erf aan zee*’ waarop zich, ook tot Ter

Braaks verbazing, ‘runen’ blijken te bevinden, om tenslotte zijn climax te beleven in *Jong groen om de helm* waarin:

> ‘De ratten zijn herkend: de Jood – de Jóód;
> hun moordlust heeft hem gruwelijk overvallen,
> maar in ons vaandel staat de weerman Koot.’

Op dat moment is het leentjebuur spelen tot pure misdaad verworden. Een keuze die in Kettmanns geval misschien te verklaren valt uit het gebrek aan geworteldheid van zijn revolutionaire elan als zodanig. Het schijnt zijn rechtvaardiging te moeten vinden in een bekentenis in extremis. Einde van de literator, einde van de ‘denker’.

Niettemin loont het de moeite de hier afgedrukte ‘nabeschouwingen’ van Kettmann te lezen. Natuurlijk, ze zijn gekleurd door de omstandigheden waaronder ze geschreven zijn. Maar, anders bijvoorbeeld dan de memoires van een geestgenoot, de vrijkorpsman Gerhart Rossbach, verschenen onder de titel *Mein Weg durch die Zeit*, blijft Kettmann tamelijk openhartig voor zijn ooit ingenomen standpunten uitkomen, al is hij wel zo verstandig, zijn al of niet opportunistisch beleden antisemitisme er buiten te houden. Wat voor ons boeiend blijft en wellicht ook een licht werpt op de gedachtewereld van een door de geschiedenis ondergeschoffelde generatie, is het verslag van het antiburgerlijke verzet in Nederland voorzover dat niet in een linkse stellingname uitmondde.

Het is, zoals uit beide hier afgedrukte geschriften blijkt, alweer een bijna natuurgetrouwe afspiegeling van de situatie van het zo inspirerende Duitsland: een factiestrijd. Die tussen Musserts rekkelijken en de preciezen naar het model van Rost van Tonningen en Kettmann zelf.

Toen Kettmanns meningsverschil met de NSB te hoog opliep, nam hij dienst bij de Waffen SS. De meest meeslepende passages in zijn verslag *Op zoek naar een haven* zijn niet voor niets die die handelen over zijn periode van actieve krijgsdienst. Daar zien we even een glimp opdoemen van de vrijkorpsman die hij had willen zijn, de mythologische avonturier die in de praktijk zijn krachten had moeten verspillen in de strijd tegen de beuzelarijen van de pragmaticus Mussert. Waar dus tevens ook de tragiek van een man als Kettmann ligt: waar hij er als literator niet in slaagde zijn revolutionaire ideaal te evoceren omdat hij te zeer op geleend gedachtegoed hinkte, daar bleef hij als revolutionair van de daad gebonden aan de huisbakken spelregels die het Nederlandse klimaat hem bood.

Zijn enige imponerende daad bleek uiteindelijk een vlucht uit een ineenstortend Duitsland en een daarop volgende periode als Gauner in België;

een kleine scharrelaar inderdaad. Maar ook de levensgetuigenissen van kleine scharrelaars maken deel uit van het mozaïek van de geschiedenis.

En ach, had Kettmann zijn revolutionaire elan maar uitsluitend voor zijn strijd tegen Mussert gereserveerd, dan zou het een adequate afspiegeling zijn geweest van de naar het ‘poldermodel’ geknede versie van ‘Der Geist, der stets verneint.’ Maar met zijn al of niet van de buren geleende antisemitisme heeft Kettmann zich in ieder geval de leenman betoond die hij nu juist niet wilde zijn: de slaaf van een systeem waartegen hij, als hij met meer verbeeldingskracht gezegend zou zijn geweest, zich met heel zijn romantische ziel zou hebben verzet.

Louis Ferron

Verantwoording

Het zal rond 1980 geweest zijn dat ik voor het eerst in aanraking kwam met George Kettmann. Destijds was ik werkzaam bij de Groningse universiteitsbibliotheek en op een dag werden enkele van mijn collega's en ik belast met het in Amsterdam ophalen van een legaat, afkomstig van een oorspronkelijk uit Groningen geboortige boekenverzamelaar. Het legaat bevatte een groot aantal boeken met de Tweede Wereldoorlog als onderwerp. En temidden van die deelcollectie bevonden zich enkele tientallen boeken wier auteurs mij volkomen onbekend waren. Ik zag namen als Peter van Andel, Martien Beversluis, George Kettmann en Klaas Veenboer. Namen als Henri Bruning en Jan Eekhout klonken me al iets bekender in de oren. Een van die boeken bleef me bij: het was *De ballade van de dode Viking*, van de hand van de mij toen nog onbekende George Kettmann. Waarom? Misschien was ik gefrappeerd door de innerlijke tegenstrijdigheid tussen de evidente literaire aspiraties van de tekst en het anti-literaire van de omslagtekening, die ik pas veel later zou herkennen als van de hand van Maarten Meuldijk. Ik bladerde er wat in en legde het boek weg zonder er verder aandacht aan te schenken. De naam van Kettmann zat vanaf dat moment echter in mijn hoofd. Pas veel later (toen ik me diepgaander met de Nederlandse nationaal-socialistische letterkunde was gaan bezighouden) realiseerde ik me dat de legator – wiens naam in dit verband niet relevant is – gedurende de Tweede Wereldoorlog een zekere rol had gespeeld in het Nederlandse nationaal-socialistische en culturele leven en dat ik een blik had mogen werpen in de door hem opgebouwde collectie van werken van Nederlandse nationaal-socialistische letterkundigen.

In het midden van de jaren tachtig had ik het fortuin betrokken te raken bij de organisatie van een tentoonstelling in de Koninklijke Bibliotheek, met als titel 'De Nieuwe Orde en de Nederlandse letterkunde 1940-1945'.[1]

1. De catalogus van deze expositie bevat een eerste inventariserende staalkaart van

Ik mocht onder meer het onderdeel ‘Kettmann’ voor mijn rekening nemen. Mijn aandacht voor Kettmann verdiepte zich. En gaandeweg kwam ik tot de overtuiging dat Kettmanns rol als auteur, journalist en uitgever in het literaire, culturele en politieke leven van de jaren 1932-1945 niet alleen ten onrechte onderbelicht was gebleven in de literatuurgeschiedenis, ook werd ik de mening toegedaan dat Kettmann als representant van de Nederlandse nationaal-socialistische letterkunde nadere bestudering verdiende. Ik zette mijn onderzoek naar werk en leven van Kettmann voort. In 1987 liet ik een monografie over Kettmann het licht zien. Het boek bevatte een biografische schets en een zo compleet mogelijke bibliografie van en over Kettmann.[2]

Uiteraard niet alleen door mijn werk, maar zeker ook door dat van onderzoekers als Frank van den Bogaard, Dirk de Geest, Gerard Groeneveld en Jan Jaap Kelder werd langzaam maar zeker het terrein van de Nederlands(talig)e nationaal-socialistische literatuur ontgonnen.[3] De verschijning in 1992 van de *BNTL 1940-1945* vervult de laatste voorwaarde voor verder onderzoek.[4] Op basis van deze bibliografie is (de naar mijn mening nog steeds noodzakelijke) verdere studie mogelijk geworden. Als bouwstenen voor dat verdergaande onderzoek worden hier twee van Kettmanns nagelaten geschriften openbaar gemaakt. Uitgave van deze twee documenten wordt echter niet uitsluitend gerechtvaardigd in relatie tot benodigd verder wetenschappelijk onderzoek. Kettmanns teksten geven namelijk niet alleen een uiterst persoonlijke blik op een tijdsbeeld, ook vormen zij de in literaire vorm gegoten weerslag van belevenissen, ervaringen en opvattingen van een van hen die zich in de jaren dertig actief betoonde in het algemeen-culturele

---

het tot dan toe vrijwel onontgonnen gebied. Zie: *De Nieuwe Orde en de Nederlandse letterkunde 1940-1945; catalogus van de tentoonstelling gehouden in de expositiezalen van de Koninklijke Bibliotheek 13 september – 1 november 1985*; samengesteld door Jan Jaap Kelder; met medewerking van Frank van den Bogaard, Marja Geesink en Willem Huberts. ’s-Gravenhage, 1985.

2. Willem Huberts, *Schrijver tussen daad en gedachte, leven en werken van George Kettmann Jr. (1898-1970), met een bibliografie.* ’s-Gravenhage, 1987.

3. Ik verwijs naar hun publicaties, resp.: Frank van den Bogaard: *Een stoottroep in de letteren: ‘Groot Nederland’, de SS en de Nederlandse literatuur 1942-1944* (’s-Gravenhage, 1987), Dirk de Geest: *Collaboratie of cultuur?* (Amsterdam, 1997), Gerard Groeneveld: *Nieuwe boeken voor den nieuwen tijd, uitgeverij De Amsterdamsche Keurkamer 1932-1944* (’s Gravenhage, 1992) en Jan Jaap Kelder: *Schrijven voor de Nieuwe Orde: literatuur en schrijverschap en ‘De Schouw’, tijdschrift van de Kultuurkamer* (Utrecht, 1983).

4. *Bibliografie van de Nederlandse taal- en literatuurwetenschap 1940-1945, aangevuld met de bibliografie van de Friese taal- en literatuurwetenschap 1940-1945,* redactie M.S. Geesink, M.E.A. de Bolster, P.M. Doorenbosch en M. de Schepper. ’s-Gravenhage, 1992.

en literaire leven van die tijd. Daaraan aansluitend; Kettmanns teksten verschaffen inzage in leven en streven van een schrijver-journalist-uitgever die tijdens de Tweede Wereldoorlog ‘bovengronds’ werkzaam was – en het zijn ook, en wellicht zelfs vooral, die argumenten die uitgave rechtvaardigen.

Kettmanns leven

Op 28 januari 1948 wordt George Kettmann (dan 49 jaar oud) in Anderlecht door de Belgische politie gearresteerd.[5] Hij wordt op 28 april van dat jaar veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf wegens het voeren van een valse naam en wegens misbruik van vertrouwen jegens zijn toenmalige Belgische werkgever. Een door de Nederlandse overheid ingediend uitleveringsverzoek wordt gehonoreerd en na zijn straf in België te hebben uitgezeten wordt hij uitgeleverd aan Nederland. Daar wordt hem ten laste gelegd:

1. vrijwillige dienstneming in Duitse krijgs-, staatsdienst of publieke dienst;
2. bevordering van het vijandelijke streven en bevordering van nationaal-socialisme en antisemitisme in zijn hoedanigheid van directeur van De Amsterdamsche Keurkamer[6] en
3. het hebben geschreven en gepubliceerd van artikelen en gedichten die het nationaal-socialisme en het antisemitisme verheerlijken.

Na een eerste veroordeling op 15 november 1950 tot zeven jaar wordt hij op 17 maart 1951 in hoger beroep (dat door zowel de verdedigende als de aanklagende partij wordt gewenst) uiteindelijk tot tien jaar gevangenisstraf veroordeeld. Op 18 juli 1952 wordt de duur van zijn straf tot negen jaar teruggebracht. Na twee-derde daarvan te hebben uitgezeten wordt hij op 28 januari 1955 in vrijheid gesteld. Hij is dan 56 jaar oud. Op de dag af zeven jaar heeft Kettmann dus in gevangenschap doorgebracht.

Kettmann is een geboren en getogen Amsterdammer. Hij ziet in 1898 het licht in een Amsterdams middenstandsgezin, waarvan de vader textielhandelaar is. Voorbestemd om als oudste zoon zijn vader op te volgen, bezoekt hij de Openbare Handelsschool aan het Raamplein te Amsterdam en daarna treedt hij in 1914 in dienst bij zijn vader. Zijn interesse ligt echter niet in de handel, maar in de literatuur. Hij debuteert in 1918 in het jongeren-

---

5. Voor alle verdere (biografische) informatie over Kettmann verwijs ik naar mijn boek *Schrijver tussen daad en gedachte*.

6. Nadere gegevens over De Amsterdamsche Keurkamer, Kettmanns uitgeverij, zijn (behalve in de in noot 2 genoemde studie) te vinden in Gerard Groenevelds *Nieuwe boeken voor den nieuwen tijd* (zie noot 3).

tijdschrift *Het Getij*. Behalve vele publicaties in tijdschriften en kranten zien er tussen 1928 en 1933 drie romans van zijn hand het licht, waarvan er een in samenwerking met zijn toenmalige vriend Ru le Cavelier tot stand is gekomen. In de tweede helft van 1931 bekeert hij zich tot het fascisme. In een brief zal hij dit ‘een zelfontdekking’ noemen. De literaire producten die hij in de nu komende jaren zal doen verschijnen zijn stuk voor stuk doordrenkt met achtereenvolgens fascistische en nationaal-socialistische opvattingen. Binnen de NSB verwerft hij de nodige naam als medewerker aan het weekblad van de Beweging, *Volk en Vaderland*. In de periode 1933-1941 bekleedt hij diverse functies, variërend van medewerker-op-afstand tot hoofdredacteur. Nadat Kettmann in het najaar van 1942 met Mussert gebrouilleerd raakt is hij uit veiligheidsoverwegingen gedwongen zich buiten Nederland op te houden.

Ten tijde van de Duitse nederlaag in mei 1945 bevindt hij zich vermoedelijk ergens in Nederland. Hij is afkomstig uit het Duitse Ludwigslust en is via Brussel op weg naar Amsterdam, zijn woonplaats. Hij waagt zich niet in de buurt van zijn woning aan de Prinsengracht, maar begeeft zich naar de woning van zijn schoonouders aan de Overtoom. Daar krijgt hij te horen dat zijn vrouw zich al in arrest bevindt. Daarop vertrekt hij te voet naar Zandvoort, waar hij op 8 juni 1945 aankomt. Vervolgens reist hij terug naar België en begint een nieuw leven, onder de naam Jan Warnsinck. Pas op 28 januari 1948 wordt hij daar gearresteerd. En dan begint hij aan de volgende fase in zijn leven en moet hij de consequenties van zijn politieke opstelling en de daaruit voortvloeiende gedragingen in de periode 1932-1945 aanvaarden.

Na zijn gevangenisverblijf herneemt hij zijn leven. Hij onthoudt zich verder van enige politieke activiteit en werkt als corrector bij een drukkerij. Hij treedt voor de derde keer in het huwelijk. Enige jaren na zijn pensionering overlijdt hij in 1970 aan kanker. Zijn literaire activiteiten blijven beperkt tot de verschijning in 1956 van het lange epische gedicht *De ballade van de dode Viking*, de roman *Manuel* uit 1957 en de dichtbundel *Man, vrouw, kind* die in 1969 verschijnt.

Op zoek naar een haven

In de gevangenis aan de Amstelveenseweg te Amsterdam, in afwachting van zijn berechting, schreef hij tussen eind januari en oudjaar 1949 zijn autobiografie over de jaren 1928 tot 1948, *Op zoek naar een haven*. Hij was toen vijftig jaar oud. Het lijkt, gezien de uitlating op pagina 74 (‘Indien ik er dan ook niet zeker van ware, dat dit relaas slechts voor vertrouwelijk gebruik

dient...') waarschijnlijk dat hij het betoog (mede) aan het papier toevertrouwde in het kader van de voorbereiding op zijn verdediging. Naar alle waarschijnlijkheid is de tekst door anderen gelezen – het is niet meer vast te stellen door wie en waarom; Kettmanns advocaat, medewerkers van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, of anderen. Interessant in dat kader in het oorspronkelijke typoscript zijn enkele annotaties in de marges van de tekst. Zo is bij de passage op pagina 53 over dr. L. de Jong met potlood een kruis in de marge genoteerd. Hetzelfde vond plaats bij de passage op pagina 99, waar Kettmann spreekt over de achtergronden van zijn keuze voor het nationaal-socialisme. Hier zijn niet alleen twee kruizen in de marge te zien, maar daarnaast is de betreffende passage nog eens speciaal gemarkeerd met vierkante haken.

Subjectief is de tekst zeker. Gezien Kettmanns positie natuurlijk niet onverklaarbaar. Toch is zijn verhaal geen larmoyante apologie. In relatief koele bewoordingen geeft hij op rustige en weloverwogen toon zijn visie op de gebeurtenissen van die jaren. Maar – en dat is het interessante – het zijn niet slechts de feiten (of wat hij voor de feiten hield) die hij geeft. Ook zijn overwegingen, gedachten, kortom: zijn geestelijke achtergrond vertrouwde hij aan het papier toe. Nu Kettmanns geschiedenis zo'n vijftig jaar achter ons ligt, is het juist die geestelijke achtergrond die onze interesse heeft. De feiten zijn boeiend (voor zover al niet bekend uit andere bronnen), de anekdotes zijn interessant en geven kleur aan het verhaal. Maar doordat Kettmann ons een inkijkje gunt in zijn beweegredenen wordt het ons mogelijk contact te krijgen met een wereld die onderhand voltooid verleden tijd is geworden: die van het nationaal-socialistische gedachtegoed in Nederland. Waarom werd iemand nationaal-socialist? Wat beoogde een nationaal-socialistisch uitgever? Hoe werd er in het nationaal-socialistische kamp gedacht over maatschappij, individu, cultuur en politiek? Kettmanns autobiografie kan een hulpmiddel tot beantwoording van deze (en wellicht ook andere) vragen zijn.

Kettmann schreef de tekst dan misschien wel in het kader van zijn rechtszaak, voor hemzelf had het verhaal een bredere betekenis. Zijn autobiografie is ons namelijk overgeleverd in de vorm van een cahier, een schoolschrift. Kettmann heeft de draad waarmee dit cahier is genaaid, losgetornd, vervolgens heeft hij alle losse bladen voorzien van de getypte tekst en daarna heeft hij het cahier weer dichtgenaaid. Tot slot vervaardigde hij kalligrafisch met de hand een titelpagina. Een handelwijze die men niet volgt wanneer het uitsluitend gaat om de tekst. Aangenomen mag worden dat Kettmann de tekst ook voor zichzelf (en wellicht voor zijn naaste omgeving) van belang achtte omdat het verhaal een reflectie op zijn daden bevat.

Essentieel voor die reflectie is een passage op pagina 100. Kettmann zegt daar: ‘Zo kan mij slechts worden verweten, de inblazingen van een vàlse leider te hebben gevolgd, maar bezwaarlijk dat op zichzelf die gedachte verkeerd was. Mijn fout is dan, te hebben vertrouwd op een Duitse leiding in een tijd toen andere volksgenoten meer vertrouwen hadden in de Engelsen. Daarbij kwam nog, dat nà Mei ’40 practisch iedereen – vermoedelijk alleen de naar Londen uitgewekenen niet, maar niemand is mij dat toen komen zeggen – van oordeel was, dat de oorlog voor ons was geëindigd. Moeilijk kan men het achteraf voor een Nederlander verplicht stellen, in die tijd naar radio-Londen te hebben geluisterd met alle daaraan verbonden gevaar. Onontkoombaar brachten mijn strijdjaren vóór 1940 mij aan de kant der “nieuwe orde”; ik zou een caricatuur van een mens zijn geweest, had ik dat nièt zo gevoeld. Nog geenszins echter aanvaard ik daarmee het odium van “landverraad”.’

Hij erkent hiermee dus dat het volgen van Hitler onjuist geweest is, maar hij erkent de onjuistheid van Hitlers leer niet. Dat kan hij doen omdat hij ook nog in 1949 het nationaal-socialisme als een eerzame politieke beweging beschouwt – zoals alle andere politieke bewegingen van die tijd. De lezer van 1999 weet dat die visie onjuist is.

In de voorlaatste zin van het gegeven citaat presenteert Kettmann ons een inkijkje in zijn karakterstructuur: ‘een man een man, een woord een woord’ zal een zegswijs zijn geweest die hem uit het hart gegrepen was. Vergelijk in dit verband ook hetgeen Kettmann enige jaren later te berde brengt over Henri Bruning: ‘Ik zie niet in, dat iemand zich geestelijk verbetert, wanneer hij een vuur, dat in het verleden voor hem heeft gebrand, zelf uittrapt; spoedig zal blijken, dat ook het nieuw ontstoken vuur als het oude vuur is, want – en dit is juist het mooie in dit uiterlijk ongewisse leven – nimmer ontdoen wij ons van onszèlf.’[7]

Ook de laatste zin van het eerder gegeven citaat is onthullend, want hiermee toont Kettmann ons dat hij de mening is toegedaan het landsbelang (hijzelf zal wellicht eerder de term ‘volksbelang’ hebben gehanteerd) te hebben gediend door zijn keuze voor het nationaal-socialisme. Sommigen zullen dit wellicht beschouwen als symptomatisch voor een hardnekkigheid, typerend voor verstokte nationaal-socialisten. Kettmann zelf zag dat anders. Zie in dit verband zijn opmerking op pagina 101: ‘Wie niet eerst mijn beweegredenen onderzoekt en deze toetst op hun vaderlandsliefde – nièt de lijdelijke gehoorzaamheid aan politieke stromingen, maar mijn medegevoel met een

7. In een brief aan Martien Beversluis van 18 september 1954.

"massa", die eenmaal "gemeenschap" zal zijn – wie daartoe niet bereid is, zal niet kunnen oordelen zoals eenmaal de historie richt.' Hier botsen twee werelden: de Nederlandse samenleving van de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog die veroordeelt op basis van juridische argumenten en Kettmann die slechts zijn eigen bedoelingen als uitgangspunt neemt. Op pagina 102 heeft Kettmann het uitmuntend verwoord: 'Gevangenisstraf kan over het algemeen draaglijk zijn, wanneer – zoals bv. bij mij in België het geval was – het schuldbesef de straf als onvermijdelijk en min of meer als "verdiend" ondervindt. Ik had van midden 1945 onder een valse naam geleefd – welaan, ik moest ervoor boeten. Gevangenis wordt echter ondraaglijk, wanneer het gevoel van schuld niet groter is dan bij elk normaal mens, die zijn fouten, tekortkomingen en mislukkingen – zoals nu op de balansdag van het jaar – overziet. Ik erken die fouten, maar ik weet tevens, dat ik van *goede wil* ben geweest – zoals duizenden met mij, die om politieke redenen in gevangenissen zuchten.'

De tweespalt tussen NSB en SS

Op 12 januari 1953, in de strafgevangenis te Scheveningen, zette Kettmann een punt achter het typoscript van *De tweespalt tussen NSB en SS*. Wanneer hij begonnen is te schrijven aan dit stuk is niet meer na te gaan. Uit Kettmanns agenda's uit die jaren is op te maken dat hij enkele malen is bezocht door A.J. van der Leeuw, destijds medewerker van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Kettmann noteerde bij die gelegenheden in zijn agenda: 'De tweespalt tussen NSB en SS (Oorlogsdoc.)'. Hij zal er dus vermoedelijk in de jaren 1951-1952 aan gewerkt hebben. Het is overigens niet uitzonderlijk of opvallend dat Kettmann gevraagd werd zijn visie op (gebeurtenissen uit) de jaren '40-'45 op papier te zetten. Veel (meer of minder prominente) gedetineerde NSB'ers hebben dit verzoek gekregen.[8] Kettmanns stuk behandelt met een zeer specifiek onderwerp: de strijd die de NSB en de (Nederlandse) SS in de tweede helft van de oorlog voerden. Blijkbaar bezag het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie Kettmann als een van de spelers in deze strijd en werd zijn mening als belangrijk genoeg ervaren om hem te

8. In de archieven van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie bevinden zich in ieder geval nog drie van dit soort teksten, die op nadere bestudering en eventuele publicatie wachten. Voor de nog te schrijven geschiedenis van de NSB zijn zij in ieder geval van groot belang. Naast Kettmanns tekst zijn mij soortgelijke teksten van dr. T. Goedewaagen, H.J. Woudenberg en H.W. van Etten bekend. Er zullen er wellicht nog meer zijn.

vragen zijn visie op de genoemde gebeurtenissen aan het papier toe te vertrouwen.

Voor een beter begrip van de achtergronden van de strijd tussen NSB en SS, geef ik hier enige nadere informatie.[9] Er bestonden, eigenlijk al sinds het verschijnen in november 1936 van het dagblad van de NSB (*Het Nationale Dagblad*), twee stromingen in het Nederlandse nationaal-socialistische kamp.[10] De ene stroming wilde dat Nederland een eigen, onafhankelijke plaats zou verkrijgen in het onder leiding van Hitler-Duitsland ontstane nieuwe Europa, terwijl de andere stroming, als logisch en natuurlijk uitvloeisel van de ideologie van het Derde Rijk, een uiteindelijk opgaan van Nederland in het Groot-Germaanse Rijk bepleitte. Dat beide gedachten principieel onverzoenlijk zijn, zal duidelijk zijn. Kettmann was in het begin van de jaren dertig 'Groot-Nederlander' in de zuiverste zin des woords. Hij wenste dus de vereniging van alle Nederlands-sprekende volkeren, wat in concreto neerkwam op een aansluiting van Vlaanderen bij Nederland. Dit 'Dietsland' zou dan een krachtige staatkundige eenheid vormen. Deze wens komt meermalen naar voren in zowel zijn poëzie als in zijn essayistisch werk uit deze periode. Tegen het einde van de jaren dertig verandert zijn mening. Langzaam maar zeker – vooral zijn artikelen in *Volk en Vaderland* tonen deze ontwikkeling – raakt hij overtuigd van de superioriteit van het Germaanse ras over alle andere rassen. Dit impliceert dat hij voor het Groot-Germaanse Rijk van Hitler kiest (weliswaar met behoud van het Nederlandse 'volkseigene') en zo

---

9. Diepgaande informatie betreffende dit onderwerp is te vinden in: *De SS en Nederland: documenten uit SS-archieven 1935-1945*; ingeleid en uitgegeven door N.K.C.A. in 't Veld. 's-Gravenhage, 1976, pagina 177-309.

10. Ook taalkundig-stilistisch zijn beide stromingen uit elkaar te houden. In de 'burgerlijke' NSB-sferen schreef men 'nationaal-socialist' en 'nationaal-socialistisch', terwijl men in het andere 'radicale' SS-kamp, de termen 'nationaalsocialist' en 'nationaalsocialistisch' schreef. Dat dit geen toeval, maar een bewuste keuze was, blijkt uit het volgende citaat: 'Het gaat nu niet meer om Duitschland of een ander land, het gaat kortweg om onze heele cultuur, om het eròp of eronder van ons ras, van de Grootgermaansche wereld. In overeenstemming hiermede heeft het Germaansche bewustzijn, de Noordras-hernieuwing, zich ontwikkeld van een nationale revolutie, van "nationaal"-"socialisme" tot "nationaalsocialisme", tot de vólksche revolutie van allen, die Germaansch bloed in de aderen hebben en daardoor de ziel van het Noordras in zich dragen.' (*Storm*, 12 december 1941, pagina 1 – geciteerd naar: M.C. van den Toorn: *Wij melden u den nieuwen tijd: een beschouwing van het woordgebruik van de Nederlandse nationaal-socialisten*. Den Haag, 1991, pagina 58). Opmerkelijk is overigens dat Kettmann in *Op weg naar een haven* (uit 1949) uitsluitend de term 'nationaal-socialisme' gebruikt, terwijl hij in *De tweespalt tussen NSB en SS* (geschreven in 1952-1953) uitsluitend 'nationaalsocialisme' (op één keer na) bezigt. Ook door zijn woordkeuze laat Kettmann zien aan welke kant hij stond: aan die van de radicale vernieuwers die binnen de SS trachtten hun idealen te verwezenlijken.

steeds verder verwijderd raakt van de in de NSB levende opvattingen. Als gevolg van deze ontwikkeling begint hij te opponeren tegen diegenen in de NSB die de onafhankelijkheid van Nederland tot elke prijs willen bewaren – en dat is het overgrote deel van de leiding der NSB.

Op 7 maart 1942 meldt Kettmann zich aan bij wat toen nog de ‘Nederlandsche SS’ heette – vanaf 1 november 1942 zou de naam ‘Germaansche SS in Nederland’ zijn. Zijn stamkaart vertelt dat hij op 15 april 1942 werd geaccepteerd als SS-man, dat hij het SS-nummer 2198 toegewezen kreeg en dat hij op 10 oktober 1942 wegens overgang naar de Waffen-SS uit de Nederlandsche SS werd uitgeschreven. De Nederlandsche SS was op 11 september 1940 opgericht (in naam door Mussert, maar op Duitse instigatie) en de leider ervan (J.H. Feldmeijer) werd krachtig gesteund door Rauter. Dit SS-koekoeksei in het NSB-nest zou als een splijtzwam binnen de NSB-gelederen gaan fungeren. Kettmanns radicalisering blijft niet onbekend bij de Duitse bezettingsoverheid. In augustus 1942 wordt hij in de gelegenheid gesteld een cursus aan de opleidingsschool voor de Nederlandse SS te volgen. Dit vond plaats op het landgoed Avegoor te Ellecom (Gelderland). Hier werd hij zowel militair getraind als ideologisch geschoold.

In juli 1942 legt dr. T. Goedewaagen, secretaris-generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten, het blad *De Misthoorn* een verschijningsverbod van twee weken op. De reden was dat in het blad onder leiding van hoofdredacteur J. Nijsse voortdurend tegen voornamelijk de WA – en dus tegen de NSB – werd geageerd. Na dit verschijningsverbod wordt Kettmann bereid gevonden het hoofdredacteurschap op zich te nemen. Kettmann krijgt nu de steun van F. Schmidt, Generalkommissar zur besonderen Verwendung (deze hield zich bezig met alle vraagstukken betreffende de vorming van de openbare mening), en met Schmidts steun in de rug begint Kettmann op harde wijze tegen de NSB van leer te trekken. De reden voor zijn ronduit agressieve gedrag (in geschrifte) wordt door hemzelf als volgt beargumenteerd: ‘Ik bevond mij toen [1942] nog in het stadium te menen, dat de “fouten” zoals ik ze de NSB zag maken, konden worden weggestreken, door de Beweging in sneller tempo te radicaliseren.’ (zie pagina 167). Wanneer hij echter in *De Misthoorn* op niets- en niemandontziende wijze voormannen der NSB persoonlijk attaqueert, wordt het Mussert te gortig en deze royeert Kettmann als lid van de NSB. Het is aannemelijk dat Mussert al een tijd lang ontevreden was over de wijze waarop Kettmann zich in het openbaar achter diegenen had gesteld die het uiteindelijk opgaan van Neder-

land in het Groot-Germaanse Rijk hadden bepleit.[11] De zenuwenoorlog binnen de NSB is compleet wanneer Kettmann in het nummer van *De Misthoorn*, volgend op het royement, met een triomfantelijk commentaar de brief afdrukt waarin Mussert hem uit de NSB stoot. Hij moet zich verantwoorden voor zijn gedrag voor de Hooge Raad van Discipline der NSB. Volgens eigen mededeling is hij tot twee keer toe voor deze raad gedaagd (op 25 september 1942 en op 2 oktober 1942), maar is hij bij geen van beide gelegenheden verschenen (zie pagina 179). Na zijn royement wordt Kettmann van Duitse zijde te verstaan gegeven dat hij zich daar niets van behoeft aan te trekken en dat hij zijn aanvallen op de NSB mag voortzetten. Op 19 september 1942 verschijnt er echter een artikel in *De Misthoorn* dat zelfs Seyss-Inquart te bar is. Kettmann maakt namelijk op sarcastische wijze hooggeplaatste NSB-functionarissen te schande. Schmidt ziet zich gedwongen Kettmann te laten vallen. In een brief van later datum aan Margot Warnsinck spreekt Kettmann over een NSB-vergadering van 8 oktober 1942 waarin Mussert voor zich persoonlijk het recht opeiste Kettmann neer te schieten. Uit een contemporaine brief van Margot Warnsinck aan Martien Beversluis blijkt dat Kettmann hier lichtelijk overdrijft; Mussert wenste de daad niet zelf te voltrekken, maar er wel bij aanwezig te zijn: ‘Voor Kettmann wilde hij [Mussert] de strop dan nog veranderen in de kogel, omdat hij in aanmerking wou nemen, dat hij [Kettmann] tien jaar lid was, maar hij wilde er in elk geval zelf bij zijn, want het zou hem veel plezier doen.’ Hoe dan ook, dit toont duidelijk de sfeer van vijandigheid in beide kampen. Op aanraden van de SD, die zijn veiligheid niet langer kon garanderen na deze in bedekte termen door Mussert gedane oproep om Kettmann te liquideren, meldt Kettmann zich op 1 oktober 1942 bij de SS-Propaganda Kompanie Hij vertrekt binnen twee weken naar Berlijn, waar hij een militaire stoomcursus van een maand krijgt. Ook krijgt hij les in het werken voor de radio. Op 27 oktober 1942 vertrekt hij als oorlogsverslaggever voor een periode van zes maanden naar het Oostfront. Op 8 oktober 1942 werd hij ingelijfd bij de afdeling ‘Rundfunk’ van de SS-Propaganda Kompanie, een onderdeel van de Waffen-SS. Op dezelfde datum wordt hij bevorderd van SS-Schütze tot SS-Unterscharführer. De benaming van zijn functie luidt ‘Kriegsberichter’. Hij

11. Uit Kettmanns *Op zoek naar een haven* en *De tweespalt tussen NSB en SS* blijkt dat er eigenlijk al sedert zijn toetreden tot de NSB in augustus 1932 en het verschijnen van *Volk en Vaderland* in januari 1933 allerlei (hoofdzakelijk financiële en commerciële) conflicten tussen Mussert en Kettmann waren geweest - alle voornamelijk terug te voeren op de naijver tussen Kettmanns uitgeverij De Amsterdamsche Keurkamer en Musserts uitgeverij NENASU.

zal tot februari 1949 slechts enkele keren voor korte tijd in Nederland terugkeren.

Mussert liet over deze zaak een dossier-Kettmann samenstellen, dat hij later aan Himmler aanbood. Dit is het dossier waarover Kettmann spreekt op pagina 199. Om gegevens over Kettmann te verkrijgen liet Mussert zelfs een dienstmeisje infiltreren in het gezin Kettmann. Zij nam voor Kettmann belastend materiaal weg uit zijn schrijftafel. Ook is vermoedelijk op last van de NSB in zijn woning ingebroken. Een gevolg van deze affaire was dat Margot Warnsinck voor het lidmaatschap van de NSB bedankte. Hoewel zij een minder prominente positie dan haar echtgenoot bekleedde, was zij toch de tweede vrouw die lid van de NSB was geworden, wat haar een zekere status binnen de partij gaf. Vanaf september 1942 is Kettmann zijn leidende positie in cultureel opzicht bij de NSB kwijt. De rest van de oorlog zal hij zijn krachten in dienst stellen van de propagandistisch gerichte frontberichtgeving.

Ook *De tweespalt tussen NSB en SS* is vanzelfsprekend uiterst subjectief. Maar evenals *Op zoek naar een haven* is deze tekst weinig apologetisch. Kettmann had natuurlijk, in de tijd waarin hij de tekst vervaardigde, ook weinig meer te verliezen. Zijn rechtszaak was achter de rug, het hoger beroep had gediend en hij had niets anders te doen dan zijn straf uit te zitten.

Tot slot

De teksten worden hier ongewijzigd gepresenteerd. De spelling is niet gewijzigd, afkortingen zijn niet opgelost en ook de overige eigenaardigheden van Kettmanns stijl zijn ongewijzigd gelaten. Wat wél gewijzigd is zijn de aanhalingstekens (waar Kettmann steevast “dubbele” aanhalingstekens gebruikt, zijn hier ‘enkele’ gebruikt) en <u>onderstrepingen</u> die *cursiveringen* werden. De uiterst zeldzame typefouten (Kettmann streefde acribie in al zijn teksten na – zie de opmerking in dat verband op pagina 74) zijn zonder toelichting verbeterd. Kettmann gaf boek- en tijdschrifttitels tussen “dubbele” aanhalingstekens: dit is gewijzigd in *cursief*.

De titel van onderhavige uitgave, *Leven in tweespalt*, is van mijn hand. Ik acht de term ‘tweespalt’ karakteristiek voor Kettmann. Niet alleen komt zij voor in de titel van een van de hier gepresenteerde geschriften, ook vervult zij een prominente rol in de openingspassage van het andere geschrift. Kettmann heeft zich zijn leven lang geplaatst gezien voor het dilemma tussen koopman en dichter, tussen kleinburger en politiek-extremist, tussen de aan het verleden hangend romanticus (‘terug naar de Gouden Eeuw’ – waarin de Lage Landen bij de zee hun glorietijd beleefden) en een naar de

toekomst verlangend dromer (‘den nieuwen tijd’ waar menig nationaal-socialist op hoopte). Juist in het licht van deze tweespalt komen zijn persoon en zijn werk het best tot zijn recht.[12] Kettmann zelf gaf die tweespalt – niet voor de eerste keer – literair vorm in het derde gedicht uit de cyclus ‘Het zeewijf’ uit zijn laatste dichtbundel:

> Zij zitten achter schoon gezeemde ruiten
> en zien t’rughoudend langs de stille gracht,
> ze neigen, wordt een hoedzwaai hun gebracht,
> ze drinken thee en portwijn met beschuiten.
>
> Zij danken God – en ’t is niet eens een klacht –
> voor al hun deugdzaamheid en voor hun duiten
> en als ze ’s avonds de gordijnen sluiten,
> zijn zij vervreemd van ’t volk en ’t voorgeslacht.
>
> Is de oude glorietijd voorgoed voorbij?
> Zij die zich al te zeer aan ’t leven hechten
> en wensen dat het altijd weldaad zij –
>
> Die halfgestorv’nen kúnnen niet meer vechten
> en kwijnen ver van zee. – God, maak ons vrij,
> laat schriele jeugd ons roek’loos bloed niet knechten.

Ter wille van de toegankelijkheid en het gemak zijn een personen- en zakenregister en een beknopte bibliografie van Kettmanns werken toegevoegd. Dank wordt betuigd aan Gerard Groeneveld die mij met zijn kennis van nationaal-socialistische cultuur- en literatuuropvattingen terzijde stond bij de voorbereidingen bij deze uitgave en aan Harold Makaske voor de hulp bij het traceren van enkele persoonsgegevens. Speciale dank gaat uit naar Maarten Kettmann, die mij bereidwillig toestemming gaf de nagelaten teksten van zijn vader uit te geven.

Willem Huberts

---

12. Deze tweespalt kan zelfs als karakteristiek voor politieke ideologieën als fascisme en nationaal-socialisme worden beschouwd. De overkoepelende term ‘conservatieve revolutie’ die in dit verband vaak gebruikt wordt, wijst daar ook op. Zie in dit verband ook Kettmanns uitspraak op pagina 122: ‘de legende van de nieuwe Nederlandse mens, die toch in werkelijkheid de Nederlander van alle eeuwen is.’

25

OP ZOEK NAAR
EEN HAVEN

TUSSEN KAPITALISME
EN COMMUNISME

1928-1948

(door George Kettmann gekalligrafeerde titelpagina van het oorspronkelijke typoscript)

BRITTANICUS (with the bag containing all the letters which have passed between Pompey's party and the army of occupation in Egypt): Well, we shall now know who your foes are. The name of every man who has plotted against you since you crossed the Rubicon may be in these papers, for all we know.

CAESAR: Put them in the fire.

BRITTANICUS: Put them... (he gasps) !!!

CAESAR: In the fire. Would you have me waste the next three years of my life in proscribing and condemning men who will be my friends when I have proved that my friendship is worth more than Pompey's was – than Cato's is.

G. Bernard Shaw *Caesar and Cleopatra*
III Act

I

Het was in 1928, als man van dertig jaar, dat het mij duidelijk werd hoe ik mijn leven op twee banen zocht te ontplooien. Sinds mijn jeugd verkeerde ik in het onzekere, schrijver of koopman te worden en deze *tweespalt* kreeg voor mij dwingend gestalte op het ogenblik dat de Wereldbibliotheek (dr. Nico van Suchtelen) mijn roman uit de kunstzijde-industrie – *De glanzende draad der goden*, een roman-debuut – in een prijsvraag bekroonde en uitgaf. Niet enkel in dit feit, maar vooral in het gegeven vond ik een bevestiging, voortaan – hoe moeilijk het ook zou zijn – te moeten leven naar een kunstdienend beginsel.

De roman, gezet in een milieu dat ik als procuratiehouder in mijn vaders zaak, een textielgroothandel in Amsterdam, door-en-door kende, verbeeldde het gewetensconflict van een uitvinder (kunstenaar) tegenover een groot-industrieel (koopman). De eerste weigerde, zijn uitvinding tegen een fabelachtig bedrag af te staan aan een fabrikant, die om zijn eigen outillage niet waardeloos te zien worden, de uitvinding in zijn safe wil wegsluiten. Dus als romanmotief het geloof dat de meest individuele expressie (het kunst-ideaal van Tachtig) aan de gemeenschap toebehoort.

Nog in 1928 staken verschillende critici over dit boek de loftrompet. Frits Hopman, de kroniekschrijver van de NRC, achtte het zelfs ‘baanbrekend’ voor een geheel nieuwe kunst-*soort*: het vinden van poëzie in het ogenschijnlijk nuchtere, moderne bedrijf van handel en industrie.

De toekomst begon zich af te tekenen: tòch kunstenaar! Toen ik nog geen tien jaar was, voerde ik al met vrindjes allerlei door mij gemaakte toneelstukken op. Ik verzorgde een ‘schoolkrant’ op de Handelsschool; op mijn 16ᵉ schreef ik ‘hoofdartikelen’ in een mode-vakblad en op mijn 18ᵉ kreeg ik de 4ᵉ of 5ᵉ prijs in een novellen-prijsvraag van *De Groene Amsterdammer* (Fred. van Eeden). In 1917-’19 werkte ik mee aan de *Getij*-groep (Herman van den Bergh, Constant van Wessem, C.J. Kelk enz.) totdat ik belandde bij Frits en Ru le Cavelier, dichters van mijn leeftijd. Wij richtten in

1921 het maandblad *De Branding* op, maar door onenigheden – ook de latere OSP-marxist Henk Eikeboom zat in de redactie – viel alles na een jaar uiteen. De vriendschap met Ru le Cavelier, thans VVD-raadslid in Amsterdam, bleef echter behouden en samen schreven we in onze vrije tijd een roman-epos, dat na vele be- en omwerkingen ten slotte in 1930 als een ‘turf’ van 600 blz. verscheen bij P.N. van Kampen & Zn te Amsterdam (*De vlam der steden*).

In 1928 lag dus al een tiental jaren van nachtenlange, literaire werkzaamheid achter mij. Tijd ook van artistiek kroeg-gedoe met de zgn. pre-fascistische ‘nihilist’ Erich Wichman, de rare ‘inter-astrale’ Dante-vertaler J.K. Rensburg, Dirk Witte, Ernst Groenevelt e.a. Maar altijd nog was het werk-voor-de-vrije-tijd gebleven.

Ik heette het ‘artistieke’ van mijn oud-oom te hebben: Louis Kettmann, bekend regisseur in de jeugdtijd van Bouwmeester en later in Antwerpen de toneelvernieuwer in de Grote Schouwburg. In elk geval was mijn familie helemaal niet artistiek en mijn vader, een selfmade-man en noeste werker die in zijn zaken opging, hoopte dat mijn broer en ik hem later zouden opvolgen.

Mijn vader zag weinig heil in de ‘schrijverij’. Hij hield me voor, dat ik òf als bohémien zoiets als een paria-leven tegemoet ging òf misschien als leraar een soort ambtenaar zou zijn. Onbewust heeft hij me toch als schrijver op weg geholpen. Hij had een kast vol boeken, zette me al vroeg op het spoor der wereldliteratuur en sprak graag met mij en mijn vrienden over Duitse filosofie (Hegel en Kant). Als jongen van 12 jaar las ik Van Lennep. Ik kende Scott, Schimmel enz.; Busken Huet en Multatuli volgden. Toen Schiller en daarna Goethe, Wieland, Lessing – het scheen alsof ik nu ook, net als hij, aan de Duitse filosofen was toegekomen.

Ik begon. Schopenhauer, Stirner, Fichte – toen maakte ik een enorme zwaai en zat in de Tachtigers van wie mijn vader vrijwel niets wist. Ik las Henr. Roland Holst als een openbaring, kwam bij Shelley en Keats terecht, bij Vondel en Hooft. Na mijn 20e liet wat lectuur betrof, mijn vader mij aan mijn lot over. Ik studeerde literatuurgeschiedenis en las klassieken en modernen. Maar als in de aanhef al gezegd: het was één weg van de twee wegen die ik uitging.

Later, veel later heb ik ingezien, dat er ook in 1928 niets was wat tot een keuze dwòng. Mits ik over geld had kunnen beschikken. Ik zou dan al veel eerder uitgever zijn geworden – een beroep, waarbij schijnbare tegenpolen van artistieke en commerciële aanleg een harmonische kracht kunnen vormen. Maar die harmonie had ik innerlijk allerminst en ik voelde me geslingerd van het een naar het ander: half met tegenzin voor nuchter geld-

verdienen (de textiel-loopbaan) en half ontevreden over mijn ‘dilettantisme’ – het schrijven-voor-de-vrije-tijd.

Ik zag het toen nog als een innerlijk conflict. Daaruit valt te verklaren, dat ik niet bruusk met het oude leven afkapte; ik weifelde of ik me wel zou ‘vrijmaken’ om voor de kunst te gaan leven, honger en misère ten spijt.

In zijn zaak was mijn vader – vermoedelijk doordat hij alles alleen had moeten doorstaan – een autocraat. Toen hij 5 jaar was, stierf mijn grootvader en als jongen van 14 jaar kwam hij bij Sinkel, het warenhuis uit die dagen, toen zijn moeder, weduwe met drie jonge kinderen en een klein ambtenarenpensioen, uit Scheemda (prov. Groningen) verhuisde naar Amsterdam om als huishoudster rond te komen. Later reisde hij voor een grossier in dameshoeden, werkte zich op, trouwde en kreeg de concierge-woning van de grossierszaak op de Herengracht. Het voorstel om zich met zijn patroon te associëren, sloeg hij af. In 1898 begon hij aan de OZ. Voorburgwal (45) een grossierderij in damesmode-artikelen met een compagnon-op-leeftijd, die na enkele jaren stille vennoot werd en het kapitaal liet uitstaan.

De zaak breidde zich uit. Er waren 4 reizigers. In 1914-’18 ontdeed mijn vader de zaak van de ballast in strikjes en lintjes, om op grote schaal uitsluitend damesstoffen te verhandelen.

Na mijn diensttijd als soldaat – oorlogslichting ’18, vervroegd opgeroepen en als milicien-sergeant met zakenverlof gegaan – ging ook ik geregeld op reis zoals ik het thuis van jongs af aan had gezien. In die dagen behoorde de Oudezijds Voorburgwal nog tot de gegoede koopmansstand en het rosse leven van Zeedijk en Achterburgwal had de rij statige herenhuizen, schuin tegen het Oudekerksplein, nog niet geïnfiltreerd.

Mijn jeugd was doortrokken van die merkwaardig verdroomde, teruggetrokken en tegelijk practisch-degelijke sfeer, welke toen de aan de oude grachten wonende Amsterdammers kenmerkte. Mijn vader had het huis gekocht en er werden grote winsten gemaakt. Het leek alsof dit goede leven nog jaren zou voortduren. Wel werd er hard gewerkt. Vaak ging ik op Zondag nog met vader buitenlandse correspondentie op kantoor afdoen, om Maandags intijds bij klanten in de provincie te zijn.

De eerst symptomen van het verval kwamen onmerkbaar. Meer en meer legde mijn vader zich toe op verkoop bij de boeren tot in de verste uithoeken. Mijn broer en ik, ‘moderner’ van aanpak, werkten vooral in de steden, waardoor mijn vader, die alles zelf uitmaakte, een ondraaglijk ouderwetse koers bij de inkoop uitging. Als ‘zoontjes van de baas’ hadden wij niet méér in te brengen dan de loopjongen, al leek het soms anders, omdat de verhouding vriendschappelijk bleef.

Het kapitaal rouleerde uiterst traag. Wel hoge winsten, maar lange credieten – kortom, uiterlijk was er welstand, maar reeds toen vormden zich de zwakke plekken, die later de crisis, als doorsiepelend water tegen een dijk, niet konden weerstaan.

In 1923 was ik getrouwd en dat huwelijk was mislukt. Blijkbaar bedrogen in haar verwachting, een 'rijk' huwelijk te doen, toonde mijn vrouw zich nukkig; mijn salaris bleek alras volstrekt ontoereikend. Omdat mijn vader haar bizonder mocht, bewoog ze hem tot mijn ontstemming telkens tot dure geschenken en leningen die nooit werden terugbetaald. Mijn moeder kon slecht met haar overweg en al poogde ik veel te vergoelijken, op de duur was niet te verbergen, dat mijn huishouden één wanbeheer werd. Van een behoorlijke tafel zoals ik die thuis gewend was geweest, was geen sprake; ik liep met gaten in mijn sokken en kreeg bij thuiskomst nog klachten toe.

In 1924 kreeg ik een zoon en een jaar later een dochter. In 1926 liep ik van huis weg, mijn vrouw alles in eigendom achterlatend. Het werd bijgelegd en we verhuisden naar Amersfoort, waar zij als jong meisje had gewoond. Juist in die jaren maakten mijn vader, mijn broer en ik reizen naar Manchester, Parijs en Brussel. Ik wierp me op de zaken èn op de literatuur – toen, in 1928, kwam bij de W.B. mijn roman uit.

Zo vertwijfeld, zo dualistisch onzeker was ik, dat ik nièt deed wat bijna een levensnoodzaak scheen en nièt afkapte met de zaken en met mijn huwelijk. Ook al voelde ik de kracht om dat goed-burgerlijke milieu, waarin het altijd om de knikkers, nooit om het spel ging, de rug toe te keren – ik deed het niet. Ik gaf de WB-prijs van *f* 1500 uit aan de stoffering van een landhuisje met tuin in Amersfoort, om mijn vrouw mild te stemmen. En na korte tijd was het weer het oude liedje van geldgebrek, verwaarlozing, ruzies – tot in de nacht. Zo erg waren haar woedebuien, dat ze haar schoenen door de ruiten wierp enz. enz., terwijl de beide kleine kinderen totaal overstuur werden gemaakt.

Dat kòn zo niet langer. En weer ging ik weg – ditmaal voorgoed.

Na de scheiding keerde ik *f* 200 uit, blij met de eindelijke rust. Op Amstel 102, ten huize van een haarmiddel-fabrikant met name Cohen, betrok ik een gemeubelde voorkamer. Conflicten met mijn vader over het m.i. ouderwetse bewind leidden er inmiddels toe, dat ik uit de zaak ging, echter zonder daarmee het recht te verspelen, om later – als mijn vader zich uit de zaken terugtrok – met mijn broer de zaak te drijven. Om een of twee dagen per week de (voornamelijk buitenlandse) correspondentie te doen, kreeg ik *f* 150 p mnd en had dus 20 dagen per maand, om van mijn pen te gaan leven.

Ik publiceerde hier en daar (*Elseviers Maandschrift*, *Astra* e.d.) en hoopte in de journalistiek te belanden, om zelf bescheiden levend, aan al mijn verplichtingen te voldoen, de hoge alimentatie inbegrepen. Maar al schreef ik soms voor een krant, vaste voet kreeg ik niet. Op de kantoordagen bleef ik natuurlijk thuis eten en vaak waren die maaltijden de enige warme kost voor de gehele week.

Ik bleef welgemoed. Mijn volgende roman *Maan op het dak* (1931) kwam ook bij P.N. van Kampen & Zn uit. Dat jaar bracht echter tevens de debâcle: de zaak van mijn vader failleerde en 14 dagen later was mijn vader overleden.

Het huis werd verkocht – kortom, alles was weg. Ik was er mij van bewust, nu in het water te liggen en te moeten zwemmen, wilde ik niet verdrinken. Ik had inmiddels Margot Warnsinck, mijn tegenwoordige vrouw, leren kennen. Ze werkte als secretaresse bij de (tijdschriften-)uitgever Strengholt. Maar nu kon er van trouwen niets komen. Schulden stapelden zich op – óók de alimentatie, welke later bij rechtelijk vonnis tot *ƒ* 10 p mnd werd teruggebracht.

Het bohémien-leven was begonnen.

In financieel opzicht viel er met mijn aanstaande schoonvader niet te praten. Hij was een rustend dokter uit een Gelders dorp, nu genietend van het uitgaande leven in het oude Amsterdam, waar hij student was geweest. Trots weerhield mij, hem ooit iets te vragen; toen het ons naderhand beter ging, heb ik er niet anders over gedacht. Maar Margots moeder deed alles om ons te helpen. Met de genegenheid als van een zoon gedenk ik deze kleine, bedrijvige vrouw die vaak heimelijk iets lekkers bracht of Margot van het geld dat ze thuis moest afgeven, sluiks wat teruggaf. Voor een avondje-uit, omdat het anders als verloofd stel ‘te grijs’ zou zijn geworden...

Al enige jaren had ik mij terloops georiënteerd bij meestal jonge mensen, behorend tot kleine fascistische partijtjes. Met politiek had ik me tot die tijd nooit bemoeid. Ik dacht gezond-nationaal, misschien wel conservatief en in elk geval met weinig respect voor de heren, die in de politiek aan de weg timmerden.

In 1931-’32 schreef ik vrij geregeld in *De Bezem*, het blaadje van de ‘fascist’ Jan Baars. Niet onvermakelijk was het, dat mij officieel steun werd geweigerd, omdat met een ambtelijk rapport was ‘vastgesteld’, dat ik ‘aan het door (mijn) partij uitgegeven weekblad *ƒ* 50 p week verdiende’ (sic). Een rekest aan H.M. de Koningin bleef zonder uitwerking; evenmin trok het Criscomité, dat wel voor mijn moeder zorgde, zich iets van mij aan.

Als medewerker aan Anthonie Donkers *Critisch bulletin* besprak ik wel romans (winst: het besproken boek + twee à drie gulden honorarium). Het geviel, dat ik de roman *Om de macht*, een sleutelroman uit SDAP-NVV-kringen, literair gunstig besprak. De schrijver was Ralph Springer en zoals ik naderhand hoorde, een notoire Joodse fascist. Sommigen namen mij dat waarderend oordeel kwalijk. De uitgever J.P. van Kampen – van P.N. van Kampen & Zn, die toen nog *De Gids* uitgaf en bij wie ik twee romans had lopen – raakte met mij in dispuut òver Springer en ook mijn volgende handschrift kreeg ik prompt terug. Ook die deur ging dus voor me dicht.

De nood steeg. In Febr. ’32 gaf ik ten slotte toe, om bij mijn vriend Jan van Zijst in Leusden (op 5 KM van Amersfoort) te gaan logeren. Hij was lid bij Baars en schreef ook in *De Bezem*. Een vrij wilde, hartelijke kerel, zoon van een burgemeester van Utrecht en de stichter van de Jaarbeurs. Op de Balkan had hij zijn erfdeel glad opgefeest en was daarna in Indië hard gaan werken in de journalistiek. Nu trachtte hij in het vaderland een baan te vinden, het hoofd boven water houdend met de *f* 100 die een oom hem maandelijks zond. Daarvan wist zijn vrouw ook mij als logé te voeden!

Een landelijke bohème. Met het weekend kwam Margot, beladen met hetgeen haar moeder en zij zelf maar bijeen hadden kunnen krijgen. Ik spitte mee in de tuin, schreef (als Lange Pier) in *De Bezem* en fantazeerde hoopvol mee aan Jans illuzies op ‘krant’ en ‘baan’.

We vielen in handen van een oplichter (Homan), die een soort Haagse Post (*De Welvaart*) wilde uitgeven en al kantoor had gekozen op het Rokin. Jan hoofdredacteur en ik ‘letteren’ – allebei in de wolken. Tot op Zaterdag de krant berichtte: Politie-inval op het Rokin. IJlings liet Homan zich eersteklas opnemen in een ziekenhuis op de Amersfoortse Berg en had nog een conferentie met ons op Zondag aan zijn sponde.

Alsof er niets aan de hand was! Maar het liep toch spaak en de droom was uit. Ik had genoeg van het gefantazeer en ging terug naar mijn oude kamer, die de verhuurder Cohen lankmoedig voor me had vrijgehouden. Tòch kreeg Jan iets: Hij werd redacteur van een boerenkrant, die zou worden getransformeerd in een stadsblad voor Amersfoort. Er was al een dagblad, maar de concurrentie werd aangebonden. Mijn benoeming tot correspondent volgde; wel niet op een salaris, maar per regel. Met mijn minimum-eisen kwam het evenwel goed te stade.

De laatste poging die ik in die tijd deed, om aan het armoe-leven te ontkomen, mislukte jammerlijk. Ik had het aan Margot te danken, dat ik, een ‘literaire kei’ in haar ogen – twee maanden op proef kon komen werken bij Strengholt waar ze secretaresse was. Ik zou niets verdienen en kreeg geen

onkosten vergoed, zodat het er zeker wonderlijk uitzag. Maar ik nam het aan, menende met glans door die proeftijd een 'baan' te veroveren.

Als Strengholt Strengholt niet was geweest. Zoals ik zeker geen jaar had kunnen volhouden, zo werkte ik. Er waren 13 bladen (op allerlei gebied) en ook aan een blad van Sport, waarvan ik niets weet, leverde ik wekelijks een kolom 'humor' of een entrefiletje. Er waren bladen, zoals het VVV-blad *Ons Nederland*, waarvoor ik zeer veel deed. Verwoed was ik aan het werk. Toen ik onverwachts Strengholts plaats bij de jaarvergadering van het Toneelverbond moest innemen, kon ik echter geen gulden uit de kas krijgen, om tenminste een consumptie te betalen!

En het slot? Na twee maanden proef werd mij *f* 60 p mnd geboden als redactie-*leider* voor 13 bladen. Ik stond op en vertrok. Maar is het een wonder, dat die ervaringen, juist in mijn arme tijd opgedaan, wel een kwellend besef in mij wekten, hoe met dit schaamteloos bedreven 'kapitalisme' ons volk in geestelijke nood wegzonk?

Wellicht was het, gezien mijn verontwaardiging, nog gelukkig, dat mijn vrouw in haar positie gehandhaafd bleef. Het grieft mij te bedenken, dat het juist die Strengholt is geweest, die in oorlogstijd, toen zijn compagnon naar Amerika was, *boek*-uitgever werd door zich met de NSB-er Koning te associëren. Dat Koning na Dolle Dinsdag daarvan de wrange vruchten plukte, was wel te voorzien geweest. Zoals het al evenmin mag bevreemden, dat Strengholt thans weer in het gilde der uitgevers-van-nà-de-bevrijding vrolijk zijn partij meeblaast.

Deze harde jaren werden mij een leerschool. Daarom misschien ook houd ik zo van Jack London: om de èchtheid van bloed en tranen, die in zijn beste werk tot de merktekens van zijn genie werden. Dat alles was in schrijnend contrast met het evenwichtige en beveiligde bestaan, zoals ik het eenmaal in mijn onschuld voor 'het leven' had gehouden.

Maar tegelijk met de bitterheid was er vermetelheid. Er was een ongekend geluksgevoel in mij gevaren, toen ik de onmetelijke liefde gewaar werd die mijn vrouw me – hoe stormachtig en zwart alles ook scheen – onvoorwaardelijk toedroeg. Ik die na mijn eerste huwelijk meer dan eens aan de geldigheid van Schillers 'Ehret die Frauen' had gewanhoopt, herkreeg mijn levensmoed – in weerwil der weinig rooskleurige omstandigheden.

Jan van Zijst introduceerde mij in Laren bij prof. dr. J.L. Pierson Jr, een geleerde die in Utrecht een leerstoel voor Japans bezet hield en zich politiek hogelijk interesseerde voor de fascistische, althans nationaal-radicale dwergpartijtjes uit die dagen, waarvan de Jan Baars-groep er een was. Professor Piersons vrouw, Ellen Forest, journaliste van naam en na haar lang

verblijf in Rome als correspondente voor de *NRC* (en andere bladen) bevriend met de Duce – deze ongemeen vitale en imposante vrouw hield in haar Larens landhuis ‘open hof’ voor allerlei persoonlijkheden.

Van Zijst was een te wilde en geestelijk slordige figuur om bij de Piersons in de smaak te vallen; daardoor ging ook een tijdlang voor mij dit contact teloor. Totdat dr. Ritter me voor het AVRO-boekenhalfuur op Zondag weer eens uitnodigde. Misschien niet geheel zonder opzet zond hij me daartoe een wel aardige, niettemin vrij onbelangrijk vakantie-boekje van de min of meer ‘rode’ Kees van Bruggen. Op de dag zelf telegrafeerde Ritter me in alle vroegte, spoorslags naar Utrecht te komen. Frederik van Eeden en René de Clerq waren overleden en moesten mede in het boekenhalfuur worden herdacht. Ik zocht wat documentatie bijeen en schreef in de trein mijn herdenking; Kees van Bruggens recensie werd tot 10 minuten samengeperst (of uitgedund).

Ritter was voldaan. De VARA had van beide dichters alleen laten voordragen zònder een ‘In memoriam’. Ik hield mijn voordracht en twee dagen later nodigde mevr. Pierson mijn vrouw en mij uit, in Laren te komen eten en ’s avonds haar gasten te zijn. Op eenmaal waren we tot haar ‘salon’ toegelaten en ik werd voorgesteld als de ‘door de W.B. bekroonde’ literator. Nadien was vooral de vriendschap met Margot zo groot, dat zij ons op allerlei wijzen vooruit hielp.

De majestueuze Ellen Forest, sprankelend, sensitief en ondanks dat ze twintig jaar ouder was dan de professor van nog geen veertig, de ‘bloem’ in zijn huis – deze boeiende vrouw ontving alle Haagse kopstukken, Colijn incluis, moedigde jonge kunstenaars aan en correspondeerde onder ‘the ship is more than the crew’ dagelijks met mensen van zeer onderscheiden betekenis en professie. In haar salon heb ik, om maar enkele te noemen, Mr De Booy getroffen, Heyenbrock de schilder en directeur van het Arbeidsmuseum, Prof Dijt, de Texelse bollenkweker en anti-Colijn-man, musici, plannenmakers voor een Nederlands filmbedrijf, hoogleraren uit Utrecht enz. enz.

Evenwel, haar impulsen waren soms zo hevig, dat – vooral voor iemand met eigenwaan! – botsingen vaak niet konden uitblijven. Ik zelf heb vaak meningsverschillen (en zelfs in scherpe bewoordingen) met mevr. Pierson gehad; soms maakte haar man het weer goed, maar meestal kwam ze achteraf uit zichzelf tot inkeer en scheen me dan destemeer te waarderen om de frankheid van mijn houding.

Dat zij het met een man als Mussert op de duur niet kon vinden, is begrijpelijk: mentaal gezien was het een verhouding van een koningin tegenover een tot welstand gekomen burgerman. Maar in 1932 wilde zij toch wel weten wat Mussert deed en zag ze in zijn opkomst zelfs een middel tot ‘unifi-

35

catie' der vele anti-democratische partijtjes. Haar anti-katholieke gezindheid (niets-ontziend fel zoals ze ook fel in haar genegenheden was) deed haar pater Wouter Lutkie (*Aristo*, Oisterwijk) evenzeer wantrouwen als Arnold Meijer. Ze ried me aan, eens met Mussert te gaan praten; hij was bij haar geweest en leek haar wel 'voor rede vatbaar'.

Inmiddels, enkele maanden tevoren, had ik samen met mijn verloofde en een jonge intelligente accountantsbediende F.A.R. Smit de uitgeverij 'De Amsterdamsche Keurkamer' opgericht. Kapitaal *f* 2.50. Wel bleef Margot bij Strengholt en betaalde zij de huur van ons kantoor (4^{e} verdieping Spuistr. 219-221). Een jonge typiste zonder kantoorpractijk werd voor *f* 20 p mnd 'afgericht' en bij alles werd het zakelijke richtsnoer, naar buiten *voornaam* en naar binnen *bescheiden* te zijn. Dat was Juli 1932.

II

In Augustus 1932 sprak ik voor het eerst in een hol huis aan de Oude Gracht te Utrecht ‘de heer Mussert’, die met zijn secretaris Van Geelkerken mijn vrouw en mij beminnelijk ontving. Het verraste hem, dat ik er niet tegenop zag, een weekblad van 4 blz. te redigeren en desnoods alleen te vullen. De NSB moest in elk geval een blad hebben als propaganda-orgaan, zodra ze in het openbaar optrad. Ten slotte kregen mijn vrouw en ik opdracht, het blad ‘geheel voor te bereiden’, zowel druktechnisch als administratief. Wij werden allebei ingeschreven als lid – mijn nr was 301, maar vermoedelijk had de registratie niet geheel openhartig van nr 1 doorgeteld.

Volk en Vaderland werd in elkaar gezet (met telefoon, post- en gemeentegiro enz., alles gescheiden van onze uitgeverij) en toen ik in Utrecht onze eerste proeven kwam voorleggen, trok Mussert de zaak aan zich! Hij zag hoe alles was gedaan en begon naar dat model opnieuw, ditmaal in Utrecht en ook met een andere drukkerij, nl. die van het *Utrechtsch Dagblad*.

Als *uitgevers* hadden we er dus niets meer mee te maken. Ik wees Musserts aanbod af, waarbij mijn vrouw als employée (niet van de NSB, maar van de uitgeverij die Mussert zelf begon) de administratie zou doen op een beloning van een dubbeltje per jaar-abonné.

Wat mezelf betreft, ik bleef redacteur op een vergoeding van *f* 50 p mnd. Alle onkosten verder voor mij – o.a. de *f* 27 voor een trajectkaart Amsterdam-Utrecht (op kaartjes kwam het duurder uit). Behalve de twee dagen per week, waarop ik in Utrecht werd verwacht, ontbood Mussert me nog voor spoedzaken of avond-besprekingen, waarbij de ‘pers’ aanwezig moest zijn. In Januari 1933 verscheen de krant. Weliswaar stond mijn naam aan de kop, maar achter de schermen, ongenoemd, bevond zich nog een redactie-raad.

Deze raad kwam eenmaal per week ’s avonds bijeen ten huize van zijn voorzitter, Dr Van Lunteren. Later, toen het blad min of meer werd erkend,

trad deze op als hoofdredacteur, met Mr H. Reydon en mij als redacteuren. Met die redactie-raad heb ik nooit enige wrijving gehad. Er was contrôle, maar practisch is er nimmer ingegrepen op hetgeen ik ter tafel bracht. Vooral de oude nobele AR-figuur Van der Voort v Zijp (uit De Bilt) nam het altijd voor mij op. Aan deze bijeenkomsten in de grote repetitorskamer van vLunteren heb ik dan ook de beste herinneringen.

In later jaren, wanneer wij 's avonds overwerkten, hetgeen vaak voorkwam, omdat met een paar krachten veel werk moest worden verzet, nodigde vLunteren me aan zijn tafel. Hij kende mijn benarde omstandigheden, al kwamen die nooit ter sprake, en hij is als vriend van Mussert – ik was dat nièt – mijn voorspraak geweest, opdat mijn werk beter zou worden beloond.

Al spoedig bracht de schilder M. Meuldijk ons elke week zijn politieke prent. Daar deze op Woensdag al gereed moest zijn – feitelijk vóor de wende der week – wachtte hij met tekenen zo lang mogelijk; het dwong hem tot de treinreis Zwolle-Utrecht en terug. Op de ƒ 10 honorarium per tekening was deze 'schade' van een retourkaartje niet te vermijden. Ik vermeld dit om te doen zien, hoe groot het idealisme onder ons was; gemopperd werd daarover nooit. Wij wisten, hoe vele leden netzo tijd en geld offerden, schade leden aan 'terreur', Zaterdags in regen en wind met onze krant op post stonden.

Meuldijk was een man die het liefst op de IJsel ging zeilen, maar het onbezorgde natuurleven buiten Zwolle ineens opgaf en voor de NSB warm liep. Later werd hij een van mijn beste vrienden. Hij is een groot kunstenaar die door allerlei oorzaken – eveneens als ik – in de 'politiek' terecht kwam, omdat hij er *au fond* zo'n gruwelijke hekel aan had. Dit lijkt een goedkope paradox. Voor degene die, zoals ik, achter deze ietwat wrange man, oud-SDAP-raadslid van Zwolle in een Mussoliniaans zwarthemd omstreeks 1927, het heimwee om een vrijwillig in de steek gelaten kunst heeft onderkend, zal het een eenvoudige waarheid zijn.

Hadden we toen geweten, dat Mussert zich – ook al om wille van zijn vrouw, die een hoofdingenieur met emolumenten en pensioen had gehuwd – contractueel door de NSB liet schadeloosstellen voor het opgeven van zijn ambtelijke loopbaan, wij zouden ... neen, wij zouden nièt! Want wij waren er eenvoudig de mensen niet naar om alles te beknibbelen en na te rekenen: wij leefden, ondanks alles, met een zekere bravoure en of Mussert in een Hudson reed, deerde ons niet.

In October 1932 trouwde ik. De enige verandering was, dat mijn vrouw nu ook 's nachts de ene kamer op Amstel 102 met me deelde en van haar verplichtingen aan het ouderlijk huis was ontslagen. Maar dat betekende

veel: het gaf mijn vrouw meer rust (de avondwandelingen naar de Overtoom vervielen); ze behoefde thuis geen geld meer af te staan en voor mij was het heerlijk, haar altijd dicht bij mij te hebben.

Onze dolle ‘escapade’ in een gloeiende Juli-maand, een fietstocht Amsterdam-Parijs en terug, vrijwel zonder geld, had voorgoed haar geloof in mij gevestigd. Om een mismoedige bui te bezweren, had ik gezegd: – wat let ons, Parijs te gaan zien! De heenreis ging over Bergen-Maubeuge-Laon, de terugreis over Reims, het Maasdal-Eindhoven-Amsterdam. In een hotel sliepen we geen enkele nacht: we logeerden langs de kant van de weg, bij Nederlandse boeren in Noord-Frankrijk en in Parijs aan de Hallen. Soms ook sliepen we overdag op hete uren en fietsten ’s nachts verder. Die 14 dagen avontuur waren voor mijn vrouw, die nooit in het buitenland was geweest en uit een ingetogen doktershuis kwam, een openbaring.

Maar daarna werd het ook ernst met dat andere avontuur: onze uitgeverij. Het schijnt ‘een speling van het lot’, dat ze niet met een politiek doel werd opgezet, maar om mijn eigen letterkundig werk, waarvoor alle deuren ineens waren gesloten, te publiceren.

De novelle van een oceaanvlucht, die in *Leven en Werken* (W.B.) was geplaatst, had ik tot roman uitgewerkt: het manuscript lag persklaar. Maar er was geen geld om het uit te geven! Vandaar dat we begonnen met Giorgio Pini’s (vrij schetsmatige) biografie van Mussolini, vertaald door Ellen Forest en zowel wat de rechten als wat de vertaalkosten aangaat, gratis aan ons afgestaan. Het duurde maanden alvorens onze erkenning bij de Uitgeversbond afkwam; de boekhandel had het uiteraard niet op ons begrepen en bij de NSB werd alles nog zo geïmproviseerd, dat de ‘agenten’ die voor ons bij de leden zouden verkopen, vaak geen cent afdroegen. Dat laatste zou nog niet zo erg zijn geweest, als ze daarmee niet meteen het afzetgebied hadden afgegraasd. Moeilijkheden dus te over!

Maar begin 1933, met de NSB-landdag in Utrecht, was ik er in geslaagd – achteraf vernam ik: tot ontstemming van Mussert! – een tentje in de Jaarbeurs-zaal in te richten. Daarheen was de avond tevoren de gehele oplage van Ralph Springer’s brochure *Bonzen* overgebracht; de WA zegde toe, over dit tentje met inhoud te waken, maar de volgende dag bleek er van ± 1200 exx. niet meer dan de helft over te zijn! Die 600 exx. (aan de particuliere prijs van 60 c) werden echter in een uur tijd verkocht en – wij juichten.

De drukker in Amsterdam, waar Pini’s boekje was gedrukt, had (natuurlijk!) geen betaling gekregen; er was niets en alles liep tegen. We betaalden *f* 50 per maand af en nog was de schuld niet afgelost; vandaar dat *Bonzen* werd gedrukt in Utrecht bij de fa. Bosch (*Utr. Dagbl.*), waar ik elke week een dag voor de krant op de zetterij kwam. Van onze bruto-ontvang-

sten met de brochure *Bonzen* gingen ternauwernood kosten af; de auteur kreeg zijn usantiële tantième van 10% over de gehele oplage (*ƒ* 75), zodat ik onze kosten schat op *ƒ* 100 in totaal. We betaalden dan ook vlot het achterstallige in Amsterdam *plus* de rekening bij Bosch: het begin was er! En Bosch, die zo prompt boter-bij-de-vis kreeg, wilde nu gráag mijn roman drukken.

Verdiend was er nog niet, maar we raakten bekend (en uit de schuld). Met Springer kregen we ruzie. Hij was zo 'hoogdravend' te menen, dat er van zijn sensatie-brochure tienduizenden verkocht moesten zijn. Wij moesten zelfs voor de rechtbank bewijzen, dat er niet méér dan één oplage (en niet hoger dan 1200 exx) was gedrukt. Terecht werd Springers eis afgewezen, maar hij wilde zich niet met ons verzoenen; het boekje werd vandaar niet herdrukt. Met recht een eendagsvlieg!

Daarna verscheen mijn roman. In twee edities, waarvan de ene, de helft lager in prijs dan gebruikelijk, als 'goedkope editie' gold, echter op mooi houtvrij papier, gebonden en met stofomslag. Het heette, dat 'men' argwaan had tegen een goedkope prijs; in ieder geval bleek een goedkope prijs – met als gevolg een lager bedrag aan korting – niet naar de zin van de boekverkoper.

'Neem van mij een raad aan,' zei een oude deskundige in de boekhandel, 'wees dúúr!'

Ik was toen nog zo revolutionair te menen, dat de boeken over het algemeen zo slecht gingen, *omdat* ze veel te duur waren; vooral tot schade van de auteur werd het publiek naar de huurboeken gedreven. En de huurboekenverkoop was voor de uitgever een basis en dus beperking van risico. Hoe dan ook, ik wilde, financieel zwak als ik was, optornen tegen conventies, die zelfs de W.B. (van Simons) niet had kunnen opruimen. Hoewel uniform uitgevoerd, waren de WB-uitgaven (bij de boekhandels) niet zoveel goedkoper als andere.

Het verwachte succes bleef bij ons uit. Van de zg. 'luxe-editie' waren in twee jaar de 500 exx uitverkocht, maar van de 'goedkope', die toen *ƒ* 1,40 kostte naar ik meen, had ik nà Mei '40 nog voorraad. Toen ik later dan ook de wind in de zeilen kreeg, heb ik, de onwil van het publiek indachtig, niet meer geëxperimenteerd. Zeker is het dat mijn eerste experiment, wat de draagkracht van de zaak betrof, niet op een ongunstiger tijdstip kon zijn ondernomen dan juist toen.

Inmiddels bereikte de NSB in Amsterdam, vooral na het schandaal met 'De zeven Provinciën', een ledencijfer, dat nog steeds toenam. De plaatselijke leiding betrok een eigen kringhuis in de Spuistraat, nadat ze aanvan-

kelijk ons kleine kantoor, tegen vergoeding der halve huur, ’s avonds in gebruik had genomen. Wij ontgroeiden allengs aan de periode, toen alle leden elkaar kenden. Na een jaar luwde ook bij onze tegenstanders de neiging, om het ons – en de politie – op straat lastig te maken: de zwart-rode vlag werd ongemoeid gelaten.

Met de Piersons in Laren bleven we bevriend. Op de fiets trokken we er vaak voor een weekend heen. Om een conflict met een studente, die ‘een gebroken geweertje’ droeg, werd Prof. Pierson tot heengaan gedwongen; niet het minst tot zijn eigen verwondering beklom zijn vriend Prof. Westra, hoogleraar Indisch recht, ook de leerstoel Japans! Thuis zette Pierson zijn arbeid aan het zoveelste deel van zijn studiewerk over Japan (in het Japans) voort en ietwat ironiek naar zijn aard zei hij: ‘The more I see of men, the more I like my dog.’ Hij had ook een lieve hond! Mevr Pierson bezorgde ons nog een werk van Franco Ciarlini; ik zal de fazen van onze uitgeverij echter niet verder weergeven. Dat die fazen samenhingen met al wat ik dacht en deed, is duidelijk. Een werkelijk succes werd niet behaald; alleen werd een reeks moeilijkheden nu en dan doorbroken door een hoopgevend lichtpunt – zo was de toestand.

Al vóór mijn huwelijk had ik mijn vrouw tot schrijven aangezet. De uitgeverij vHolkema & Warendorf wilde een meisjesboek van haar wel uitgeven, mits zonder honorarium. Niets! – het zal sommigen vreemd voorkomen, maar bij het almachtige ‘blok’ van uitgevers was zoiets heus geen uitzondering. En hoe vreemd ook, ik ried haar aan, het aanbod aan te nemen: een grote uitgeverij van jeugdlectuur zou haar naam ‘er in’ brengen. Dat vH&W dit wilde doen, door letterlijk iedereen – papierfabriek, drukkerij, binderij enz. – de arbeid redelijk te vergoeden behalve juist degene die al deze arbeid mogelijk maakte, het was weer een van die dingen, die – waren ze nimmer en nergens geschied – een groei als bij de NSB zou hebben belet!

Haar meisjesboek kwam uit. Later toen nà 1940 Rein vHouten ‘Verwalter’ bij vH&W werd, kreeg ze er toch nog ièts voor, doordat hij voor een herdruk de tekstwijziging in nieuwe spelling honoreerde. Haar tweede meisjesboek werd echter zonder bedenken bij Kluitman/Alkmaar (en tegen betaling) aanvaard; een derde, vierde enz. zouden volgen...

Onze compagnon Frans Smit, die de boekhandels bereisde, drong aan op een ‘algemeen’ verkoopbare roman. Politieke geschriften gingen matig, soms zelfs bedroevend. NSB-leden behoorden meestal niet tot een boekenlezend publiek en waren vaak niet ‘rijp’ voor iets wat hoger lag dan de actuele kost in *Volk en Vaderland*. Uit contact met de boekhandel wist Frans precies hoe die roman zou moeten zijn: het werd een heel recept! En mijn vrouw speelde het klaar, zo’n roman te schrijven – het mooiste is dat het ook

wèrkelijk goed ging. Jaren later schreef mijn vrouw een tweede roman (niet meer naar zo'n recept en oneindig beter); ook dat boek werd vrij vlot verkocht.

Hoe was het intussen met de algemene 'lijn' van de uitgeverij? Als gezegd was ze allerminst opgezet om de politiek; in de practijk leek het er op. Van de aanvang af overvleugelde zeer tot Musserts ontstemming, waarop ik later nog terugkom, de naam van onze uitgeverij die van de zijne (NENASU) en vaak – al hebben we dit steeds bestreden – werd dan ook onze uitgeverij voor een NSB-zaak aangezien. En dat waren we net zoveel als bv. Em. Querido, waar A.M. de Jongs *Merijntje* het licht zag, een SDAP-zaak mag heten.

Om het scherp en objectief te formuleren: de moeilijkheden moesten er wel zijn, omdat we ze zelf *maakten*. Hadden we een meevaller met een uitgave, dan meenden we ons idealistisch nu wel een 'politieke' (zakelijk slecht verantwoorde) uitgave te kunnen veroorloven. Omgekeerd brachten we ijlings een werk van meer algemene strekking uit, om als 'kasstuk' de niet dadelijk verhaalbare kosten van een als 'zwart' gedoodverfd auteur goed te maken. Jarenlang stond ik die zakenpolitiek voor.

In wezen kwam alles voort uit de pure overmoed, om met één rijksdaalder een uitgeverij te beginnen. Eerst was er voorraadvorming nodig (de opzettelijke overproductie tot verlaging van de kostprijs). Wij kwéékten voorraad, maar als we op de eerste van de maand onze leveranciers pondspondsgewijs gingen afdoen uit de ontvangsten, dan klopte die rekening soms wel – er bleef alleen maar niets voor ons om van te leven. Mede een van de redenen, waardoor we na Mei '40 ook meteen in de hoogconjunctuur zaten. Terwijl we ons het brood uit de mond hadden gespaard om uit te komen voor de al grotere drukkersrekeningen enz., was moeizaam een onverkochte voorraad ontstaan (plano, d.i. in vellen, niet-gebonden, in opslag bij drukkers) die toen als een lawine in de vraag gleed. Zo werd *Ochtendappèl*, een kleine bloemlezing poëzie, waarvan de oplage van 1000 exx. was verminderd tot plm. 200, ineens uitverkocht. En zo meer.

Vandaar dan ook dat – jaren nadat onze uitgeverij begon te produceren – mijn vrouw nog steeds bij Strengholt de huur voor ons kantoor plus de typiste moest verdienen; ik nog steeds naar Utrecht heen-en-weer reisde op een magere vergoeding; ons huwelijk voorlopig kinderloos moest blijven en ten slotte onze jonge compagnon – het wachten op succes beu en gedrukt door het derde deel in de toen van jaar tot jaar aangroeiende, onvermijdelijke verliezen – met beide handen mijn voorstel aangreep om uit te treden, op het

ogenblik dat ik hem ontsloeg van de verplichting, waarbij een derde deel te zijnen laste zou komen.

Zoals te begrijpen valt, was het voor de NSB in een stad als Amsterdam volstrekt onvoldoende, afhankelijk te zijn bij de propaganda van een landelijk orgaan als *Volk en Vaderland*. De vele locale belangen, die in het schijnwerperlicht moesten komen, maakten het nodig – zo vond het gewest – om een zgn. 'kringblad' wekelijks in de vijf stadskringen te doen verschijnen.

Ik aanvaardde de redactie en zoekend naar een zakelijke basis, beloofde ik het blad ook uit te geven, zonder dat de kringen hiervoor iets behoefden te betalen. Evenwel, voor advertenties moesten ze me de vrije hand laten. De kringen moesten zorgen, hun 'officiële berichten' intijds bij de redactie te bezorgen; op Vrijdag konden dan voor elke kring de pakken kranten worden afgehaald.

Afgezien van mijn aandeel voor 'de goede zaak' – als redacteur zou ik, eventueel met medewerkers, geheel gratis moeten werken – zag ik toch als uitgever een kans om door hard werken het blad zo'n basis te geven, dat het op de duur voor onze uitgeverij winst zou afwerpen. De zaak was op handslag bezegeld. En toen, geheel onverwacht, kwam Mussert en eiste, dat wij die plannen met *De Daad* – als oneerlijke concurrentie jegens *Volk en Vaderland* – ongedaan zouden maken. De Leider zag de dikste pijler van zijn eigen uitgeverij al bedreigd!

Ik trachtte hem uit te leggen, dat winkeliers in een stadswijk weinig of geen belang hadden bij bladen met advertentie-tarieven, gebaseerd op verspreiding over het gehele land. Voor *Volk en Vaderland* kwamen adverteerders met merk-artikelen enz. in aanmerking en van ons blad met die meer locale adverteerders zou het blad zeker geen last hebben; misschien op de duur nog enig voordeel. Na urenlang gepraat zou *De Daad* er dan tòch komen. Maar opnieuw had Mussert – feitelijk uit eigenbelang als uitgever – wantrouwen jegens mij getoond. In plaats van het te waarderen, dat ik, behalve *Volk en Vaderland*, ook nog bereid was, een kringblad-redactie op mij te nemen (zonder enige geschoolde medewerking uit de NSB), werd op welhaast beledigende wijze de schijn gewekt, alsof ik me ten koste van het ideaal wilde verrijken.

Wat de inhoud betreft, maakte ik het blad dadelijk onafhankelijk van partij-gedoe in engere zin; medewerker was bv. Drs Eug. v Wessem, de latere propaganda-leider van 'Zwart Front' (Arnold Meijer). Alweer tot ontstichting van Mussert nam ik uit *Volk en Vaderland* zelden iets over, maar kwam met originele copy over specifiek Amsterdamse onderwerpen, waarvan juist

omgekeerd nu en dan een beknopt verslag in *Volk en Vaderland* werd gegeven.

Hierbij moet ik opmerken, dat laatstgenoemde redactie in Utrecht (Dr vLunteren, Mr Reydon en ik) volkomen haar eigen weg ging – men kan het ook anders zien: niemand bekommerde zich om ons. We verlangden er ook niet naar om op de vingers te worden gezien of voorschriften te krijgen, maar wel waren wij, om goed werk te leveren, verplicht zèlf het leeuwendeel te doen en verder door èigen correspondenten (dus buiten de hiërarchieke weg) gegevens te krijgen. Precies zo ging het, wat mijn arbeidsveld in Amsterdam betrof, met *De Daad*.

Omdat Colijn in een *Daad*-artikel karakterloos werd genoemd, had ik mij – volgens de dagvaarding als de schrijver – voor de rechtbank te verantwoorden. Mijn verdediger was de jonge Joodse advocaat Mr Zadoks en ter zitting verscheen Drs vWessem om te verklaren, dat hij de schrijver was. Vrijspraak volgde. Mr Zadoks bepleitte, dat ‘karakterloos’ wel geen prettig praedicaat, maar daarom nog geen belediging was.

De vriendschap met Van Wessem, van wie in onze uitgeverij de vrij diepgaande studie *Opstanding van Nederland* verscheen, bezorgde mij een slechte aantekening op het hoofdkwartier der NSB/Utrecht. Met een zekere Bervoets, leraar en lid van ‘Zwart Front’, zouden Van Wessem en zijn vrouw in een *mariage à trois* samenwonen. Ik heb er niets van gemerkt, maar dat bewees weinig; echter was het de vraag of de NSB zich daarmee moest bemoeien en dan nog of zij mijn verhouding met vrienden en kennissen had te ratificeren. Hoe het zij, ik heb me er niet aan gestoord. Het was de enige keer, dat ik in de NSB iets van vGeelkerken heb ondervonden. Hij is – misschien zonderling, gezien de hoge plaats die hij in de NSB innam – altijd een vluchtige en oppervlakkige figuur voor me gebleven. Toen schijnt hij het toch voor me te hebben opgenomen. Van Wessems boek (in mijn uitgeverij) was echter op de NSB-‘index’ gezet en voor leden was de lectuur dus voorbehouden. Maar dat was niet meer dan de bekende naijver ten opzichte van ‘Zwart Front’ en dus in zekere zin aanvaardbaar.

Om diezelfde reden distanciëerde Mussert zich van de Piersons, die eerst voor een deel mede zijn ‘gangmakers’ waren. Hem beviel hun afzijdigheid niet, in weerwil van hetgeen ze in Laren en Hilversum voor de NSB deden. Het was vermoedelijk ook mijn nogal vrijgevochten houding waardoor Mussert het vermeed, met mij in contact te komen. Ik had nu eenmaal een hekel aan klein partij-gedoe. Een voorbeeld? Ik kocht mijn rookwaren nooit bij een ‘kameraad’, maar met opzet bij een ‘anti’-man; meermalen ook had dit tot gevolg dat men daardoor de NSB anders ging bezien. Zeker zullen er dan ook leden zijn geweest, die iets dergelijks in mij afkeurden, maar

ik hield er aan vast. Ook in zaken. Tijdens de oorlog waren de firma's bij wie ik liet binden, clicheren, en vooral drukken, vrijwel àlle zonder uitgesproken politiek. Dat kon achteraf blijken uit het feit, dat de meeste, om hun figuur te redden, een houding hebben aangenomen, alsof ze die opdrachten liever niet hadden gekregen, terwijl ze toen de deur van de stijl liepen om met ons zaken te doen!

Om op Mussert terug te komen. Op vergaderingen waren het veelal niet meer dan 5-minuten-gesprekjes, welwillend maar nietszeggend. Tegenover anderen sprak hij waarderend over mij – èn van mijn vrouw, die nà Mej vBilderbeek, zijn secretaresse, het tweede vrouwelijke lid was, al heeft ze nooit enig werk in de NSB gedaan. 'Het is al mooi,' zei mijn vrouw dan, 'dat ik mijn man daaraan helemaal heb afgestaan.'

En dat laatste was zeker de waarheid.

III

Zoals uit het voorgaande al min of meer bleek, leidden mijn dappere vrouw en ik in de begintijd der NSB een ongeregeld en ingespannen leven. Had ik vroeger nooit anders dan als ‘free lance’ – en dan sporadisch – in de journalistiek gewerkt, nu was dat ineens anders. Wel zo grondig leerde ik het vak – vooral door een snel en geïmproviseerd inspringen op elk gebied – en zo onvoorwaardelijk ging ik daarin op, dat ik bijna onvervangbaar werd.

Weinig mannen hebben in de NSB zo constant één taak gehad als ik; overal waren er mutaties en ook in mijn naaste omgeving hadden de meesten, vanwege het chronisch gebrek aan krachten, allerlei bijwerk. Tenminste zaten mijn kameraden in een of andere raad; met mij is dit nooit het geval geweest.

Ik was ‘persman’ en bleef het. Mede uit het NSB-beginsel van de deskundigheid was dit een voordeel. Van 1933 tot 1941 hanteerde ik *Volk en Vaderland* als wapen der NSB en op die post heb ik dus alle verwachtingen, alle decepties, alle kleine en grote intriges, alle robuuste zelfopoffering en alle stiekeme ‘Streberei’ – in één woord het èchte leven in de microcosmos der ‘partij’ ondervonden.

Niet zelden werkte ik, ’s avonds laat van de trein komend, met een pot sterke koffie heel de nacht door om tegen 4 uur in de grijze vroegte langs de uitgestorven Kloveniersburgwal naar het Centraal Station te gaan, om mijn dikke brief te posten.

Was het wonder dat ik, die romanschrijver had willen zijn, niet meer de kracht kon opbrengen, nog in proza mijn diepste gemoedsleven uit te beelden? Als soms op een zomernacht hevig weerlicht het donkere landschap voor een kort, maar aangrijpend ogenblik tot een vizioen van onvergetelijke en vereenzaamde eeuwigheid uittilt – zo vond ik op een gelukkig moment de ontlading voor hetgeen zich in mij verborg. De tijd was te verwarrend en te vermoeiend om iets anders te kunnen voortbrengen – als een stilte die zich tòch nog horen liet – dan een gedicht, de 14 regels van een sonnet, de zelden

meer dan zes kwatrijnen poëzie, waarmee ik mij als dichter rechtvaardigde. Het was het noodlot van de ‘strijd’, dat ook diè – uit innerlijke noodzaak geboren – gedichten door de grinnikende troep inktjongens, die aan de vele provinciale nieuws- en partijbladen recenseren, op het beulsblok werden gelegd. *De jonge leeuw – Het erf aan zee*, deze bundels bevatten zeer zeker – daar ben ik gerust op – voor de onsterflijkheid geschreven verzen en voor mij was het ook toen van weinig belang of dit aanstonds – even buiten-de-politiek-òm als bv. de strijdpoëzie van Vondel – kon worden erkend of niet.

‘Verzen met schippersbaarden’ – zo werd er in die tijd critiek geoefend! De eerste druk van 1000 exx., een ongewoon hoog getal voor poëzie in Nederland, waar 300 al voor een redelijke oplage geldt, was in enkele maanden uitverkocht. Overigens zegt het debiet weinig omtrent de waarde, al even weinig als de critieken: de kopers waren medestanders en de critici politiek-vijandigen. Maar het is mij een voldoening geweest, dat de grote Van Deyssel in later dagen, toen ik mede in de redactie van *De Nieuwe Gids* zat, er niets tegen had, dat mijn poëzie in dat tijdschrift werd geplaatst, zoals ook vóordien – in 1936 naar ik meen, Willem Kloos gedichten van mij opnam.

Tussen alle bedrijven door dicteerde ik in een aantal avonden, liggende op de divan en als gewoonlijk ononderbroken rokende, aan mijn vrouw het toneelspel *De dag die komt*. Vóórdien noch nàdien kwam ooit bij mij enig werk zo tot stand, maar ik verzette toen zo hartverscheurend veel werk, dat op andere wijze deze nieuwe opdracht – ook weer *con amore* – nooit zou zijn volvoerd. Het enige wat dit toneelstuk, dat voor stampvolle zalen zeker een 50-tal voorstellingen beleefde, voor mij als auteur opleverde, waren, behalve dan de meestal op politieke leest geschoeide recensies, twee lauwerkransen op het toneel en (van een anonymus) een thuis bezorgde gebakken kip!

Een ex-figurant en werkloze bureaulist, Louis Felten, wierp zich op als ‘zakelijk leider’ van het gezelschap FASCIO, een troep beroepsacteurs, die onder regie van Jan C. de Vos door heel Nederland fascistische stukken wilde spelen. Evenwel, er was geen programma en er was geen geld. Vandaar dat ik voor het eerste stuk zorgde en het binnen 14 dagen in besloten kring voorlas, terwijl Felten als lid der NSB gedaan kreeg, dat in de kringen de kaartverkoop plaats had, plaatselijk de zalen werden gehuurd enz.

Alles scheen goed te gaan. Première in Utrecht: ik zat naast Mussert in de loge. Na afloop huldiging op het toneel. Amsterdam met vier avonden in het Grand Théatre, tot de laatste plaats bezet. Den Haag in het Gebouw vK & W. eivol; na die opvoering bleef ik verder thuis. Menno ter Braak gaf toe,

dat ik ook de ‘tegenstander’ (Balder, de anarchist, gespeeld door Ko vSprinkhuysen) recht had doen wedervaren. Inderdaad had ik gepoogd, mensen op het toneel te brengen en geen papieren leerstellingen, al was het dan – natuurlijk – een politiek stuk.

De oude Laurentius, Sterneberg en nog enkelen uit de Leidseplein-school waren met evenveel vuur bezield als Jan C. de Vos (de grootindustrieel Withaar met kapitalistisch aplomb), vSprinkhuysen en de veelbelovende Tiemeyer. Ook de enige vrouw in het stuk, Withaars dochter en de verloofde van de bedrijfsleider ir Fortman, werd door De Vos’ verloofde, mej. C. Dunselman, fleurig gespeeld.

Fortman, als de ‘fascist’ de moeilijke edele rol, werd in de drie eerste opvoeringen al door twee acteurs vertolkt en bleef m.i. ook daarna vrij zwak; een overigens paradoxale term, omdat de rol juist teveel met vooruitgeschoven kaak werd geforceerd.

Maar na 20 avonden zat ‘Fascio’ in de provincie; de misère begon. De NSB-functionarissen, niet voor zo’n taak berekend, konden de regeling van zaal en voorverkoop niet aan. Felten ving hier en daar bot; financiële achterstand was het gevolg. De spelers werden nl. per avond betaald. De aankondiging op de plakkaten werd soms een blamage. Zo zond de kringleider Heerlen zijn leden op de Fascio-avond naar een NSB-vergadering in Maastricht, waarschijnlijk om bij zijn districtsleider in een goed blaadje te staan.

Ten slotte weet Felten het fiasco van ‘Fascio’ aan Mussert: ontzag en orde ontbraken. In het Gooi legde het hoofdkwartier beslag op de ontvangsten en de spelers kwamen tegen de NSB in opstand. Een week later was Felten geroyeerd en Jan C. de Vos’ eis tot schadevergoeding in kort geding afgewezen. ‘Fascio’ was uit elkaar gespat. Ziedaar, het debuut der NSB in ‘kunstzaken’...

Achter de tralies waar ik dit relaas schrijf, kreeg ik onlangs een brief van Rein vHouten, toen directeur der NENASU/Utrecht, die nu in de ‘Olde Graafschap’ zijn eigen groente kweekt en karweitjes opknapt. Een alinea in zijn brief wil ik aanhalen als bewijs hoe voor degenen die toen zo sterk stonden in hun geloof aan een nieuwe gemeenschap, het verleden nu nòg een wonderlijk ontroerende tekening heeft, terwijl alle gebroddel en alle verwikkeling niet meer in die tekening voorkomen.

Hij schrijft:

‘De laatste tijd denk ik dikwijls aan de jaren vóór 1940 – vooral zo 1935 en 1936, toen wij zelf de dingen in de hand hadden, het tempo bepaalden en nog geen noodlot ons te pakken had. Het was misschien in zeker op-

zicht een goedmoedige tijd, maar het had een sfeer, die later verloren ging en die je alleen in stille ogenblikken weer op kunt roepen.'

Hij schrijft over een 'goedmoedige tijd'. Omdat we toen zonder bedenken voor alles klaar stonden, niet vroegen naar gewin en leefden met een vlam in ons hart. Dat die tijd sfeer had, het lag – weet ik nu – alleen aan het licht dat wij zelf er in ontstaken: een geloof zoals ik het altijd, als dichter en goddank nooit in een zo klein-behuisd 'voorbehoud' van partij-man – heb horen dóorklinken in de poëzie van Henr. Roland Holst, de grootste dichteres in de afgelopen halve eeuw. Deze vlammende roep om een wordende en dus nog ongekende, maar profetisch geïdealiseerde gemeenschap is toen ook – al droegen we zwarte hemden in plaats van de rode muts der revolutie – ònze roep geweest.

Het zou het bestek van dit relaas verre overschrijden, daarop dieper in te gaan. Maar tot beter begrip waarom ik dan tòch, ondanks allerlei grievende ervaringen, Mussert bleef volgen, heb ik te wijzen op die *gemeenschap*-in-wording, welke eerst nog vele malen zou moeten worden uitgezeefd, alvorens ze werkelijkheid kon zijn. Ook in de NSB voltrok zich een proces en alleen daardoor was het mogelijk, de slagen te incasseren en rustig de geesten, al vormend, het doel te blijven voorhouden.

Ik had vertrouwen. Hardnekkig wilde ik vertrouwen, zelfs dan wanneer ik de valsheid, de vette eigenwaan en het winstbejag in het gezicht staarde. De 'gemeenschap' (als volkseenheid) achtte ik de enige oplossing om te ontkomen aan het brutale 'ik' van het kapitalisme en de even brutale 'massa' van het collectivisme (staatssocialisme of communisme). Faalde ons werk, dan kwam onvermijdelijk òf het 'ik', òfwel de 'massa' aan de macht.

Te beweren dat nu alle NSB-ers zo dachten, ware dwaasheid. Het feit dat er 'speciale' vergaderingen en ook 'speciale' sprekers waren voor boeren, slagers, winkeliers, huiseigenaren, enz. zegt al genoeg. De heibazen en de hoge boorden botsten tegen elkaar op (sprak Mussert in zijn begintijd zelf niet van 'volksgenoten van hoog tot laag'?). De een wilde niet zijn buurmans 'kameraad' zijn, al konden ze dan allebei na de vergadering op straat een pak slaag krijgen. Alle partijen, alle standen, alle vooroordelen en alle nieuwlichterijen waren in de NSB vertegenwoordigd.

Mij interesseerden de mensen die naar een bestemming, naar aanschemerende idealen zochten; Mussert, merkwaardig exact-constructief en wars van de zgn. 'vaagheid' van het metafysische, interesseerde zich enkel voor de 'boekhouding' der partij. Hij bezat als leider – Ritters boekje over Mussert gaf die trekken in het portret – een eenvoud die sympathiek was. Maar het was niet de eenvoud van een Paul Kruger, doch die van een goedwillend postambtenaar. Om dat werkelijk goedwillende verbeeldde ik mij, dat hij,

geholpen door een staf van deskundige en begaafde mannen, een symboliek centrale macht kon zijn.

En zo ook, in dat perspectief, zag ik degenen die òm Mussert stonden. Het zou nog heel lang moeten duren, alvorens Nederland nationaal-socialistisch kon zijn; nog heel wat zou er aan de leiding vertimmerd en gesloopt worden. Hoofdzaak scheen mij toen: op eigen post doorvechten, zonder links of rechts te zien, zonder me door 'hoge' functionarissen te laten intimideren, zonder me met iets anders te bemoeien dan mijn eigen taak.

De wederwaardigheden van de NSB vóór 1940 zijn bekend. Toch zou ik, wanneer ik er lust toe had, 'mémoires' uit die jaren kunnen schrijven, welke als onthullingen-uit-de-keuken zouden verrassen. Steeds verbetener werd de politieke strijd. Van Schaik verzegelde de persen van *Volk en Vaderland* en Bosch (het *Utr.Dagbl.*) sloeg de schrik in de benen, terwijl wij, niet voor één gat te vangen, anderhalf etmaal achtereen dóórzwoegden! Toen waren we – 'spijts verbod, niet kapot' – met vier bladzijden, op verkleinde schaal geclicheerd en uitbesteed op de vlakpersen van kleinere, goedgezinde drukkers, weer present! Men zal moeten teruggaan naar de eerste dagen van de oude SDAP om omstreeks 1900 analoge 'politieke incidenten' te vinden. Nog maanden later was de redactie verplicht, zich te behelpen met een loonzetterijtje, waar uiteraard geen smoutletter voorradig was, zodat Meuldijk de 'koppen' tekende, die dan op gewenste kolombreedte werden geclicheerd. Voor de opmaak begon ik om twee uur 's middags, al was het zetsel meestal dan nog niet àf, en werkte met een boterham uit het vuistje de hele nacht tot het morgengrauwen door!

De *Daad*-redactie had ik toen al, als toch te omslachtig, opgegeven. De kamer op Amstel 102 werd mij opgezegd door de verhuurder Cohen, met wie we altijd goed hadden kunnen opschieten. De man had uit Duitsland teruggekeerde familie gesproken en de Arierparagraaf maakte ook òns ongewenst. We trokken naar de Elandsgracht, maar kwamen later op de Amstel (12) terug.

Meer en meer raakte ik met Meuldijk bevriend. Hij was naar Utrecht verhuisd, redigeerde *Arbeidsfront*, tekende van allerlei voor het jeugdblad *De Stormmeeuw*, gaf les op een sprekerscursus en sprak zelf ook voor de NSB – aan zijn werkkracht kon ik me spiegelen! Nu ik meer bij hem aan huis kwam, luwde mijn omgang met vLunteren.

Meuldijk en Dr vLunteren – welhaast antipoden! Na de Hegeliaan en jurist, doctrinair èn speels in soms geestige denk-arabesken, met als echtgenote een musicienne en fijngevoelige vrouw, de ietwat ruige en ongelikte Meuldijk, schilder zònder penselen, begraven onder het werk (als redacteur,

spreker, tekenaar, zaaldecorateur, enz.), maar ontdáán wanneer hij een hem treffend gedicht hoorde en naast hem zijn vaardige, goed-kokende vrouw, die vroeger met zoveel élan zijn schilderijen aan de man had gebracht.

Beoordeeld naar het bezoek in hun huiskamer, ben ik nà elkaar hun vriend geweest; beoordeeld naar het werk dat ons in die ‘goedmoedige’ tijd bond, stond ik tussen hen beiden in. Al is het waar, dat ten slotte mijn hart – mijn deernis om de grote geestelijke verdrukking, waaronder nog altijd een deel van ons volk lijdt – mij deed toekeren naar de verbetene, de eerlijke, de bràndende eerder dan naar de wetende, scherpzinnige Hegeliaan.

Met Meuldijk vormde ik als het ware in de NSB een ‘linkervleugel’, zonder dat die term ooit werd gebezigd; het was eerder een gevoelsaangelegenheid. Aan ‘demagogie’, de politieke sport om arbeiders te vangen, had ik een hartgrondige hekel; intuïtief wilde ik echter opkomen voor de vele naamloze zwoegers tegen elk ingebeeld intellectualisme. Mijn hart was bij hen die nog uit vroeger milieu ‘massa’ zeiden, om te trachten, hun daarvoor in ruil de hoop op een ‘gemeenschap’ te geven. Dat was volgens mij op de duur de énige kans om het proces, dat met de ontkerstening was begonnen, verder verbrokkelde in ondiep Americanisme en onafwendbaar zou eindigen in bolsjewisering: horde-met-een-leuze, alsnog tegen te gaan.

Beter dan met eigen commentaar toont mijn poëzie dit aan.

Terugziende op de jaren 1932-’40, geloof ik, dat ik mij, al had ik mij dan in de politiek gestort, minder om politiek dan om cultuur bekommerde. Verklaarbaar voor wie mijn leven van vóór 1932 kende, maar tevens duidelijk in mijn verachting voor alle opportunisme – doorgaans juist de methode der NSB om ‘ontevredenen’ te winnen – en in mijn geestdrift voor volksculturele waarden eerder dan voor de autarkie van het ‘staatse’ denken.

Het beste voorbeeld daarvan is: Vlaanderen. Al in 1934 trok ik er met mijn vrouw op de fiets op uit, om in Aalst een bijeenkomst van het nationaal-socialistisch georiënteerde Syndicaat, een arbeidersgroepering, voortgekomen uit de beweging van Pater Daens, bij te wonen. Elk jaar waren we in Diksmuide rond de IJsertoren en toen het VNV (Staf de Clercq) nog in opkomst was, gaf ik al reportages over het jongerenkamp op de heuvels van Kester.

Ik kende dichters als Wies Moens en Ferdinand Vercnocke. In Moens’ tijdschrift *Dietbrand* kwam herhaaldelijk poëzie van mij, evenals in de Dietse Almanak. Samen met Bernaerts (De Phalanx/Brussel) gaf onze uitgeverij een bundel essays van Moens, *De doden leven* uit. Ik werd gekozen in het bestuur van ‘Noord-Nederland-Vlaanderen’, waarvoor geregeld Vlamingen in Nederland lezingen kwamen houden – kortom, dit alles was veeleer cultu-

rele werkzaamheid om een zuiver en groot volksbewustzijn dan de zucht tot enig politiek voordeel.

Al werd ik later voor de NSB naar Vlaanderen afgevaardigd, Mussert als de nuchtere ‘constructeur’ stond er vrij sceptisch tegenover en vooral toen de VNV-ers om financiële steun aanklopten. Voor mij echter waren figuren als Borms, de dichter-priester Cyriel Verschaeve, de al eerder genoemde jongere dichters, een ‘jongere’ als Frits van de Voorde, bij wie ik wel logeerde zoals ook bij Dr Gravez in Aalst – mannen die niet noodzakelijk in het VNV behoefden te staan en van wie er sommige zelfs later uit zijn verwijderd – voor mij waren déze eenvoudig ‘cultuurwerkers’ zoals ik er een hoopte te zijn. Ik was geen jurist, geen econoom, geen politieke vakman die spoken zag zodra hij van Vlaanderen hoorde – ik leefde mijn droom als dichter, zonder enige vrees voor een katholieke overheersing of een partij-ondermijning(!) van de NSB in groter Diets verband.

Hierbij moge ik opmerken, dat de voorzitter van ‘Noord-Nederland-Vlaanderen’, Dr De Jong, een uiterst intelligent, maar weinig spontaan openhartig man, nà 1940 ‘spion’ voor Londen werd – blijkens de twee delen *Je Maintiendrai,* welke nadien van hem uitkwamen. In deze *chronique scandaleuse* zijn vrijwel alle NSB-ers in zwaar houtskool getekend; ik ontkom echter met nog geen bladzij druks en slechts een feiten-opsomming!

In de NSB, zoals trouwens in alle ‘Hollandse’ kringen, bestond er nauwelijks belangstelling voor Vlaanderen. Net als het grote publiek, dat *Pallieter* las en geamuzeerd neerzag op die achterlijke en verfranste gewesten als op een kermis, aardig voor een kéér maar niet om er in ernst iets van te verwachten, bleef men gesloten voor een zo gemoedsrijk cultuurleven, dat onze calvinistisch-verschraalde èn modern-cynische werkelijkheid zou kunnen voeden. Ten bewijze daarvan een overigens niet onvermakelijk incident met Mr Van Vessem, de advocaat van Mussert en (mèt het ‘Groafke’, Graaf D’Ansembourg uit Limburg) eerste-Kamerlid.

Voorop zij gesteld: ik mocht hem niet. Mussert noemde hem de ‘eik’, vanwege zijn onbewogen Buster-Keaton-expressie, die ik rondweg belachelijk vond. Als redacteur had ik wel met hem te doen voor de Kamerverslagen, maar bleef hem liefst uit de weg om zijn onvoorstelbare muggenzifterij. Ongenaakbaar en star. Inderdaad: een eik, maar dan een die doodgevroren was. De zaak zat zo: in Antwerpen maakte ik met de dochter van René de Clercq een contract voor een nieuwe druk van haar vaders *Noodhoorn,* op voorwaarde dat wij nog 300 exx ingenaaid (een verouderde druk) tegen vrij hoge prijs ineens zouden afnemen. Om de dichter in ons fonds te krijgen, hadden we toegestemd; aldus waren die exemplaren onverkoopbaar. Meuldijk ontwierp een band en er werden linnen banden gemaakt (niet enkel voor

die 300 exx, maar bestemd ook voor volgende drukken). We adverteerden ermee; ook alweer kosten in perspectief van een herdruk. En ineens meldde zich vVessem als ‘zaakwaarnemer’ voor de erven De Clercq. Wij verwezen hem naar Elza, maar hij hield voet bij stuk – de ‘eik’! – en de overeenkomst werd ongedaan gemaakt. Hij zou *De Noodhoorn* zèlf uitgeven (nooit gebeurd) – kortom, we zaten met de strop en lieten het maar zo.

Maar wat geschiedde? Van Vessem zit in iets als een genootschap om René de Clercq met een monument te eren en nodigt ook ons uit voor de onthulling. Jozef Cantré, een vriend van de dichter, was de beeldhouwer, maar bleek afwezig. Honderden op het kerkhof van Lage Vuursche, waar vV, plechtig, een rede hield. Wat niemand wist: vV, die van De Clercq een soort NSB-voorloper wilde maken, had al maanden gechicaneerd; van andere, min of meer rode zijde had men een gemeenschappelijke hulde voorgesteld op een neutrale, aan te kopen plek. vV had geweigerd en koos het graf, waar hij (namens de familie) de vrije hand had. Daarna had Cantré (ook rood) geweigerd, een ontwerp te maken; hij was er contractueel echter toe verplicht en vV had hem die verplichting op zijn ‘eik’-manier bijgebracht.

Na de rede gleed de doek om het beeld af en we moesten ons geweld aandoen om de plechtigheid niet te ontwijden: we kreùnden! Onthuld werd een neo-‘istisch’ geval van pannekoek-plat hoofd scheef op een zuil als een door de trein overreden lichaam – daar kreeg vV eindelijk (artistiek) zijn trekken thuis! Maar volkomen onbewogen stond hij er als een twéédе zuil naast, in plechtig zwarte jas-koker en met de hoed in de hand.

Ik voelde me, met de lachtranen in mijn ogen, gewroken.

IV

Enige jaren nadat we onze uitgeverij hadden gedreven naar de weinig elegante, maar enig mogelijke methode 'to rob Peter to pay Paul', was er toch vooruitgang merkbaar. De voorraad werd zo groot, dat ze niet meer was te bergen op de twee kantoor-kamertjes in de Spuistraat. Dus: verhuizen. Maar waarom dan particulier nog een extra huur betalen? – kort en goed: kantoor en woning samen in de Uiterwaardenstr. (Zuid). Modern huizenblok, glasdozen-stijl: twee kamers beneden (zaak) en op de eerste verdieping drie kamers, badka., keuken, veranda (woning); alles met één voordeur.

Frans Smit, onze compagnon, gaf er de brui aan; ik was vaak in Utrecht, en mijn salaris was geleidelijk *f* 150 p mnd geworden. Er moest iemand bij de zaak zijn en dus gaf mijn vrouw haar kantoorbaan bij Strengholt op – eindelijk kwam ze thuis! Van het huizen in vochtige, onverwarmde kamers – op Amstel 102 werd wel gestookt, maar die kachel was niet van ons en bij de verhuizing was er geen geld geweest om er een te kopen – had zij helaas rheumatiek opgedaan. Ik herinner me, hoe op mijn verjaardag in December de visite in winterjassen en sjaals bij ons zat. Mijn schoonvader weigerde nadien ons te bezoeken, omdat hij aan een 'kistje' had moeten zitten! Inderdaad hadden we een oude kist in bohème-stijl omhangen met een wandtapijt, dat mijn vrouw bij ons huwelijk van goede vrienden had gekregen. Maar wat hadden we aan een wandtapijt zònder tafel?

Er kwam nu meer 'regel' in huis. Mijn vrouw had plezier in koken, maar er nooit tijd voor gehad. Ook konden we nu (zonder angst voor kantoorverzuim en kosten) aan een kind denken.

De vier brochures van Jhr Groeninx vZoelen over de Mannheimer-affaire, in wezen vlijmende aanklachten tegen Colijn, kwamen bij ons uit en ik beleefde een ongedacht succes met een novelle van de jonge dichter Steven Barends (*Bruine rebellen in Oostenrijk*). Daarvoor had ik een omslag met een groot hakenkruis ontworpen. Het publiek was in die tijd zo gewend, geschriften van de nazi-vreters uit het Comité van Waakzaamheid e.d. opge-

diend te krijgen met grote hakenkruizen op de kaft, dat men in een ommezien aan de stations de novelle van Barends uit kiosken en lectuurwagentjes wegkocht!

Barends was een ‘fascist’, die in onmin leefde met zijn vader, een liberale Groningse strocartonfabrikant. Een wildeman, die nu en dan weleens naar mij wilde luisteren, half student, half zwerver, die er maar op los leefde en toch uit die eigenzinnigheid-van-Groninger een man was voor een ferme handdruk. Toen hij zeventien was, voer hij met een stenenboot van Antwerpen naar Amerika, probeerde daar clandestien te blijven, maar kwam toch terug. Met belofte van beterschap weer naar school, maar opnieuw gedrost en nu – naar Franco! Ik praatte hem dat uit zijn hoofd en we gaven hem een tijdlang onderdak. Tot in de nacht kon hij gedichten zeggen, zijn gezicht weggetrokken van emotie, prachtig zijn dictie. Bij ons voltooide hij zijn bundel *Viva la muerte!* Maar ten slotte wilde hij tòch naar Franco, alle vertogen ten spijt.

Juist toen was *Het Nationale Dagblad* begonnen. Ik kom er nog nader op terug. Ook al was Barends geen NSB-er, maar bij Zwart Front, kreeg ik bij de redactie gedaan, dat hij zijn Spaanse brieven, als hij die vandaar stuurde, betaald zou krijgen. Zijn eerste brief kwam uit Hendaye (aan de Pyreneeën-grens): geen reportage van landschap en mensen – niets van dat alles, maar: ‘Avond in München’! Barends was nu eenmaal dichter en nóoit heeft hij iets van een journalist in zich gehad.

Later kwam hij ontmoedigd terug: hij had Spanje niet kunnen binnenkomen. Juist was mij het auteursrecht voor een Nederlandse uitgave van *Mein Kampf* toegewezen, ondanks de mededinging van twee grote uitgeverijen in Nederland. Ik stelde hem voor, het werk te vertalen. Hij kon bij ons logeren en rustig werken. Hij sloeg toe en viel op het werk aan als een wolf.

Daar wij practisch niet over kapitaal beschikten, was het een geweldige zaak, die wij hiermee aanpakten. In 1933 of ’34 had het Propagandaministerium ons ook reeds door mijn vriend Göbel (van het Nederl. Perskantoor te Berlijn) de rechten aangeboden, maar bij gebrek aan middelen hadden we er niet op kunnen ingaan. Nu moesten we 10 pCt. van de winkelprijs aan auteursrecht betalen. Dat kon echter wachten, totdat de uitgave in verkoop kwam. Een soortgelijke regeling troffen we met Barends, hoewel een tentième algemeen gebruikelijk is voor een auteur, niet echter voor een vertaler, die een bepaald bedrag ineens uitgekeerd krijgt. Onze omstandigheden gedoogden echter niet, om bij het gereedkomen van het manuscript of zelfs nadat het werk verscheen, op staande voet geld uit te keren.

Geen drukker bleek bereid om zonder voorschot met ons in zee te gaan voor een dergelijk groot werk, dat bovendien commercieel vrijwel ie-

dereen een waagstuk leek, uitsluitend op de lange duur rendabel te maken. Er moest dus geld op tafel komen. Ook al het voorwerk (reismodellen enz.) bracht kosten mee; wij zaten lelijk vast. Zijfers (‘Bolwerk’/Kalverstraat) beloofde om bij verschijnen contant, zoals hij alles contant bij ons kocht op 50pCts-basis, 1000 exx. af te nemen. De winkelprijs zou *f* 4,50 zijn; dus: *f* 2250 in kas, een dag nadat de binderij afleverde.

Eerste druk: 3000 exx. De aanmaakkosten waren echter dermate hoog, dat we moesten besluiten, om ergens geld te lenen. Bij toeval kwam bij ons op de redactie in Utrecht W.O.A. Koster uit Geldermalsen, vroeger ovenbouwer en AR-kamerlid, nu NSB-spreker (middenstand) en handelaar in keramiek. Hij bood zijn hulp aan. Later kreeg ik een contract voorgelegd en tekende. Dat contract was met medewerking van Van Genechten, hoofd Vorming NSB, redacteur tijdschrift *Nieuw Nederland* en als advocaat associé van vVessem, tot stand gekomen. Het zat ‘kapitalistisch’ in elkaar. Eerst had Koster zelfs verlangd, dat de boekhandel de facturen zou moeten vereffenen op zijn privé-rekening; dat ging niet door. Maar wèl verplichtte ik mij, alle op *Mijn Kamp* (MK) ingekomen bedragen onverwijld op K’s rekening over te schrijven. Hij zou alle betalingen doen en na verkoop van de eerste druk zou de winst fifty-fifty worden gedeeld.

Tot zover scheen de zaak duur, maar niet onredelijk. Had ik voor verdere drukken weer zijn financiering nodig, dan werd de winst opnieuw fifty-fifty gedeeld. Maar – en hierin zat de haak! – was er geen geld nodig, dan zou Koster toch altijd nog een derde van de winst krijgen. Die winst – zo bleek later nog – werd geacht te zijn: de ontvangsten, verminderd met de aanmaakkosten. In de practijk moesten wij dus van ònze 50pCt winst de gehele *exploitatie* dragen (reis- en aanbiedingskosten, kantoorkosten, porti, reclame, enz.). Het zag er somber genoeg uit, maar we mochten niet de kans lopen, dat de uitgave om een of andere reden afsprong; het was: het mes op de keel!

Op de dag dat in 1939 het werk uitkwam, was het uitverkocht. De 2e druk (4e-10e duizendtal) stond op stapel. Contant werd niet veel meer dan de *f* 2250 van Zijfers ontvangen; de rest kwam in verloop van één tot vier maanden binnen. Maar zo snel mogelijk maakten we onze afrekening, gaven K. zijn 50pCt. der bruto-winst over de eerste druk en financierden de tweede zelf. Achteraf kwam vast te staan, dat Koster – feitelijk zònder risico, want toen hij begon om geld voor te schieten, was de oplage al geplaatst! – ongeveer 40pCt. van zijn geld had gemaakt, dat hij wèrkelijk had gefourneerd!

Wij stoorden ons verder niet aan het contract en reageerden ook niet op zijn brieven om afrekening over de 2e druk. Toen hij – toevallig zó, dat wij het hoorden – op het hoofdkwartier der NSB beweerde, de ‘*uitgever*’ van

Mijn Kamp te zijn, hebben we hem in bijzijn van anderen duidelijk gemaakt, dat daarvoor nog wat anders nodig was dan duiten!

Het slot van ‘De aasgier’ speelde nà Mei 1940.

Tot goed begrip van de samenhang der jaren vóór 1940 moet ik terugkeren tot mijn werk in de NSB. Ik gewaagde al van mijn reizen naar Vlaanderen, ik toog ook naar Frankrijk. Mijn vrouw ging mee. Niet meer als in 1932 op de fiets, maar toch heel simpel, zoals het in de zomer een weldaad kan zijn te leven op stokbroden, camembert en landwijn. In Parijs logeerden we bij Lou Asser, zoon van een Joodse vader en een Thorbecke als moeder. Hij was in Amsterdam een nietsnut en kroegloper geweest, toen hij al in het begin der NSB lid werd, met zijn auto onze colportage beschermde en kranten aanvoerde. Vaak vertelde hij me later, hoe blij zijn vader was, toen hij door de NSB serieus was geworden en ten slotte voor een zijde-fabriek in Lyon agent in Parijs werd. Hij was gescheiden man, had een zoontje waar hij dol op was en leefde samen met een naaistertje, dat onder zijn regie – en van haar kant ook uit liefde voor hem – een dame werd.

Met hem heb ik in Parijs, zwaar incognito, opwindende vergaderingen bezocht, waar voor rood Spanje geld werd ingezameld (wie gaven, keken soms de tenen door de schoenen!). Hij wist overal de weg, gaf bij een café-filtre college over de Franse politiek en ‘tips’ voor copy – kortom, hij was èn vriend èn gids. De laatste maal dat ik in Parijs was – in de zomer van de Wereldtentoonstelling, die geopend, nog een woestijn geleek en tot een internationale blamage werd – die keer heeft hij me gezegd, voor de NSB te willen bedanken. Hij zag in, dat de NSB anti-semitisch moest worden en hij wilde daarbij niet in de weg staan.

Later vernam ik, dat hij, na de dood van zijn zoontje, ook was gestorven.

Voor de redactie ben ik nooit naar Duitsland geweest. Wel maakte ik met mijn vrouw nogmaals de Harzreis, die ik op mijn 22e met mijn vriend uit die dagen, Ru le Cavelier, had gedaan, en eens ook – in 1937 of ’38 – nam ik alleen deel aan een ‘Dichtertagung’ op de Lüneburgerheide (op Hof Thansen), waar ik in een kring van platduitse dichters en enkele Vlamingen, zoals Dr De Pillecyn, mijn gedichten onvertaald voordroeg en woord voor woord werd verstaan.

Reeds sprak ik van *Het Nationale Dagblad*, Musserts zorgenkind, waarvoor hij telkens het potje aansprak, dat *Volk en Vaderland* door de jaren heen had gekweekt. Dat het ons, karig betaalde redacteuren, nogal stàk toen we in Leiden de installatie eens opnamen, was duidelijk. We voelden het

haast als een òverlopen, toen Reydon, onze bureau-redacteur, expert in wrange stukjes, met zijn vrienden Roskam (de ‘boer’) en Fahrwerck (oud-vrijmetselaar en nu de verwoedste Germanen-delver!) het dagblad tot werk-terrein koos.

Rost v Tonningen, nerveus, gauw driftig, altijd op stoom, vroeg mij, rubriekredacteur voor letteren te worden. Verdienste: voorlopig nul, maar wel met ‘perspectief’! Zo werd alles in de NSB gedaan. Er werd nog ver-wacht, dat de gevraagde zich gevleid zou voelen en een strijdbaar ‘ja’ zou laten horen. Mijn antwoord was néén. Ik had het druk genoeg; ook begreep ik, voor jachthond te moeten dienen, om de medewerkers te krijgen. Voor het overige stond heel de ‘enscenering’ voor de vraag me tegen.

Rost, die nl. op de krant geen minuut tijd had, nodigde me uit voor een lunch. Dat behoefde niet juist een belegd broodje ergens aan de toonbank te zijn; de keus van een man aan het hoofd van een zaak zònder geld voor nor-male arbeidsprestaties was zonderling: reerug onder een spiritusvlam in ‘De Turk’, statig en wel met een flesje wijn. Bijna omkoperij die lunch! En dan nog een verhaal, dat hij het zo goed meende met de arbeiders. Maar in dàt milieu had Domela Nieuwenhuis zich nièt bevonden, toen hij die verklaring aflegde...

Ik heb toch nog een paar stukken geschreven, o.a. een waarderend oordeel over een bundel van Slauerhoff, waarop weer ontstemming achter mijn rug, ditmaal vermoedelijk uit kerkse kringen. Overig was de verhou-ding met HND best. Elke week kwam ik een dag in Leiden voor de opmaak van *Volk en Vaderland* en hoewel ik daar apart een kamer had, sprak ik er toch wel Noordhuis, Reydon e.a. Toen ik in 1941 de redactie verliet, heb ik Reydon nooit weergezien.

In Karelië vernam ik, dat hij en zijn vrouw in hun woning buiten Lei-den gruwelijk met bijlslagen waren vermoord. Toen in 1948 PRA-recher-cheurs mij in Brugge opzochten, beweerden ze, dat de daders NSB-ers waren geweest; ik kan dat nog moeilijk geloven.

Om op *Volk en Vaderland* terug te komen, zie ik achteraf wel in, hoe het dagblad de inhoud van het weekblad wijzigde. Tot dusver was het onze taak geweest, om zo actueel mogelijk commentaar te leveren; die taak ging nu HND veel beter af. Daar werd uit de stroom telex-berichten metéén het verrassende berichtje geknipt, om met een enkele toegevoegde slotregel als een voetzoeker te werken. Daar werden nu heet-van-de-naald de Kamerover-zichten geschreven, al zat Jan Hollander als parlementair redacteur óók voor ons in Den Haag. Grote reportages (visserij, industrie, landleven) kwamen eerder bij HND terecht; daar kwam het leven fris elke dag de redactie bin-nen, terwijl wij in Utrecht, behoedzamer geworden en officieel als ‘stem’

van Mussert, gedoemd waren, ons door bergen oude kranten heen te vreten. Reeds toen, al zagen we het nog niet als na 1940, begon de bureaucratie van de partij in Utrecht kolommen te veroveren op onze journalistieke schrijverij. Wat zich tóen voordeed, borg reeds datgene in zich wat mij later, na acht jaar redactie-werk, tot heengaan zou dwingen.

Het huwelijk van Prinses Juliana met Prins Bernhard geeft aanleiding tot een kanttekening. Ik was volop Oranje-klant. In de NSB werd een zekere traditie jegens Willem de Zwijger hoog gehouden; dat gevoel van dankbaarheid voor een deel cerebraal, anderzijds populair spontaan in de zin van:

weg met de socialen,
leve Willemien!

Maar al hadden we steeds het Oranjehuis als bóven de partijen beschouwd (vLunteren had er treffende artikelen aan gewijd enz.), dit huwelijksfeest werd toch niet zonder onmiskenbare concessies jegens nazi-vijandige elementen voorbereid. Het lijkt overbodig om daaraan te herinneren; vrijwel niemand is het ontgaan, dat geen *Duitse* prins werd ingehaald, maar de prins van een niet-bestaand, liliputterig vorstendommetje met een al even weinig bestaande vlag en met een volkslied, dat later een oudmodisch revuewijsje bleek te zijn. Niettemin is het nièt overbodig, voor zover daardoor op ònze mentaliteit enig licht wordt geworpen, te memoreren wat er toen op onze redactie-tafel lag: a – het bericht om terdege op het filmjournaal te letten, daar de Prins aan het paleis Noordeinde was komen voorrijden in een sport-auto, met een hakenkruisvlag op de radiateur (dit vlaggetje was op de film zwart gemaakt); b – een foto van Prins Bernhard in de familiekring, genomen in een tuin, waarbij de Prins een SS-insigne op zijn lapel had.

Beide stukken zijn ongebruikt in ons archief beland om – zoals niet meer dan gepast mocht heten in verband met ons eigen standpunt – het Oranjehuis onaantastbaar bòven de partijen te blijven zien.

Een tweede herinnering haal ik op als bewijs, hoe geestdriftig ik persoonlijk deelnam aan deze feestelijke gebeurtenis: ik schreef een ‘Rijmprent’, die voor zover de ouders die kochten, de schooljeugd in handen kwam. Dat was, voorzeker, ook een politieke daad. Immers, Boutens aan wiens grootte dit op zichzelf niets afdeed, had een erbarmelijk gelegenheidsgedicht gepleegd, dat met veel bombarie op de scholen als ‘Rijmprent’ werd uitgereikt. In een hoofdartikel in *Volk en Vaderland* critiseerde ik dit m.i. krolse gedicht en de zonderlinge keuze om zoiets de schooljeugd cadeau te doen. Het was niet zo erg, dat een dichter als Boutens bewees, geen gelegen-

heidspoëzie te kunnen schrijven, wèl erg was de stekeblinde, in poëzie onbevoegde onderwijs-jury die aan dit onding haar fiat had gegeven.

Mijn rijmprent, in blauw en oranje met een randversiering van Meuldijk, zal wel niet meer te achterhalen zijn; de tekst werd echter afgedrukt in hetzelfde nr van *Volk en Vaderland*, waarin bovenvermeld hoofdartikel stond; dit nummer zal wel ergens – bv. in het Persmuseum – te vinden zijn. Daaruit blijkt zonneklaar, hoe hoog ik toen dacht over de welhaast mystieke verhouding van Kroon en Volk, vergeleken bij het minziek gefluit van Boutens, dat met betrekking tot het subject niet anders dan plebeïsch kon klinken.

Hoe waren in die jaren de verhoudingen in mijn familiekring? In weerwil van de hoop, dat ik in mijn zowel huiselijk als zakelijk leven naar de zomer toe ging, was het in mijn eigen familie nog vol schaduwen. Mijn moeder stamde af van Franse Hugenoten; uit dat protestants milieu heb ik alleen twee tantes gekend. De een, een schoonheid in haar jeugd, maar door typhus verwelkt tot een zeer slanke, Engels aandoende oude-vrijster (ze trouwde nooit), werkte haar hele leven in het hotelvak, waarvan de laatste, zeer lange periode als huisjuffrouw in het deftige hotel des Pays-Bas in de Doelenstr. te Amsterdam. Haar spaarduitje had ze belegd in mijn vaders zaak; ze raakte later dus alles kwijt. Bij ongeluk kreeg ze een bezemsteel in het oog en werd, na veel gedokter, blind. Daar niet kwam vast te staan, of de blindheid het gevolg van een arbeidsongeval was, werd haar een uitkering geweigerd en belandde ze door de ‘steun’ in een gesticht. De andere tante, de jongste zus van mijn moeder, was tot haar 40^{e} verpleegster in de harde practijk van een particuliere zenuw-inrichting en trouwde toen een weduwnaar, makelaar uit kleinburgerlijk milieu. Materieel ging het haar vrij goed, maar ze leefde in onmin met mijn moeder, omdat haar man, zuinig en voorzichtig, mijn vader niet in de nood was bijgesprongen. Mijn oom had toen zeker de ramp niet kunnen voorkomen, maar mijn moeder noemde hem, vanwege de tijd toen er in mijn ouderhuis nog eendvogels werden geplukt, een klaploper.

Mijn moeder zelf leefde op een zolder aan een der grachten. Nu en dan bezocht ik haar; soms kwam ze een dagje bij ons. Nu mijn vader uit haar leven was, geloofde ze aan niets goeds meer; ze bespotte, tegelijk toch met de gelatenheid als tot een kind dat niet beter weet, mijn niet-bij-de-pakken-neerzitten.

Met de twee zusters van mijn vader, streng katholiek en wonend in Hilversum – de een hertrouwd en zonder kinderen, de ander weduwe met één zoon die later bij de Kriegsmarine ging – had ik, sinds mijn grootmoeder

was gestorven, geen contact meer. Mijn ouders, van verschillend geloof, wilden hun kinderen ‘vrij’ opvoeden; zo kwamen we niet tot een kerk.

En de familie van mijn vrouw? Mijn schoonouders bezochten we nu geregeld, maar er werd voor gewaakt, dat dan geen van Margots halfzusters of haar mannen en kinderen op bezoek kwamen. Die mannen waren ‘rood’.

De derde zuster uit het eerste huwelijk, ongetrouwd en nog thuis, ‘geknipt’ voor het fröbel-onderwijs, was op een gemeente-school in Noord. Ze accepteerde ons, vooral omdat ‘Ma’ op mij gesteld was; ‘Ma’, haar stiefmoeder, kon het best met mij overweg.

Ten slotte mijn kinderen uit mijn eerste huwelijk. Toen ik Margot pas kende, drong ze er al op aan, dat ik mijn kinderen niet zou loslaten. Mijn 14-daagse bezoeken had ik al lang gestaakt, sinds het verloop aldus was, dat mijn vrouw met de kinderen ging wandelen en ik op theevisite bij mijn gewezen vrouw al haar jeremiades mocht aanhoren. Maar telkens, op raad van Margot, hernieuwde ik mijn pogingen en zo trokken mijn vrouw en ik, toen mijn zoon als padvinder in een kamp was, er in de zomer van ’39 met mijn dochtertje op de fiets op uit. Wij drieën namen in Rotterdam de boot der Holland-Amerika-lijn, ontscheepten de volgende dag in Boulogne en zwierven door de Bretagne. Op de terugrit door Vlaanderen logeerden we bij Frits van de Voorde, waar Pim mocht moederen over zijn kroost en we paddelden in de meerschen. Maar een duurzame toenadering van vader en dochter werd het niet: ik was een soort oom voor op reis geweest...

V

Op de morgen van de 10e Mei 1940 ontwaakten mijn vrouw en ik in de oorlog. Van onze veranda tuurden we naar de zwermen Duitse eskaders, die als papiersnippers over de stadsrand dwarrelden, en naar de vele buurtbewoners, die net zoals wij gekleed als onderweg naar de badkamer, opgewonden het nieuws bespraken. Al enige dagen was de toestand van mijn vrouw dusdanig, dat ons kind, het tweede, elk ogenblik kon komen. Jaap, onze oudste, was al bij mijn schoonouders ‘uitbesteed’ en de dokter, onze naaste buurman, wachtte evenals de zuster op een laatste signaal.

Ik ging in de buurt eens poolshoogte nemen en wilde ergens Utrecht opbellen, omdat mijn telefoon geen gehoor gaf. In geen geval was ik van plan, van huis te gaan. De telefoon bleek overal geblokkeerd en doordat ik naar huis terugging en er ook bleef, vernam ik niets van de maatregelen, die Gerbrandy, uit verpolitiekt wantrouwen en uit voorzorg, jegens duizenden van mijn kameraden had genomen. Achteraf bleek de Utrechtse redactie meteen te zijn weggehaald en overgebracht naar de Krententuin (Hoorn). Ik ontsprong de dans, evenals Jan Hollander, die al maanden ‘ergens’ in Nd-Holland als sergeant bij het luchtdoelgeschut diende. Hem bleef een arrestatie gespaard, doordat zijn commandant hem vertrouwde en voor hem instond.

Had ik alles geweten, ik zou aan tafel niet zo genoeglijk met de kraamverpleegster hebben gepraat over het ‘nationale’ van het nationaal-socialisme. Ze was een jonge, verstandige vrouw, die als vele anderen in die tijd vrijwel alles van horen-zeggen over de NSB wist en er dan ook niets van moest hebben. Ze zag in mij iets als een misleide idealist.

Terwijl ik zo, thuis-zittend met mijn veldzakboekje als milicien-sergeant lichting ’18 op tafel, wachtte op de plakkaten van opkomst-met-spoed, vergingen de dagen in onzekerheid en in het tot vertwijfelens toe aanhoren van steeds weer dezelfde radio-berichten. Met mijn vrouw ging het intussen verre van goed en de dokter achtte het geraden, dat ik met haar wat zou wandelen. De schrik op 10 Mei had het kind, dat al op de drempel was, doen te-

rugvluchten en indien deze vertraging aanhield, kon dit blijkbaar gevaarlijk worden.

Het was op 1e Pinksterdag. We waren, kalm wandelend, op de Amstellaan, toen een politie-agent, bibberend van het hoofd tot de voeten en met een bleek gelaat onder zijn helmpannetje, mij een revolver voorhield en gelastte, me om te wenden en voor hem uit te gaan. Door allerlei dwarsstraten bereikten we het politie-bureau Pieter Aertzstr.

Ook mijn vrouw moest mee, maar omdat ze het tempo niet volhield, bleef ze achter, gezeten in een winkelraam en onder bewaking van leden der luchtbescherming. Toen ze op het bureau aankwam, had ik de zaak al zo ver in orde, dat ze in de agentenwachtkamer een stoel kreeg. Vijf minuten later waren we vrij, ondanks de luide protesten van een aantal mij onbekende Joden, dat in de hal stond. Een hunner had verklaard, dat ik een Duitser was die niet uit zijn woning mocht gaan; de politie-agent, die me opbracht, scheen inlichtingen te hebben gekregen, dat ik een vermomde en zwaar gewapende parachutist zou zijn!!...

Mijn vrouw en ik waren nog geen half uur terug in onze woning, toen ze me riep wegens enig gedruis onder onze veranda aan de achterzijde (in de Zomerdijkstr.). Bij onderzoek bleek de dichter en *Volk*-redacteur Halbo Kool op een trapje, de gevel onder mijn veranda aan het schoonmaken temidden van een kring belangstellenden.

‘Gaat ù maar weg,’ beet hij me woedend toe en toen ik verbaasd nogeens vroeg wat er aan de hand was, zei hij dat er hakenkruisjes op de muur stonden, waarvan de verwijdering mij wel erg zou spijten!

‘In *Volk en Vaderland* staat het immers vòl hakenkruizen,’ bitste de heer Kool, die – al had ik toen geen idee van gevaar – een rel wilde uitlokken. Rustig antwoordde ik dan ook, dat ik hem tàrtte te bewijzen, in *Volk en Vaderland* één hakenkruis te hebben gevonden, en dat ik zeker zo’n goed vaderlander was als de heer Kool, die tot de partij der vloot-muiterij behoorde – kortom, woord en wederwoord ketsten heen en weer ten aanhore van de buurt.

Er gebeurde verder niets.

In overbelaste taxi’s verlieten vele Joodse gezinnen de buurt; ik zag troepjes soldaten met geveld geweer voorbijkomen; een onzer kennissen kwam totaal overstuur vertellen, dat haar zoon ‘bijna’ als parachutist was neergeschoten, omdat hij op het dak achter een schoorsteen op de uitkijk naar vliegtuigen had gezeten – in het kort: deze dagen waren vreemd en onrustig.

In huis: nog steeds geen kind. Eerst op 23 Mei werd onze Erik Peter geboren en in het eerst werd er, omdat hij niet wilde groeien, zoveel aan hem

gedokterd, dat hij een ‘bul’ werd naar zijn oudere broer Jaap, die een tenger, beweeglijk jog is.

Na de capitulatie van generaal Winkelman werden op het grote grasveld vóór mijn huis, tussen ons huizenblok (de Academie) en de Synagoge, ’s avonds overal vuren ontstoken, waarvoor de Joden allerlei boeken en papier aandroegen. Ik ontdekte, dat onschuldige jaargangen van *De Notenkraker* (met caricaturen van de ex-behanger! – wat trok een arbeiderspartij als de SDAP toen toch zijn neus op voor een opgekomen arbeider!) hier als zwaar compromitterend materiaal aan het vuur werden prijsgegeven.

Er heerste nerveuze spanning in de buurt. Taxi’s, die we hadden zien wegrijden, keerden even overbelast op het punt van uitgang terug; verhalen van Duitse gruwelen en vooral het ‘verraad’ deden de ronde. De volgende morgen was de GGD in de weer om de Joodse gezinsleden, die hun leven door het openzetten van de gaskraan hadden beëindigd, weg te voeren. De eerste Duitse soldaat, die ik te zien kreeg, stond op de kruising Amstellaan-Rijnstraat onverstoorbaar het verkeer te regelen: de bezetting was begonnen.

In Utrecht op de Maliebaan hing het oranje-blanje-bleu en het zwart-rood halfstok. Maar eerder dan in de rouw was het hoofdkwartier in een aan verslagenheid grenzende onzekerheid. Mussert was niet te vinden, werd – zo heette het – door hoge Duitse officieren gezocht. Wat mij persoonlijk betrof, ik werd die dag bestormd door twee grote gevoelens, die me welhaast overweldigden: een soort schaamte, rustig thuis te zijn geweest, terwijl mijn kameraden zoveel hadden moeten verduren van een redeloos straatpubliek en in de forten en oude gevangenissen. Tegelijk echter bezielde mij de gedachte, dat nu in Nederland de ogen zouden opengaan voor de werkelijkheid: géén verhongerde, onder een knoetregiem levende Duitsers, aangevoerd door barbaren – géén arbeidersvijanden, maar bezielden die voor Europa een nieuwe tijd zouden inluiden.

Evenwel, op het hoofdkwartier nog steeds onzekerheid, dat inslikken van eigen woorden, totdat de (onvindbare) Leider het parool zou uitgeven. Achteraf weet ik nu van welk een beschamende, houdingloze zwakheid die onzekerheid was. Ook Musserts wegblijven was een zich-schuil-houden, een ontwijken der beslissing, die toch onvermijdelijk moest worden genomen.

Er waren, naar mijn overtuiging, maar twéé wegen die voor de NSB openstonden: òf uit ‘force majeure’ de beweging sluiten, òf zich onvoorwaardelijk solidair verklaren met hen die ons uit de handen van de (goddank gevluchte) Londense heren hadden gered. Op 10 Mei hadden we ondervonden, hoè die heren de *nationale* macht misbruikten om ons te vertrappen. Het had (bv. in Hoorn) zeker niet veel langer moeten duren, of moord- en dood-

slag zouden als in de dagen van Coligny en Hendrik van Navarre ons lot – door het opruien der gemoederen – hebben bezegeld.

Achteraf nagaande hoe ik precies dacht, merk ik op, niet anders te hebben gedacht dan dat Mussert, koos hij de solidariteit, rechtuit een regering zou hebben gevormd enz. enz., om dus staatkundig voor Nederland op te treden. Ik hoopte dit ook – neen, ik verwachtte, dat Mussert die tweede weg zou kiezen, zodra hij er zich van bewust werd, hoe àlle Nederlanders, perplex door de snelle likwidatie, niet ànders dachten dan *dat Mussert kwam*!

Hij kwam niet. Bekend met het feit, dat inderdaad hoge officieren hem een voorstel wilden doen en hem eerst veel later aantroffen onder een kopje thee in een tuinpriëeltje bij Gooise leden, nadat hij ‘grote drukte’ had voorgewend(!), mag ik veilig aannemen, dat Mussert tegen dat aan-de-macht-komen opzag als tegen een berg. Hij had dus moeten komen tot de andere beslissing om, uit solidariteit met de gecapituleerde natie, tot nader order zijn eigen partijprogram op te bergen.

Inmiddels was *Volk en Vaderland*, ondanks alle onzekerheid, verplicht Zaterdags te verschijnen. We konden dus niet op Mussert wachten en bereidden zelf de inhoud van het nummer voor. Ook anderen, eerst overrompeld door hun bevrijding, zullen – vermoed ik – allengs wakker zijn geworden en tot een bepaalde zienswijze zijn gekomen. En meestal zal, dunkt me, die zienswijze zijn beïnvloed door de publieke opinie, die het aan-de-macht-komen der NSB, hoe beklagenswaardig dan ook, vanzelfsprekend achtte. Dat de leden hun leider unaniem aanzagen voor de president van een soort ‘Dietse Republiek’, mag in verband met de spontane en vaak simplistische geest in de beweging voor waar worden aangenomen.

Toen Mussert verscheen, was – funest voor iemand die het commando voert! – de mening gevormd. Ook Mussert had tijd gehad, een beslissing te nemen: de solidariteit met de Duitsers wees hij daarin af! Nederland was overvallen enz. enz. Dat moest dus de sluiting van de NSB betekenen, want het was niet aannemelijk, dat de Duitsers zo’n ‘patriottische’ politiek zouden dulden. Mussert was echter teveel partijman om de winkel op slot te doen; hij zocht dus, als gewoonlijk, het compromis. En dit compromis van *au fond* onverenigbare doelstellingen heeft, hoe eerlijk ook van opzet – en over die eerlijkheid zal eenmaal de historie richten! – op fatale wijze geleid tot òneerlijkheid, een tweespalt en het hangen tussen stoelen, voortgekomen uit de aanvankelijke vréés voor de macht...

Ik ben op deze gevoelsmotieven wat dieper ingegaan, omdat ze als ’t ware het voorspel waren van het gewetensconflict, waarin ik door Musserts handige, vage en opportunistische houding ten slotte geraakte.

Nà de Meidagen was Meuldijk, geboortig uit Geervliet, een dorp op een van de Zuid-Hollandse eilanden, dat volgens hem, met Den Briel in de buurt, eenmaal de echte Dietse volkskern was geweest, op-en-top 'natio-naal'. Hij gaf de Duitsers alle eer, wat betrof het voorbeeld dat ze in nationaal-socialistisch opzicht de wereld toonden; eveneens was hij hun dankbaar, dat ze hem uit de hel van Hoorn hadden gehaald. Maar verder ging zijn solidariteit zeker niet: de Duitsers moesten het nu verder aan òns overla-ten, aan de leider met zijn NSB! Dat was veeleer de solidariteit die hij – en hij niet alleen – van de Duitsers verwachtte. Dat daartegenover Musserts 'ge-draai' hem danig tegenviel, is duidelijk. Hoe erg het voor hem moet zijn ge-weest, kan blijken uit het feit, dat hij jaren later nog ronduit de bedilzucht van het Rijkscommissariaat verwenste. Volgens hem was dat alles ons be-spaard gebleven, was Mussert in Mei '40 wat 'flinker' geweest.

Spoedig bleek dat Mussert – eenmaal besloten om de NSB-propagan-da op dezelfde voet voort te zetten – concessies aan de Duitsers moest doen, om weer in ander opzicht zijn zin te kunnen volgen. De WA o.a. werd opvang-bekken voor het Legioen; er kwam een SS. Naderhand heb ik Mus-sert wel horen klagen, enkele malen achtereen de 'bloem' van de WA, die hem zo na aan het hart lag, 'aan de Duitsers' te hebben moeten afstaan. Ook al werd dat allemaal naar buiten heel anders voorgesteld – zoals bv. op de Hagespraak het aanbieden der NSB-klok voor de kanonnen van Göring 'uit erkentelijkheid voor de wijze waarop zijn luchtmacht mede onze kusten ver-dedigde' – het waren alle min of meer afgedwongen concessies, opdat Mus-sert toch maar zijn 'partij' voor het voetlicht kon houden.

In die tijd zag ik de opvoering van een vrij onopvallende plaats achter de schermen. In het begin was het me zelfs niet geheel duidelijk welke koers Mussert uitging, zo vaag – en dikwijls ook denigrerend tegenover allerlei Duitsers – waren vaak zijn uitlatingen. Toen hij, nog in het begin van wat hij later 'de lotsverbondenheid op leven en dood' zou noemen, bezoek kreeg van een lid, dat naar het Oostfront was gegaan en zich als SS-man bizonder had onderscheiden, zei hij later met ontstellend gebrek aan ernst: 'die-en-die zag er uit als een kerstboom'. En dat terwijl nota bene zijn eigen functiona-rissen als pauwen rondstapten met sterren en balken, 'Strijd en Offer'-me-dailles enz.

Over het denkbeeld van de macht verklaarde hij in mijn bijzijn: 'Ik heb er de mensen niet voor'. Intussen wisten we maar al te goed, hoe hij zich bij de terugkeer van Rost na zijn schandelijk transport tot aan Duinkerken toe en de ovatie die Rost in Den Haag ten deel viel, ernstig ongerust had ge-maakt, dat de Duitsers ten slotte Rost zouden kiezen. Dat de stoel, die onbe-

zet bleef, een ogenblik voor Mussert gereed stond, daarvan ben ik wel zeker, al ontbreekt mij het feitelijk bewijs. Mijn vermoeden is: de Duitsers kwamen hem niet iets ‘aanbieden’; ze kwamen hem zeggen, passief te zullen blijven als hij toegreep. Daarom juist vreesde hij later Rost, die veel meer ‘Draufgänger’ was en dus hetzelfde wel had kunnen wagen. Maar dadelijk ook is Mussert bij eerste kennismaking tegengevallen en gevoegd bij het wantrouwen tegen zijn ‘Dietse staat’, moest daarop voor Nederland wel een burgerlijk Duits bestuur náást de Duitse weermacht volgen. In België lag de bezettingsmacht voor de gehele duur van de oorlog in handen van de Duitse legerleiding.

De Duitse politiek, om de NSB tot opvangbekken en tot spreekbuis voor Duitse staatsbelangen te maken, zou precies zo zijn doorgevoerd ten opzichte van de Unie, met Linthorst Homans ‘loyale medewerking’, wanneer Mussert dat zelf niet – uit een soort slecht begrepen zelfbehoud – had weten te verhinderen.

Op dit warnet van politieke strevingen kom ik terug.

Reeds eerder liet ik uitkomen, hoe *Het Nationale Dagblad* (HND) – voor een deel onopzettelijk – de redactie van *Volk en Vaderland* een brok van haar taak afnam. Vooral in actueel journalistiek opzicht had het dagblad een grote voorsprong. Dit verklaart echter ook, waarom ik mijn bijdragen meer en meer tot literaire critiek en culturele beschouwingen beperkte. Met Meuldijk ging het netzo: in die tijd schreef hij zijn *Ontaarde kunst* (in vele vervolgen en daarna in boekvorm bij ons verschenen), waarvan het hoofdstuk over Jan Sluyters Goedewaagen al zeer ongelegen kwam. Immers, in weerwil van Meuldijks waardering voor Sluyters’ picturale gaven, deed zijn verwijzing naar Sluyters’ decadente Staphorster boeren toch als een afrekening aan.

Met mijn critiek op Simon Vestdijk – een auteur die in een zijner romans zijn held ‘Meneer Visser’ zowat zestig bladzijden, en dan nog met aambeien en andere onsmakelijkheden, op de WC laat zitten – beleefde ik met Goedewaagen ongeveer hetzelfde als Meuldijk ten aanzien van Sluyters. Goedewaagens adviseurs voor schilderkunst, Gerdes, vAnrooy e.a., hadden geleid tot de grote tentoonstelling van Sluyters’ werk, ook als reclame jegens Duitsland. Toen er voor het vak Letteren in de fameuze Kultuurkamer geen passende primus kon worden gevonden, toog Vestdijk met de hoed in de hand naar Canossa, om zich hiervoor bij het departement aan te bieden. Ik maakte toen zoveel rumoer, dat Goedewaagen van het plan afzag, niet zozeer omdat hij Utrecht vreesde – meer dan eens zat hij Mussert dwars – maar omdat mijn letterkundig oordeel bij hem meetelde. Voor zover ik weet, is er

nooit een leider voor Letteren benoemd, al heeft Dr vHam, verzot op het 'volkse' van streekromans, wel met allerlei bekroningen voor Sinterklaas gespeeld.

Meuldijk en ik – hoe kon het anders? – zaten ineens middenin de kunstproblemen, omdat de politieke strijd, zoals we die jarenlang hadden gekend, weliswaar niet was beslecht, maar dan toch was gestaakt. Er roerden zich in en rondom de NSB allerlei 'arrivisten', die vóórdien geen hand hadden uitgestoken, maar nu in 'fronten' en 'gilden' de eerste-viool wilden spelen. Er waren natuurlijk uitzonderingen; van hen hadden we op de redactie weinig last. Het merendeel legde volumineuze stukken bij ons op tafel, om prompt een week later te informeren welk onheil er kon zijn geschied, waardoor dit puik van Diets vernuft niet was opgenomen. En daarbij voegde zich dan soms nog de aandrang van een leeghoofd als Jhr De Blocq v Scheltinga, leider Protocol-Hoofdkwartier en later burgemeester van Wassenaar. Vermoedelijk had hij bereids met het air van een soort Hemelpetrus de schrijver bij voorbaat de plaatsing toegezegd, al ging ons werk hem niet aan. Ten slotte kwam, tot zijn eigen ontstemming, Mussert aan het geval te pas: hij zag de afgekeurde copy bij ons in en vond het dan zo kwaad nog niet. Brachten wij dan ons geschut in stelling, dan voelde hij zich weer verontrust, noemde ons met een van zijn grapjes 'de schriftgeleerden', zodat we er met één stap de 'farizeeërs' bij konden denken, en eindigde met het aan ons over te laten...

Maar de last, de wrijving, de vliegen-afvangerij – ze begonnen me tegen te staan. Van 'strijders' waren we, eerder nog door de feiten dan door degenen die zichzelf hadden bevorderd, tot 'employé's' geworden. *Volk en Vaderland* werd een partij-Staatscourant, waarbij alles wat door een of andere functionaris bij ons werd bezorgd, 'officieel nieuws' heette, ook al was het niet meer dan wat zelfverheerlijkend gekraai op een mesthoopje!

De Meidagen hadden wel getoond, hoe sommige functionarissen de schok van het hun aangedane onrecht hadden doorstaan: ze waren in elkaar gezakt als pudding. Mr vVessem, de 'eik', deed in de gevangenis te Hoorn niet anders dan concepten van brieven opmaken aan de Kamervoorzitter De Vos v Steenwijk, om zijn dwalingen te biechten. De spreker De Bruin, uit Gereformeerde kringen, was van Driebergen naar Wijk-bij-Duurstede overgebracht en daar in het stro gevangen gehouden. Ook hij herriep de beginselen der NSB, had 'van niets' geweten en zag in, Gods geboden te hebben verzuimd. Bij de heropening van het hoofdkwartier op 16 Mei stonden beide 'kameraden' alweer op de stoep en – wat erger was – Mussert zette ze, toen hij de zaak weer ter hand nam, opnieuw op hoge posten. Ik noem nu deze twee, maar er zijn er veel méér geweest en diep heb ik het betreurd, voor

mijn gevoel zo weinig recht van spreken te hebben gehad, omdat mij bij toeval niet in die dagen werd aangedaan wat anderen overkwam. Wellicht mag men niemand nahouden, op het ogenblik van beproeving een zak zand te zijn geworden; hij had dat niet kunnen voorzien, hoèveel weerstand hij had. In dìt geval echter wisten ze hoe ze hadden gefaald en een gepaste retraite was wel het minste geweest.

Eind 1940 bestond er, hoe omzichtig en hoe half dan ook, een zeker verzet tegen de NSB. Maar *niet*, zo ver ik kon nagaan, een verzet tegen haar program, veeleer tegen haar monopolie, met de Duitsers samen te werken. Tot de mensen op de vliegvelden toe beroemden ze zich er op, ook zonder NSB-insigne bij de Duitsers getapt te zijn. Ook de Unie wilde die samenwerking. Vooral de jeugd trok ze bij duizenden aan; zelfs mijn eigen zoon (HBS-er in Amersfoort) stond daar met het Unie-blaadje op straat, totdat ik het hem verbood. Juist als bij EdD vóór de oorlog zou de NSB in de Unie een klankbord hebben gevonden wegens haar minder principieel dan wel opportunistisch verzet. Er was geen parlement; er kwam niets meer aan de oppervlakte. Dit verzet was dus juist datgene wat wij – en met ‘wij’ bedoel ik zowel de NSB als in het bizonder onze redactie – nodig hadden, om al was het maar in schijn, iets van politieke strijd te laten opleven en daarmee zowel de gemoederen te peilen als te beïnvloeden.

Evenwel, tegen ons advies in, zette Mussert er alles op, om de Unie weg te krijgen; dat lukte hem ook. Ik wist toen nog niet, dat hij zo àlle verzet wilde uitschakelen. Hetgeen hij, ondanks het aanbod van ‘fusie’, bij de Rijkscommissaris had doorgedreven ten aanzien van kleinere nationaal-socialistische partijen, bewees intussen zijn wil om alles wat daarin karakteristiek en uniek was, onschadelijk te maken. Deze actie van Mussert, achter de schermen gevoerd, bewees in feite, dat hij minder de ‘propaganda’ dan de ‘ordening’ voorstond, niet zozeer de middelen van overreding (psychologie) als de maatregelen van bestuur (dwang) van belang achtte. Deze opvatting druiste zo lijnrecht in tegen alles wat ik had voorgestaan, was ook zo vreemd aan het vóor de oorlog, vaak m.i. àl te strikt volgehouden ‘legale’ standpunt, dat hiermede tòch de weg naar machtsovername werd ingeslagen.

Ik schetste reeds, hoe Mussert afkerig van de macht was geweest; nu echter, blijkbaar in het voorgevoel hoe ver de Duitsers hem als ‘Rattenvanger’ voor hun Duitse staatsoogmerken wilden vooruitschuiven, zòcht hij de macht. Vermoedelijk wilde hij trachten, om nog voor het eind van de oorlog iets van de omtrekken van het ‘Dietse Imperium’, zoals hij het constructivistisch, eerder berekende dan uitdroomde, tot stand te brengen.

Voor dat ‘Imperium’ voelde ik nìets. Bovendien leek het me een verschrikkelijk opgeblazen plan, daar Mussert er in een Noord-Zuid-as (een ‘tweede’ as) Vlaanderen en Zuid-Afrika in betrok. Ik zag hoe weinig Mussert te zeggen had. Zelfs een minimum contact met Vlaanderen – ware het slechts met geestverwanten – bleef een illuzie en nooit in al die jaren slaagde Mussert er in, in dat opzicht iets bij de Rijkscommissaris te bereiken. Het bewees ook al, hoe Musserts plan voor zo’n imperium de Duitsers kopschuw maakte.

Ik moet ervan afzien, alles wat in die tijd in de NSB gistte en borrelde, hier ter sprake te brengen. Er kwam veel tegenstrijdigs op, zoals kon worden verwacht van een beweging die eerst, blij met de toeloop, boeren, burgers en buitenlui in de tent had gelokt. Nu gaf de NSB, met de meer professionele ‘fronten’ en ‘gilden’, volop aan mensen van allerlei slag gelegenheid, kliekjes te vormen en een ontzettende ‘baantjesjacht’ te ontketenen.

Naar het front gingen maar weinigen, in de ‘fronten’ – waar je rustig met een sigaar op je stoel kon zitten, verdrong zich een menigte. De Duitse instanties vergrootten nog de verwarring, door naar willekeur ook niet-leden naar voren te halen, tot in de departementen toe, en daarmee dan weer de tegenzetten van ‘Utrecht’ in opmars naar ‘Den Haag’ uit te lokken. Misschien gaf dit alles wel een beeld van de maatschappij zoals ze is en altijd zal zijn. Het waren de daaraan voorafgaande, voor mij persoonlijk zo *magere* jaren, welke dit alles scherper relief gaven.

Op de duur was deze optocht van leiders – elk een leidertje op eigen terrein, al was het maar in de ogen van zijn vrouw – een nachtmerrie. Daarachter werden de intriges geweven.

Zoals ik in de beginjaren ook Zwartfronters als vVessem e.a. tot mijn vrienden rekende, zo had ik nu weer omgang met mensen, die vroeger in de partij van vRappard een werkzaam aandeel hadden. Al waren ze, ter wille van de eenheid, tot de NSB toegetreden, ze werden daar gewantrouwd en functies kregen ze heel zeker niet. Waarom waren ze niet eerder tot de NSB gekomen? Omdat ze Mussert niet konden verenigen met hun voorstelling van Nederlands volksleider. In contact komend met zo’n lid, voelde Mussert dat ook wel en doorgaans deed hij dan ijzig met een typisch trekken van zijn onderlip, een aanwensel om er even bars als Mussolini uit te zien.

Dat ik in 1941 de redactie voorgoed verliet, zal na de greep die ik deed uit de vele trekjes, die toen voor mij het beeld der NSB vormden, niet verbazen. Er waren toen al zoveel meningsverschillen met Mussert voorgekomen, dat ik *geruisloos* verdween, al was er ook geen onaangenaam woord gesproken. Toen na geruime tijd stemmen in de NSB opgingen waar ik toch

zat, kwam Mussert ertoe, me op de voorpagina van *Volk en Vaderland* alsnog uit te luiden. Dat interesseerde me trouwens niet. Wèl bleef een zeker verdriet in mij naschrijnen om de 'verwording', zoals ik ze zag, en om het (ondanks de drommen nieuwe leden) typisch bekrompen partij-gedoe, dat volgens mij aan Musserts leiding moest worden geweten.

Hij had vrees voor 'de Duitsers', maar ook vrees voor bekwame mannen uit eigen volk. Eenmaal uit Utrecht weg, wist ik ook, dat die vrees verheimelijkt àltijd van zijn kant jegens mij persoonlijk aanwezig was geweest. Het was een vrees die tegelijk iets van jaloezie had en hij moet ook wel iets hebben gevoeld van het opstandige dat ik van nature in me heb en zonder hetwelk ik, naar ik meen, eerder boekhouder dan dichter zou zijn. Geijkte vormen waren me een gruwel; Mussert poogde ze me telkens weer op te dringen, misschien al evenmin met opzet en eenvoudig naar zìjn natuur.

Dezelfde jaloezie, die hij als uitgever in de begintijd der NSB jegens mij had doen blijken, toonde hij als staatsman – en dat was erger – ten opzichte van Hitler. Die zgn. 'lotsverbondenheid' was hem in zijn hart een grote ergernis (niet zozeer omdat Nederland daarmee ònvrij werd, maar omdat hij tot elke prijs nummer-één wilde zijn). Al eenmaal had hij mij *sub rosa* te verstaan gegeven, wat minder met *Mijn Kamp* te adverteren; zo waren er meer kleine toespelingen, die wezen op de neiging tot ontrouw zijnerzijds aan de vrijwillig beloofde solidariteit.

Bevangen in het 'staatse' denken, waaruit hij een Diets Imperium zag oprijzen, verzette alleen reeds zijn ijdelheid zich tegen de 'volkse' ideologie, die de vrijheid in het individu zèlf en de macht in het metafysische verankerde. Dat volkse was m.i. onvervreemdbaar, m.a.w. de kracht van onze eigen overtuiging zou elke poging tot verslaving teniet te doen. Mussert duchtte echter het 'volkse' als het hellend vlak naar inlijving.

Het is onmogelijk, deze twee tegenstellingen hier anders dan vluchtig aan te duiden; wie echter de 'lijn' der SS en die der NSB uit die jaren nagaat, zal deze tegenstellingen ònder de dekmantel der politiek terugvinden. Dat voor degenen die het nationaal-socialisme beleefden, een figuur als Hitler meer tot de verbeelding sprak dan die van de waterstaatsingenieur, blijkt dan tevens overduidelijk. Mussert was te nuchter en naar temperament te placide om het te kunnen opnemen tegen een onzichtbare grootheid, die door de legende-vorming bij zijn aanhangers en soort Barbarossa werd en buitendien de verdienste had, om zoveel machtige vijanden te tellen.

Zo ging het mij ook – ik beken het.

In 1941 trok ik mij dus uit de NSB terug, al bleef ik lid. Alras meldde ik mij bij de Germaanse SS. Vooralsnog betekende dat niet méér dan het bij-

wonen van (betrekkelijk kleine) samenkomsten in het Stafkwartier aan de Koningslaan. Ik wijdde mij inderdaad, zoals Mussert later schreef, aan literair werk en aan het beheer van onze uitgeverij.

De Piersons had ik sinds de Meidagen 1940 uit het oog verloren. Van Meuldijk wist ik, dat mevr Pierson samen met Paul Kiès in Hoorn zoiets als een 'commissie tot verbetering van het lot der gevangenen' had opgericht, daardoor allerlei voorrechten genoot, zoals ook haar man, Prof. Pierson, die buiten de cel sigaretjes kon roken e.d.; zij trad bazig op tegen eenvoudige en door eenzelfde lot getroffen NSB-ers.

Met de vrijmetselaar W.O.A. Koster, de geldschieter, die zijn geld met hoge rente terugkreeg, kwam het tot openlijke vijandschap. Daar ik dreigde, Duitse instanties in te lichten over de schandelijk kapitalistische practijken, welke men zich niet ontzag, in Nederland met Hitlers werk te bedrijven, trok Mr Van Genechten, die indertijd als Kosters raadsman het contract in elkaar had gezet, zich terug. Hij was ook een der auteurs in ons fonds. Van Koster heb ik nadien nooit meer iets gehoord.

Het was natuurlijk nièt zo, dat wij met *Mijn Kamp* ineens zeer grote winsten maakten. Het ging er ons om, de uitgeverij nu feilloos te doen lopen, zoals ze dat tot dusver niet had gekund uit chronisch gebrek aan geld en tijd, evenals uit gemis aan behoorlijke krachten. Nog terwijl ik in Utrecht werkte, had mijn vrouw een vroegere bediende bij Strengholt, Overwater, geëngageerd. Een eerlijke en betrouwbare werker, die geen nationaal-socialist was, maar hart voor de zaak toonde en voor een werkkring, waarin hij min of meer zelfstandig kon zijn. Tot de bevrijding is hij als bedrijfsleider werkzaam geweest. Er kwam meer bureau-personeel en wij verhuisden (tegelijk met de woning) naar Prinsengracht 993, een oud grachtenhuis, waar de grote tuinkamer boven het sousterrain in het achterhuis werkkamer voor mijn vrouw en mij werd.

Beneden woonden we met onze twee kinderen; spoedig meldde zich de derde zoon. Later wist mijn vrouw de bovenbewoners, de jonge Ds Emous van de 'Geref. Schippersbond' voor een flinke som gelds te bewegen tot verhuizen, zodat wij het gehele huis beschikbaar hadden.

Evenals vroeger gebruikte ik 'kasstukken', om werk dat moeilijker ging, toch uit te geven; er kwamen jongere dichters aan het woord en bv. Jhr Sandbergs *Twintig jaar in voor- en tegenspoed onder Krugers boeren*. Zo'n werk als het laatstgenoemde zou zonder *Mijn Kamp* zeker niet mogelijk zijn geweest; het werd royaal met vele foto's uitgevoerd. Maar het was minder mijn doel om te 'verdienen' dan om onze uitgeversnaam voorgoed te 'vestigen' (als de basis voor latere winst). Binnen het raam van die vaak moeilijke tijd is het me gelukt, onze uitgeverij in korte tijd in het voorste gelid te

brengen. De Ver. v.d. Boekhandel vermeldde op haar cursussen onze naam als die van ‘de éérste nationaal-socialistische uitgeverij’ – niet alleen met voorbijzien van Musserts NENASU, die slecht werd beheerd en ook voortdurend van bestuur wisselde, maar ook met negatie van de vele uitgeverijen, die onder de vleugels van het Rijkscommissariaat (en soms met steun van Duitse ambtenaren, wat het kapitaal betrof) waren uitgebroed.

Wat ik in die korte tijd – nl. tot begin Sept. ’42, tot stand bracht, komt me achteraf nog bovenmenselijk voor. Eenmaal bevrijd van een redactie, waar vrijwel elk artikel, door dilettanten en vaak ook door onontwikkelden op papier gebracht, moest worden geciseleerd, bekort en afgestemd op het geheel, kon ik nu van ’s morgens tot diep in de nacht bezig zijn aan belangrijke dingen. Alles wat administratief routinewerk was of door Overwater kon worden gedaan, viel van mij af. Ik sloot tientallen contracten af met Duitse uitgevers en met Duitse en Nederlandse auteurs, bracht wat Duits aangaat, de opdrachten tot vertaling onder en deed vrijwel alle correctie zelf (uitgaven met drukfouten waren m.i. producten van tuchteloze geest). Ten slotte bereidde ik, geheel alleen, het meer dan 600 blz dikke *Keurjaarboek ’32-’42* voor, zowel wat de correspondentie en het secretariaatswerk betrof als de gehele technische uitvoering. En dat laatste ging dan tussen het andere door.

Alvorens hierop nader in te gaan, nog iets anders: *De Nieuwe Gids*. De Commissie voor de Perszuivering, waarvoor ik in April 1949 verscheen, repte met geen woord van mijn werkzaamheden als redacteur van *De Nieuwe Gids*, terwijl moeilijk is aan te nemen, dat ze zich onbevoegd achtte, om – buiten bepaalde persorganen – ook dit uitgesproken *letterkundig* tijdschrift in haar ten laste legging te betrekken. Immers, bezat deze commissie voor ‘pers’zuivering grenzen, dan waren ze in mijn geval niet te onderscheiden, want zelfs mijn werkzaamheid als uitgever met vermelding van een aantal uitgaven werd in het licht gesteld, terwijl ook publicaties van voornamelijk culturele aard, zoals in *De Waag*, toch als belastend waren opgevoerd. Heeft de commissie daarover gezwegen uit deferentie voor de grote Lodewijk van Deyssel, die tijdens de oorlog dan toch maar met mij in één redactie zat en ten huize van Mevr Kloos, de ook om haar tafel terecht geroemde gastvrouw, zelfs aan één maaltijd? Enkele malen huldigde Godfried Bomans ‘onze laatste Tachtiger’ (met een filmstrook van gelaatsexpressies ter illustratie) in *Elseviers Weekblad*; niet onmogelijk dus, dat de commissie met stilzwijgen op dat punt een zekere nobiliteit aan de dag legde. Indien ik er dan ook niet zeker van ware, dat dit relaas slechts voor vertrouwelijk gebruik dient, dan zou ik eveneens over DNG hebben gezwegen. Voor een afgerond beeld uit die tijd kan die werkzaamheid niet onvermeld blijven: ze is een schakel in

de keten van bewijzen, dat in weerwil van alle achtergronden – of die nu NSB of SS of nòg anders heten – de aandrift tot dit alles van *culturele* aard is geweest!

Het was Alfred Haighton, die Martien Beversluis en mij bij DNG voorstelde; medewerkers waren we sinds lang, eerst in oorlogstijd kwam ik mede in de redactie. Meermalen bezocht ik Haighton in Beekbergen; men beweerde, dat hij, evenals zijn broer Willem, de loterij-man en maecenas van *Nederland*, schatrijk was. Ik kreeg die indruk niet, al leefde hij onafhankelijk. Hij was, eerder een man-van-studie dan een dichter, zeer sober en in de betrekkelijk korte tijd dat ik met hem bevriend was, scheen hij me ietwat lijdend. Mijn vrouw en ik waren tegenwoordig bij zijn huwelijk met een Haags meisje; later is hij gestorven. DNG, waarvoor hij zoveel voelde en waarbij hij ook financieel was betrokken, moest ten slotte worden opgegeven: het monument van Willem Kloos en de zijnen werd historie.

Tot slot een enkel woord over het jubileum van ‘De Amsterdamsche Keurkamer’ (DAK). Het was geen tijd tot feestvieren; ik vond het echter nodig, om er vooral sommige Duitsers, maar tevens de heren der ‘nieuwe orde’ aan te herinneren, dat we al een strijd van *tien* jaar achter ons hadden. Een decennium van armoede, vrijwillig verduurd onrecht en omhoogstrevend geloof in ‘de dag die komt’...

Van alle kanten rezen de ‘volkse’ uitgeverijen uit de grond. Mannen zonder vakkennis en literair zonder enig brevet, werden in één nacht directeur en zaten in de zalen van door Joden verlaten huizen. Ze werden op hun wenken bediend met telefoon-aanleg enz. enz. (alles uit vrees voor de Kneuterdijk). En wij? – vandaar dus het ‘feest’, dat in wezen ‘reclame’ was. De reclame slaagde. Op de receptie met bloemen en telegrammen deelde ik gratis 300 exx van het *Keurjaarboek 1932-’42* uit: een verzameling werkstukken van al onze auteurs met foto’s enz. Het voorwoord van Goedewaagen had me de steun van het departement verzekerd. De ‘Dienststelle’ bij het RC voor papiertoewijzing, altijd vlot als het *Mijn Kamp* gold, maar voor àl het andere tergend langzaam, werd met dit boek getroefd. Later belde Lohse op hoe ik aan het papier was gekomen; ik heb het weggelachen.

Alle auteurs waren in de Apollo-hal tot een maaltijd uitgenodigd. Duitsers waren er niet (behalve de SD-man Hans Behrens, mijn enige relatie bij de SD, omdat hij bij vDuyl inwoonde, maar later vernam ik, dat hij nà de bevrijding Engels officier bleek te zijn!). Vlamingen helaas evenmin. Van Mussert een telegram, maar achteraf na ontvangst van het gratis-ex. *Keurjaarboek* was hij – dat kon ik denken – danig in zijn wiek geschoten: van Hitler een titelfoto en nièts over hem!

Ook het feestmaal verliep goed. Er was maar één (goedaardig) verschil van mening bij de speeches: Meuldijk meende ‘dat we er waren’; ik geloofde dat ‘ons werk nu pas begon’. Daaruit bleek hoe Mussert (en degenen om hem heen) gaandeweg meenden: bestuursmaatregelen maken Nederland verder wel klaar; daartegenover mijn opvatting: we moeten de mensen nog winnen! En aan die opvatting heb ik me gehouden – totdat de nederlaag aan alle illuzies een eind maakte...

VI

Bij de feestelijke samenkomst op die Julidag in 1942, hadden de auteurs van ‘De Amsterdamsche Keurkamer’ – anders gewend aan het geschréven woord – heel wat afgepraat. Rein vHouten, de SS-uitgever met *Storm*, *Hamer* enz. en ‘Verwalter’ van Em. Querido, Leopold’s enz., kende mijn *specialiteit*: ik was letterkundige en groepeerde dus vooral artiesten in ons fonds. Dat hij op de duur het gehele kunstterrein aan mij wilde laten, bewees hij, door alvast de schrijver Jan van de Made, wiens roman *Tijl Uilenspiegels terugkeer* nog is afgekomen, ‘over te doen’. Er bestond in de SS begrip voor ‘ongeschreven wetten’ bij iemand die zich jarenlang op iets had toegelegd en nu liefst de groep om zich heen sluitend wilde maken.

Het feit, dat in het *Keurjaarboek* de auteurs, ongeacht of ze Nederlander of Duitser waren, alfabetisch waren gerangschikt naar enkele grote groepen, bevestigde mijn anti-‘staatse’ opvatting en deed me in de SS bijval vinden. Wanneer ik al ooit voor Dietsland had geijverd, dan toch om het cultuurgemeenschappelijke, niet om een staatkundig alternatief. Musserts voorkeur voor hetgeen mij bijzaak leek en op zijn hoogst een gevòlg, verbaasde me; ik vond dat we vooralsnog, wat Nederland en Vlaanderen betrof, onze handen vòl hadden, om het volk cultureel in onze ‘aard’ zichzelf te doen vinden. En precies zo zag ik het als onze taak, de Duitsers in hun machtswaan – zúlke super-Duitsers kende ik ook en liet ze links liggen – allengs te ontbolsteren tot die erkenning van cultuurgemeenschappelijke aard, waarin we als vrije mannen konden samenwerken. Zo droomde ik me dat. En al was het geen ideaal, dat van vandaag op morgen kon worden verwezenlijkt, ik was bereid om in die richting te werken – ‘nu ons werk pas begon’!

Voor- en nawoord in het *Keurjaarboek* waren duidelijk: de ‘partij’, die ik zoveel jaar met hart en ziel had gediend, zag ik niet als doel, maar als middel – een middel, dat zodra ìn het volk was teweeg gebracht wat er aan gemeenschapsgevoel in de partij leefde, zichzelf ophief als historisch vervuld.

Kort na het reclame-feest nam Nijsse, de toenmalige redacteur-directeur van *De Misthoorn*, contact met me op. Met medewerkers die mij in het algemeen al als auteurs in ons fonds bekend waren, zou hij het blad op een hoger peil willen brengen. Het zou geleidelijk worden uitgebreid en ik zou voor de redactie de vrije hand krijgen. Ik kreeg de indruk, dat hij door het kiezen van een lid der NSB tot hoofdredacteur, alle moeilijkheden wilde oplossen met de NSB. Om de manier waarop DMh in de strijd tegen ‘heilige huisjes’ evenmin de ‘generaals’ op het hoofdkwartier der NSB spaarde, was het de NSB zeker een doorn in het oog. Naderhand vernam ik, dat Huygen, secretaris-generaal der NSB, er zijn voldoening over had uitgesproken, dat ik was benoemd en Nijsse als directeur uitsluitend het zakelijke beheer van DMh zou voeren. Dat mijn beginselverklaring in het Aug. nr. over die voldoening een lichte schaduw wierp, mag worden aangenomen: ik verklaarde nl. het blad op dezelfde niets-ontziende wijze te hanteren tegen alle profiteurs, valse vrienden e.d. Dit ‘zonder aanziens des persoons’ kon niet in de smaak vallen bij hen wier opvatting van kameraadschap vooral inhield, de eigen kliek door dik en dun te steunen.

Juist in die dagen moest ik voor enige weken mijn zaken in de steek laten voor een SS-cursus in Avegoor; één dag per week ging ik echter, voordat DMh ter perse ging, naar Amsterdam. Boven de drukkerij ‘Vondelstad’ aan de Prinsengracht werd mij voor die dag de kamer van Nijsse afgestaan, terwijl ook zijn secretaresse, Mej Carlson, me assisteerde in redactieaangelegenheden.

De radio-spreker Locht, bureau- en opmaakredacteur van DMh, bevond zich dan op zo’n dag vrijwel permanent beneden in de zetterij; overigens had hij alle contact met de medewerkers, die min of meer geregeld bijdroegen. In verband met Avegoor – een onvoorzien intermezzo – liet ik practisch alles aan Locht over. Hij was in de hele zaak goed thuis, had alle kwaliteiten van zijn jeugd en bezat die sportieve intelligentie welke hem vooral voor het actuele werk tot een zeer te waarderen kracht maakte. Keuchenius, die ook redacteur was, maar zelden naar Amsterdam kwam en thuis in Den Haag zijn bijdragen schreef, was meer de geleerde. Zijn medewerking zou, enigszins zoals die van mij, pas tot ontplooiïng zijn geraakt, zodra de vergroting zou zijn doorgevoerd. Ik moet hierbij opmerken, dat de Commissie voor de Perszuivering in de te mijnen laste opgevoerde stukken ten aanzien van DMh niet volstond met de hoofdartikelen van mijn hand (en dan nog niet alle), maar tevens lukraak een aantal artikelen, die niet van mij waren, doch tijdens mijn hoofdredacteurschap gepubliceerd werden, in de ten laste legging opnam. Bepaalde hoofdartikelen, die zich tegen de janboel bij de NSB keerden (o.a. ‘Mevrouw de directrice’), werden weggelaten,

maar bv. enkele feuilleton-vervolgen van een verhaal (‘Dagboek van David Cohen’) dat al maanden liep, werden geheel willekeurig wèl vermeld. Mijn verweer, dat elk der medewerkers zich zonodig voor eigen bijdragen verantwoordelijk hield, werd niet aanvaard. Dat het intussen usance is om het overnemen ener redactie de reeds gezette copy – en er wàs veel vooruit gezet, in verband waarmee juist die vergroting werd overwogen – successievelijk op te gebruiken, liet men rusten, óók wat het feuilleton betrof, waarvan al idemzoveel vervolgen waren geplaatst.

Wil men dan al de verantwoordelijkheid van de hoofdredacteur stellen (er zijn m.i. nog andere redenen waarom men ze nù, onder gans andere omstandigheden dan in bezettingstijd, in het geheel niet kàn stellen), dan zal in de practijk die verantwoordelijkheid toch moeten afhangen van het feit of de copy vooraf ook zo werd gekeurd en aanvaard. Ik meen toch, dat daarvoor althans een sluitend geheel moet bestaan, waaruit blijkt, dat een bijdrage eerst werd gekeurd en aanvaard, om daarna in druk te verschijnen.

De geest bij DMh was zó goed, dat ik aan mijn mede-redacteuren practisch het werk kon overlaten, met uitzondering van de voorpagina, die ik voor *mijn* rekening nam en waarvoor ik dus ook ten volle verantwoordelijkheid draag.

Dat zich intussen na enkele weken de verhouding met de NSB zeer toespitste, bleek wel uit de (op nogal vulgaire toon gevoerde) polemieken in het WA-weekblad *De zwarte soldaat*, waarvan de Utrechtse redactie geheel uit satellieten van het hoofdkwartier bestond. Jaren later is het mij – na alles wat de NSB me in blinde woede van 1942 af zou aandoen – een genoegdoening geweest, dat deze satellieten mij in Berlijn omstreeks 1944, alvorens naar het front te gaan, hun ongelijk hebben bekend. Toen was echter Mussert, in schijn zegevierend over alles wat ànders dacht dan hij, als ‘Leider van het Nederlandse volk’ reeds helemaal de ledepop van de Duitse bezetters geworden; de NSB had – met al haar eigenbaat en eerzucht – het volk niet vermogen te winnen.

Om de situatie duidelijk te maken, is hier de verklaring nodig, dat geen Duitser zich met de redactie van DMh bemoeide. Wèl had mij via SS-makkers Rauter doen weten er prijs op te stellen, dat er nog een van de NSB onafhankelijke tribune bestond. Ook verwachtte hij niet anders dan dat ik in SS-geest zou dóorwerken. Eén moeilijkheid scheen over te blijven: Schmidt, de Generalkommissar zbV bij het Rijkscommissariaat, scheen Musserts beste vriend (het kan ook diplomatie zijn geweest; wie weet) en juist Schmidt was het van wie Nijsse met DMh steun verwachtte. Ik ben eenmaal, samen met Nijsse, in Den Haag voorgesteld aan Dittmars, de perschef bij het RC; het

onderhoud was bondig en vriendelijk, zonder dat er voorwaarden werden gesteld of wat ook.

In hoeverre Nijsse, wiens aangelegenheid dit was, een of ander bedrag als subsidie of voorschot heeft losgekregen van Schmidt, is mij onbekend. In elk geval is mij, zolang ik bij DMh was, door Schmidt evenmin iets voorgeschreven.

Plotseling bleek, dat Mussert ergens op een NSB-vergadering (landdag in Assen, geloof ik) van Rauter had geëist, dat DMh werd vervolgd (of op slot gedaan); in de persbijeenkomst van *Storm* hoorde ik ervan, maar voelde me sterk, omdat van Duitse zijde – SS zowel als RC, dus ongeacht hoe ze over de NSB dachten – was gezegd: ga je gang maar!

Tegelijk met mij kregen mede-redacteuren Keuchenius en Locht hun royement als lid der NSB thuis – reden: wegens anti-nationaal-socialistische agitatie! Er kwam nog één nummer van DMh uit, waarin in facsimile deze ontslagbrieven werden afgedrukt met het trotse commentaar: we gaan dóór! Jawel. Even later wisten we: het blad is verboden – het spel is uit. Op het laatste ogenblik had ik, om zo mogelijk DMh nog te redden, mijn ontslag genomen; die brief kreeg Dittmars (op het RC) met de bedoeling, er alléén gebruik van te maken, als er kans was, dat DMh zònder mij kon uitkomen. Als ik niet stellig op de Duitse steun had gerekend, dan zou ik het – dat begrijpt een kind – *niet* tegen Mussert hebben opgenomen en daarmee het bestaan van het enige, nog van de NSB onafhankelijke blad in Nederland niet zo onbezonnen in de waagschaal hebben gesteld.

Het zou nog mooier worden. Telefonisch gaf de SD een waarschuwing aan mij door, dat ik mij niet meer in uniform in Amsterdam moest vertonen en liefst meteen de grens over moest gaan. In een vergadering te Alfen-a/d.Rijn had Mussert, gewagende van verraders, voor een verrader als ik was, een van zijn oudste leden, het recht opgeëist, die eigenhandig van kant te maken. Er was – zo commenteerde de SD het bericht – geen twijfel aan, of de opzet was, dat een of ander verdwaasd lid het te bar zou vinden, als hun leider eigenhandig uit moorden toog, en het dus wel voor hem zou opknappen.

Evenwel, hals-over-kop vluchten wilde ik niet. Toen kreeg ik namens Rauter bericht, dat – volgens een geheime overeenkomst met de NSB – leden die door de NSB werden geroyeerd, geen lid van de Germaanse SS konden zijn. Hij wenste mij tot elke prijs in de SS te behouden en stelde me voor, me dan maar even in de Waffen-SS te melden. Daarover had Mussert niets verder te zeggen. Alsof het zomaar niets was: wèg uit Nederland, uit mijn werk (als uitgever èn als schrijver) en naar het front! Ook kwam weer

het gevaarlijke van mijn positie ter sprake, nu Mussert me met de dood had bedreigd.

Ik dacht er in stilte enkele dagen over na. Ten slotte voelde ik, mij niet ongemerkt uit de slag te kunnen trekken. De NSB zat niet stil. Ze boycotte me als dichter, verbood mijn boeken voor de boekerijen van de kringhuizen enz. Ik vernam van Zijfers (Bolwerk, Kalverstraat), dat een NSB-functionaris, toevallig passerend, had geëist, dat een van mijn dichtbundels uit de winkelkast werd weggenomen – er werd een kleinzielige terreur ingezet, nu ik nog niet dadelijk na de avond in Alfen-a/d. Rijn uit een gracht was opgehaald.

Ik leefde nog, maar alles wat van mij was – zelfs boeken, die buiten de schrijver hun eigenzinnig leven plegen te beginnen – werd door de dood nagejaagd. En een week later zat ik dan in Berlijn bij de Kriegsberichterabteilung, die na veel ‘politiek’ overleg besloot, me bij de afd. Rundfunk te plaatsen, al was ik nooit radio-spreker geweest. Voor de Wortpresse zou er nauwelijks kans op zijn, stukken van mij in de Nederlandse pers opgenomen te krijgen. Hoewel ik, tamelijk naïef in dat opzicht, mij over een zo vèr-gaande uitsluiting verwonderde, nu ik als Kriegsberichter, zo ver naar het front afgevoerd, Mussert niet meer in de weg liep, bleek de veronderstelling in Berlijn juist te zijn. Zelfs *Storm-SS* kon (om tactische redenen, zoals ze zei, en dus: om Mussert geen wapen in de hand te geven) niets van me plaatsen en het duurde tot 1944 alvorens ze inderdaad weer eens een gedicht van me opnam! Ook in die dagen bestond er al perszuivering – dat heb ik goed ondervonden.

Zeker: ik kreeg vele bewijzen van medeleven (nog in talloze brieven op de redactie van DMh); ik had nog kameraden die náast me stonden. Van Duitse zijde werd me meermalen te verstaan gegeven, dat men zich wel meegaand jegens Mussert had getoond, maar dat dit precies zulke concessies waren als omgekeerd Mussert aan hen offreerde: een tijdelijk spel, om alles rustig te houden. Dat maakte het voor mij nog moeilijker: geheel uitgeschakeld te zijn, zonder de mensen thuis de ernst van de toestand politiek voor ogen te stellen.

Want van politiek mocht geen sprake zijn bij de Kriegsberichterabteilung – de latere ‘Standarte Kurt Eggers’, genoemd naar de jonge Duitse dichter Eggers, die aan het Oostfront sneuvelde. Politiek – vóor noch tégen de NSB of van welk partij-beginsel ook; hier niets dan de schildering der werkelijkheid. Men kan zeggen, dat de behandeling der onderwerpen uitsluitend tendentieus was in zoverre ze anti-bolsjewistisch waren (niet anti-Russisch, want in dat opzicht streed de SS zelfs tegen de in de Weermacht gebruikelijke term: ‘der Iwan’.

In Berlijn kreeg ik in enkele maanden een militaire en radio-technische opleiding. Ik speelde weer voor recruut; we maakten marschen en we oefenden o.a. met geweer en gasmasker. Een opleiding tot SS-soldaat was het allerminst. Daar de Kriegsberichter niet tot de vechtende troep behoorde, had ik dat ook niet nodig; wel moest ik genoeg soldaat zijn om in alle omstandigheden, bij direct persoonlijk gevaar, te kunnen handelen en me tevens te kunnen aanpassen aan het harde leven te velde. De technische opleiding kreeg ik in het gebouw van de Deutsche Rundfunk te Berlijn (tot stemoefening toe), al werd daarvan uiteraard nimmer iets uitgezonden. Ik moest me leren instellen op de geluidswagen, zoals die aan het front werden ingezet en het geluid op banden opnamen. Na de opnamen werden dan de spoelen van het front naar Berlijn gestuurd en daar ‘umgespielt’ op platen. Er konden (niet alleen bij de geluidswagen, maar ook later in Berlijn) allerlei inlassingen of weglatingen op de band worden gesneden. Met de censuur en de dienst in Berlijn had ik verder natuurlijk niets te maken; ik moest vooral weten hoe het met de banden-opname toeging en die techniek leerde ik grondig.

Begin Januari 1943 reisde ik met een Vlaamse collega via Riga de omslachtige weg naar Karelië, met een bootreis van Libau naar Hangö (Finland). Onderweg verzamelden we ‘copy’, maar omdat we geen geluidswagen meekregen, konden wij eerst na aankomst aan het front opnamen maken. De wagen was daar echter zelden beschikbaar, omdat deze ook als ‘zender’ diende voor een aparte, Russisch sprekende groep, om door propaganda bij de vijand overlopers te maken. Het duurde meer dan een maand voordat we daar kwamen; dat was benoorden Rovanemi, om en nabij de Poolcirkel, waar de enorm hoge pijnen vrijwel zonder takken als telefoonpalen oprijzen. Al in Finland hadden we dagen en nachten door sneeuwland gereisd: in Karelië echter was het één witte leegte van oerwoud en onbewoonde vlakten. De uitgestorvenheid. Poëzie uit die tijd verscheen later in mijn bundel *Bloed in de sneeuw*.

Toen we bij de Kriegsberichter-‘Zug’ belandden, deelde mijn commandant me mee, dat het me niet veroorloofd zou zijn, naar Nederland terug te keren; ik was practisch een balling. Mijn verlof kon ik doorbrengen in Duitsland en zoals later bleek, kon mijn vrouw naar Berlijn komen wanneer ze maar wilde.

Evenwel, voorlopig zat ik nog als een mol in een houten bunker onder een vracht sneeuw. En thuis konden de heren der NSB, in parade-tenue, zonder dat zelfs een láátste misthoorn geluid gaf, breed in hun armstoel gaan zitten...

De jaren 1940-’42 zijn voor mij de enige jaren geweest, dat ik Nederland in oorlogstijd zag. Zo moeilijk bleek het voor de Stab in Berlijn om mijn berichten onder te brengen – niet omdat ze niet deugden of politiek behelsden, maar alleen omdat ze van *mij* waren – dat het lood-om-oud-ijzer bleek te zijn of ik bij Rundfunk of bij Wortpresse diende. Ik werd dan ook later, na mijn terugkeer uit Karelië wegens een aanval van Wolhinienfieber, waar iemand boven de 40 nooit helemaal overheen komt, als hij in het Poolgebied blijft, naar Wortpresse overgeplaatst. Dat was in 1943. Was ik niet op ‘Fronteinsatz’, dan werkte ik plannen uit voor onze uitgeverij, die thans practisch door mijn vrouw werd geleid. Jan vRheenen, een letterkundige die goed bij het departement stond aangeschreven, werd als ‘literair adviseur’ bij ons aangesteld, maar later nam hij op kantoor vrijwel mijn plaats in, al werd hij dan geen firmant. Al stelde ik veel belang in de zaken, ik kreeg alles enkel uit de tweede hand. Tijdens een verlof bezocht ik samen met mijn vrouw verschillende relaties in Berlijn, München en Leipzig.

Met de leiding der ‘Europaïsche Grossraumwirtschaft’ – opgericht door Werner Daitz, wiens boeken ook in vertaling bij ons uitkwamen – waren mijn vrouw en ik goed bevriend geraakt. Het beheer der ‘Gesellschaft’ voerde Alex Bertelsson, Zweed van afkomst, uiterst musicaal en een fijnzinnig man. Toen het genootschap uit de Tiergarten naar Dresden wegtrok, logeerde ik in Dresden bij de Bertelssons; dat was in de tijd toen de prachtige stad van August de Sterke nog gaaf was.

Daitz propageerde ook persoonlijk in Nederland een nieuw organisch Europa in kringen van handel, wetenschap en kunst. Hij entameerde vraagstukken van grote draagwijdte, zoals het Amsterdam-Wenen-Boedapest-kanaal, en haalde tegelijk met geleerden uit de Balkan – bij ons verscheen o.a. werk van de filosoof Janeff – ter uitwisseling van ideeën Nederlanders naar voren. Ik zag in Daitz de wegbereider van een (niet ‘ingelijfd’) levenskrachtig en harmonisch samenwerkend Europa; zíjn grootse projectie van een Europa-Afrika-’Grossraum’ hield een autarkie in, welke van Pool tot Pool producten van alle klimaat zou voortbrengen en verbruiken. Of Werner Daitz nog leeft, weet ik niet.

Mijn Kriegsberichter-werk was intussen in het zand gelopen, al werden later, gedeeltelijk buiten de Stab om, bijdragen van mij in *De Waag* opgenomen. Dit blad heette te worden gesteund door Rost vTonningen, die de SS-richting van ‘het Rijk’ (dus: een verenigd Europa met een Duitse dominant) verkoos boven Musserts verwachting van een Statenbond. Hij was echter zo omzichtig en zó bevreesd voor Musserts humeur, dat hij mij een radiovraaggesprek weigerde, toen hij, optredend voor de Oostcompagnie, ergens nabij Wilna een landbouwschool kwam openen. Ik was er met de geluidswa-

gen, maar hoe voorkomend Rost ook was, hij wilde door zo’n gesprek niet ruchtbaar doen worden, dat hij mij daar had ontmoet!

Omstreeks die tijd schreef ik *De verdrevene*, een novelle uit Karelië, die later ook bij ons uitkwam.

In September 1944 zag ik voor de derde maal de Harz – ditmaal vaak met luchtalarm. Ik zocht nl. onderdak voor mijn kinderen, maar kon dat in een paar verlofdagen niet vinden. Ik had het geluk, naar Lüneburg te mogen gaan om te assisteren bij de ontvangst van uit Nederland komende gezinnen; daarna slaagde ik er in, vrouw en kinderen te kunnen onderbrengen op een boerderij in een gehucht nabij Hildesheim. Toen ik weer naar het front moest, reisde mijn vrouw weer naar Nederland terug; de kinderen bleven echter op de boerderij en ik heb ze sindsdien niet meer gezien.

In Narwa maakte ik een deel der belegering mee; ik slipte nog door de omsingeling heen, maar de jonge Noor, die me op zijn motor met zijspan erheen bracht, werd de volgende dag op dezelfde plaats waar wij ook granaatvuur hadden gehad, gedood. Na een luchtaanval van 24u op de oude stad en op onze stellingen, brak ik ’s nachts, gezeten naast een koerier voor Berlijn, door de ‘Kessel’ heen met een volkswagen. Ik bevond me juist in Reval, toen de halve stad door Russische bommen in vlammen opging; er stonden vele houten huizen in de stad en dat niet enkel in de buitenwijken.

In December, weer in Berlijn, vernam ik, dat onze uitgeverij failliet zou zijn. Mijn vrouw, die nu en dan naar Hannover ging om de kinderen te bezoeken – het gevaar van treinbeschietingen telde ze niet – kon me eindelijk nader inlichten. Op het SS-Hauptamt bewoog ik hemel en aarde om me te helpen: het zou toch fataal zijn wanneer de uitgever van Hitlers werk schipbreuk leed. Half December kwam ik bij Nieuweschans de grens over met een bewijs, dat de SS mijn voorraad (het op magazijn liggende deel en dus geen plano-voorraden, maar dit deel dekte de schuldvorderingen) had gekocht. De rechtbank deed het faillissement teniet en hoewel ik veel moeite had met het transport van de voorraad (via Den Haag) naar Berlijn, lukte het toch en keerde ik vóór Oudjaar (ditmaal per auto) via Nieuweschans naar Berlijn terug.

De SS, die niets aan de boeken had, bleek deze inmiddels te hebben verkocht aan het DAF (Deutsches Arbeitsfront), dat de boeken gratis zou uitdelen over Nederlandse arbeiderskampen in Duitsland. Het DAF betaalde echter niet, zolang de voorraad nog in Berlijn lag bij gebrek aan vervoersmiddelen, opdat het risico van bommenschade voor mij zou zijn. Hoewel ik protesteerde, had ik daarmee geen geld; de zaak traineerde.

Onverwachts werd ik begin Febr. opgeroepen, om te elfder ure bezuiden Berlijn tot soldaat te worden opgeleid voor de laatste weerstand aan het Oderfront. Mijn vrouw wist, dwars door de ring van vuur boven de Duitse steden, mij toch nog te bezoeken. We logeerden in een primitief landelijk hotelletje en ’s morgens om 5 u bracht ik haar naar de trein. Het mistte. We stonden nog wat op het lege perron te praten; ineens een fluitsignaal – de trein reed al. Snel duwde ik haar de treetjes van een platform op; er was geen tijd meer voor een kus. Dat was in de mist het laatste wat ik van mijn vrouw zag, totdat we elkaar in het late najaar van 1947 in Antwerpen weervonden.

Voor de opleiding waren voornamelijk oudere jaargangen van allerlei bureaux gehaald; onze instructeurs waren jonge, ‘frontbewährte’ en vaak zwaar invalide kerels, die wel wisten, ons niet in ijltempo tot soldaten te kunnen kneden. We oefenden veel met de ‘Panzerfaust’, waarbij het vooral op durf aankwam, en moesten talloze malen, in kuilen weggedoken, de tanks over ons heen laten rollen. Ook graafwerk enz.

In Maart was ik, na een transport van vele nachten in open goederenwagons, bezuiden Stettin bij de troep, later bij een SS-eenheid in het lage, Hollands aandoende Oder-landschap. Ik dacht aan Gysbrecht van Aemstels afscheid naar ‘het vette land van Pruissen’! Overdag was ik uitkijk op een hoge, spits-toelopende graanschuur en ’s nachts zat ik nabij de oever in een mitrailleur-nest. Nimmer zag ik op de andere oever een mens. Behalve enkele malen zwaar granaatvuur, waardoor ook de schuur in vlammen opging, gebeurde er niets.

De Kompanie haalde me na een tijdje weer uit de troep voor een opleiding als ‘Gruppenführer’. Ik kwam in een dorp achter het front, maar wel in de gevarenzone, aangezien Russische artillerie, die zich op de dorpstoren inschoot, in onze opleiding heel wat doden en gewonden maakte. Mij trof als door een wonder geen splinter.

Deze cursus verplichtte mij tot de zwaarste dienst die ik ooit had gedaan: onverdroten looppas en zware bepakking. Door de jaren in de buitenlucht, het harde leven in Karelië en later het reizen en trekken in het Baltikum en bij Narwa, kon ik wel tegen een stootje. Echter, het eten was mager en de geest werd bedorven door een paar pummelige ‘Ausbilder’; ze hielden mij, een Nederlander, voor een soort ‘Beute-germane’ zoals in die klein-Duitse machtswaan de Volksduitsers werden aangeduid. Er waren al harde woorden gevallen en het was mijn geluk, dat een generaal inspectie hield, waarbij hij mij, met nog twee ouderen, uit de gelederen haalde. Langere tijd onderhield hij zich met mij over allerlei politieke onderwerpen.

De volgende dag werd mij op het bureau aangezegd, dat ik aan de ‘vorming’ bij de staf van het Nederl.Legioen werd toegevoegd. Tot dusver was

mij als ‘Kriegsberichter’ – ook al weer als concessie jegens Mussert – de weg naar het Legioen uitdrukkelijk versperd. Nu zou ik dan weer onder volksgenoten zijn! Opgewekt sjouwde ik, bepakt als een muilezel, de 30 KM naar een rivierdorp, waar het bataljon was ingekwartierd. Bij arme boeren, waarvan de vrouw van allerlei voor ons bakte, kreeg ik kwartier, dat ik deelde met Koch, een 30-j Duitser, SS-man uit Flensburg (bij Hamburg), getrouwd en vader van een kind. Hij was zoiets als klerk bij de ‘vorming’, zodat ik aardig op de hoogte was, toen ik de volgende dag mijn chef zag. De vormingsleider Hirsch bleek tevens verbindingsofficier bij het bataljon; hij hield soms, maar nu bijna niet meer, voordrachten in Duitse kunstgeschiedenis. Hij had nog twee medewerkers: de ene een arrogante Duitser, A’ (zijn naam ben ik kwijt), en een prettig, maar gemakzuchtig en ook vrij geesteloos mens, zodat de jonge Koch, die voor elk geestelijk duel was te vinden en me meenam in de kwartieren om te ‘bomen’, mijn dagelijkse partner werd. Al spoedig kende iedereen mij en hoewel sommigen Musserts portret boven hun bed hadden hangen, heeft geen hunner me ooit onkameraadschappelijk bejegend. Echte bijeenkomsten zijn er door de vorming niet gehouden: de bataljonscommandant vond, dat soldaten zich met de soldaterij moest bemoeien en vooral niet met ‘politiek’, want daar kwam maar scheuring van en dùs deed Hirsch liefst zo weinig mogelijk.

Overigens scheen alles in absolute rust. Inderdaad de stilte die aan de storm vooraf heet te gaan...

Toen het bataljon onverwachts in beweging kwam, werd in één dag mijn contact met de troep verbroken. Met drie man, de arrogante A’, Koch en ik, reed Hirsch in een snelle auto naar het noordwesten, vermoedelijk als verbindingsofficier, al sprak hij niet over zijn opdracht. Aan de grote ‘Rollbahn’ liet hij ons op een boerenerf achter met de belofte, nog vóór de nacht terug te zijn. Ik heb hem niet weergezien.

De boerin toonde angst voor onze aanwezigheid in verband met het gerucht, dat de Rus in aantocht was. In de vallende avond begaven we ons naar de ‘Rollbahn’, waar stromen wagens voorbij raasden en zulke opstoppingen voorkwamen, dat het aantal ongelukken me meeviel. Een ordeloze vlucht scheen begonnen. We bleven echter op Hirsch wachten en A’, die het commando waarnam, zorgde ervoor, dat de boerin ons op stro liet slapen. Heel in de vroegte kwamen niet de Russen, maar troepen van de Wehrmacht in het dorp.

Merkwaardig is, dat soms van een geheel jaar één enkele week voorgoed in de herinnering wordt geschroeid – zo verging het mij met de twee etmalen, voordat de Russen me gevangen namen. In het eerst bekommerde

zich niemand om ons en, zonder kaart of kompas en enkel wat aaneengekoekte eetwaar in onze broodzak, zwierven we door het bos. Vaak moesten we dekking zoeken voor laag overvliegende Russen, wier boordwapens rode strepen van munitie langs ons zaaiden. Als een wilde Indiaan begon A', achter een boom gehurkt, volmaakt doelloos terug te vuren. In een kamp, dat met uitzondering van een kleine motortroep was ontruimd, kregen we te eten en sliepen in een verlaten barak, die 's morgens echter door Russische vliegers zwaar werd bestookt. A' rende alweer naar buiten, brullend en schietend, zodat de vliegers meermalen zwenkten en hun kogels rondsproeiden.

Koch en ik waren opgelucht, toen dit onzinnig heer achterop een motorfiets met ordonnansen verdween. We waren daarna op onszelf aangewezen. 's Middags, in een ander bos waar langs zandpaden vee werd weggeleid door oude Volkssturm-mannen, oriënteerden we ons en bereikten een SS-post, waar 'Versprengte' (zoals wij) tot een nieuwe gevechtseenheid konden komen. In dekkingsgaten, met onze helmen op, wachtten we de avond af. Een hele rij boerenwagens met prachtige, welonderhouden paarden werd in een holle bosweg opgesteld, nadat we hadden geholpen bij het in brand steken van vele camions. De inhoud van proviandwagens (blikken varkensvet, worsten, fijne sigaren enz) werd lukraak uitgedeeld, maar de meesten namen mondjesmaat om ingeval van een doorbraak niet teveel belemmerd te zijn. Eindelijk, in de diepe duisternis, ging het gerucht, dat de brug die we blijkbaar over moesten, onder vuur lag. Allen weer van de wagens af! Maar na een uur vertrokken we tòch met de wagens, die we later bij fel inslaand artillerie-vuur – een munitie-depôt vloog de lucht in – weer achterlieten. Enige officieren wilden nu de paarden afmaken; met moeite wisten we dit te voorkomen.

Toen begon de nachtmarsch, waaraan geen eind scheen te komen. Weerlicht aan de kim; soms een barnstenen gloed over het spokig landschap onder de opstijgende lichtkogels. En tegen de morgen, in open vlakte, de onzinnigste stoet, ooit aan het front geformeerd: een deel van de bevolking, ordeloos, met vrouwen en kinderen, bepakt en bezakt, en daartussen soldaten van alle wapens, wilde door een volgens het gerucht 's nachts in de 'Kessel' opengemaakt gat naar buiten spoelen. Twee grote Duitse tanks, de mannen zichtbaar, gingen vooraan.

Het schouwspel sloeg Koch en mij met stomheid. We verkozen aan de bosrand te blijven. Toen de stoet, met blatende kinderen en al, weg was, verscheen een luxe-auto. Gevolgd door zijn chauffeur, stapte een opper-officier uit, dook in de greppel naast de weg en zocht met zijn kijker de einder af. Veel wijzer maakte het òns niet en we liepen het voorterrein in. Ergens in de

bosjes troffen we een stukgeschoten tank: de manschappen, bezig met de demontage, verklaarden de vijand daar af te wachten om zich over te geven...

Meer en meer bleek, dat we ons op een slagveld bevonden; onder de lijken zagen we SS-mannen, die zelf het pistool aan de slaap hadden gezet. Waren we al op door de Russen veroverd gebied? – nergens een teken van leven. In een bos was het blauw van de rooknevels: het mos brandde, maar snel voortlopend hadden we geen hinder van het vuur. Op kruispunten lagen dode paarden met omhoog geworpen benen en een chaos van materiaal.

Eindelijk – door het vuur heen – konden we slechts een paar honderd meter verder komen: we stonden op een bebost schiereilandje, geheel omgeven door water. Enige geheel opgetuigde officierspaarden stonden er onbeheerd bijeen en hoewel het paardrijden niet machtig, sprong ik op een ervan en dreef het naar de oever. Het week uit en galoppeerde dan terug; ik herhaalde – overigens tot Kochs vrolijkheid – mijn pogingen, maar gaf het ten slotte op. Ik overreedde Koch om onze papieren te vernietigen, want het enige dat nog kon volgen, was de krijgsgevangenschap; te vechten viel er niet meer.

We aten een blik leeg en rookten elk een paradoxaal fijne sigaar. Totdat we een rode-kruis-soldaat in een laantje zagen voorbijgaan, waarna het bos vol geluid werd: we bleken achteraf zeker niet de enigen, al hadden we niemand gezien.

‘Nicht schiessen!’ werd er gewaarschuwd en even later vertoonde zich, met geveld geweer, de eerste Rus, die ons kalm voorbijliep met een wenk om in de richting te gaan waar hij vandaan kwam. Enkele minuten later waren we temidden van een woeste horde, die ‘Uhr! Uhr!’ riep en onze horloges afnam.

Met zowat honderd man – merkwaardig hoe gecapituleerde soldaten er ineens afgetobd en willoos uitzagen – stonden we te wachten, totdat Russen ons boeltje hadden nagezocht. Het gerief in onze zakken werd ons afgenomen, maar verder was de inspectie nogal schappelijk. Dan volgde echter een tweede en een derde inspectie; ze was allang niet meer van bovenaf bevolen. Velen moesten zelfs hun schoenen uittrekken, waarvoor ze dan vuile windsels kregen.

Koch en ik hadden elk nog een blik vet en ik had zowat 20 sigaren. We toverden die voortdurend onder elkaars tuniek, zodra een Rus met een van ons klaar was en zich tot de ander wendde. Intelligent waren de heren niet, want ondanks hun wat barse lompheid werden we geen enkele maal bij dit ook voor ons zo ongewone ‘toveren’ gesnapt. Maar paardrijden konden ze wèl: op snelle pony-achtige paarden reden ze – kennelijk als *show* – over het golvende terrein. En toen we dan eindelijk op marsch gingen, ’s avonds

en heel de nacht door, steeds maar richting Berlijn, begeleidden die als in lappen gezwachtelde, smoezelige gedaanten op hun kittige paarden dit verslagen stuk van een eenmaal zo geducht en zegevierend optrekkend leger.

VII

De hoge officier van de Wehrmacht, die we op de morgen vóór onze gevangenneming de einder hadden zien afzoeken, zagen we terug in het grote krijgsgevangenenkamp bij Frankfort a/Oder. Dagen achtereen, zonder ander voedsel dan wat zwart geblakerde aardappelen, inderhaast van akkers ontkuild, waren we eerst tot dichtbij Berlijn gesleept. ’s Nachts sliepen we in ruïnen. Soms werd overdag halt gehouden voor opruimingswerk: Duitsers, met een stuk krant op hun gezicht, onderspitten. De lijken van Russische soldaten waren blijkbaar al eerder weggehaald, maar eens toen er toch nog ergens een Rus lag, stiet de ons bewakende Rus een kreet uit en beduidde ons met een schop tegen het lijk, dat we zijn dode collega ook maar moesten begraven...

Overigens deden de Russen gemoedelijk, al zeiden ze weinig anders dan ‘Krieg kaput’ en ‘Nach Hause’. Er waren veel Mongolen onder hen. Maar niemand die dat ‘Nach Hause’ vertrouwde. Na dagen maakten we rechtsomkeert – opnieuw ging het Oostwaarts!

We liepen bijna op de berm van de weg en langs ons in dezelfde richting trok, toen Berlijn eenmaal was gevallen, één stroom krakende wagentjes, met rimpelige koetsiers bemand en hoog beladen met geroofd goed. Ook kudden paarden en vee – alles naar het Oosten. Dat alles liet ons tamelijk onverschillig. Doodmoe sjokten we voort. En eenmaal in het kamp bij Frankfort verheugden we er ons over, te kunnen uitrusten, al was het op stoffig zand achter prikkeldraad.

Buiten liepen onze bewakers. Soms kwamen in het kamp enige Russen, klein en proppig met grove, opgezwollen gezichten. Het was daar dat we de Duitse opperofficier op een houten toren zagen staan om zich als ‘kampleider’ voor te stellen; hij deelde orders uit. Een kwartier zag ik hem in gesprek met de drie of vier Russen, die vóórdien de zaken blauw-blauw hadden gelaten. Botweg sloeg een hunner de Duitser in het gezicht. Deze verstrakte, maar verroerde geen lid. Zo was de leiding. Even erg waren onze medege-

vangenen, dag en nacht scheldend op Hitler, terwijl ieder wist hoe ze hem op de handen hadden gedragen! Toen gebeurde er iets waardoor we zelfs de kogel wilden riskeren om uit deze hel weg te komen. Het mulle terrein lag bezaaid met scherpe patronen; kisten vol munitie stonden zomaar in wachthuisjes of onder oude tuinbanken. Op een dag een daverende slag: alles wat zich in het kampmidden bevond, explodeerde in een wit vuur. Zoveel man dood, zoveel gewonden! – ik had er genoeg van. Nog diezelfde dag verliet ik met Koch in een colonne waterdragers het kamp. In de grote ronde emmer tussen ons in zat ons beetje bagage en een oude groene jagersjas vol kogelgaten, die ik onderweg had gevonden en als deken had benut, zonder dat de bewaking er op had gelet. In de kleine kwekerij, achter de waterput, trokken we onze soldatenplunje uit en stapten op een belendend veldje, waar een arme oude man ons om zijn hut heen naar een paadje bracht, dat op de spoordijk uitkwam. Dan was het eenvoudig: links was westwaarts richting Berlijn.

Nog even overviel ons een grote schrik, toen we bij een wegbocht op kaartspelende wachtposten stuitten. Roef – van het pad af en door struikgewas met een grote boog naar de spoorbaan. Het land was uitgestorven. Proviand hadden we niet. We rekenden er dan ook mee, dagenlang honger te moeten lijden. Maar alles was beter dan bewaakt door barbaren, onder volkomen afgestompte en elkaar wantrouwende mensen te leven. Bovendien stond het voor ons vast, dat het kamp naar Rusland zou worden overgebracht; nu trokken we tenminste weer in de goede richting: westwaarts!

Een week later bereikten we een kleine landelijke gemeente benoorden Berlijn. Al eenmaal hadden we in de tuin van een onbewoond huis aardappelen met uitgetrokken gras tot ons dagmaal gekookt. Nu waren we weer in de bewoonde wereld en kregen onderweg genoeg te eten. Menige boerin wachtte nog op de terugkeer van haar man uit de oorlog en ze gaf ons zo gul vlees en vette sju in de hoop, dat ook haar man zo’n onthaal zou vinden.

Koch ging nu ook voor Nederlander door, sinds we door Russische contrôle in een paardenkraal waren gedreven, waaruit we slechts met grote moeite – en vooral doordat ik met Koch hardnekkig Nederlands sprak – de vrijheid herkregen. In de gemeente waar we nu aankwamen, hoopte Koch papieren te krijgen door een communist, die hij jaren geleden van arrestatie had gered. Hij ging er alleen heen. Toen hij ’s avonds nog niet terug was, begaf ik me omzichtig naar de villa, waar de communist (inmiddels wethouder) woonde. In de schemer sprak een vrouw me aan en bracht me door de tuin naar een tuinhuis, waar Koch zich verborgen hield. De wethouder was doodsbang voor de Russen; zijn dochter zat in de kolenkelder, want de soldaten lieten geen vrouw van 15-75 j met rust...

In de morgenvroegte vertrokken wij. Koch had een dubbel stel papieren, waarbij hij o.a. als kok in een Berlijns hotel had gewerkt. Ik had op een schrijfmachine een briefje gemaakt, waarin datzelfde hotel in Berlijn verzocht om levensmiddelenkaarten voor de hoteladministrateur Jan Warnsinck. Reeds eerder had ik uit voorzorg de naam van mijn vrouw aangenomen; verder was ik al mijn papieren kwijt.

We trokken door Mecklenburg. Nu en dan vluchtten we voor Russische patrouilles, die ons lieten lopen, als er bij die razzia’s vrouwen waren. Papieren, die we in Parchim met vele Russische stempels van het militaire bestuur machtig werden, om naar de Amerikaanse zone te komen, werden nauwelijks één KM vóór de tolbomen door een botte wachtpost zonder meer verscheurd. Daarmee konden we weer de 20 KM terug naar Parchim. Na dagenlang wroeten zaten we eindelijk bij een Amerikaanse negersoldaat in een legerauto en een kwartier later kwamen we in Ludwigslust, waar we in het grote hospitaal onder Duits bestuur, maar bewaakt door Amerikaanse soldaten, werden verpleegd. Samen met een aantal Nederlanders, bevrijd uit concentratie-kampen, werden we per auto overgebracht naar Lüneburg (Eng. Zone) en vandaar per vliegtuig naar Evere (Brussel).

Het leven in Brussel scheen alweer normaal: alle café’s in volle fleur! Wij kwamen in een gebouw met de voordeur op slot. De Belgische Veiligheid onderzocht onze personalia en hergaf ons – ook Koch – de vrijheid. Evenwel, de Nederlandse Ambassade protesteerde, dat Belgen dit onderzoek van *Nederlanders* hadden verricht en wéér ging de voordeur op slot. Het Nederlands dat ik Koch had ingepompt, was voor een diplomatiek ambtenaar natuurlijk onvoldoende; ik kon hem niet bijstaan, want we kwamen een voor een binnen en ditmaal liep het mis. Eigenaardig was het, dat mijn reisgezelschap – ziende dat degene met wie ik zo vaak samen was, door gendarmen werd weggeleid – geen oogwenk verdenking tegen mij hadden. Zo vestigden allerlei kleinigheden tot het geloof in een hogere bestiering, die mijn gevangenschap niet wilde. Via Antwerpen bereikten we Tilburg, waar de Nederlandsche Veiligheid een halve dag met me bezig was. Met twee papieren méér kwam ik in Waalwijk waar ik werd ingekwartierd en distributie-bescheiden enz. kreeg.

Enkele dagen later sprong ik op de Overtoom van een vrachtwagen en belde aan bij mijn schoonouders, waar ik ’s nachts bleef. Vernemend dat mijn vrouw was gearresteerd, onze vierde zoon, anderhalve maand oud, bij vreemden was ondergebracht, mijn andere kinderen in Duitsland zoek waren, al mijn bezit, o.a. mijn boekerij van duizenden boeken, teloor was gegaan – dit alles vernemend, vroeg ik me radeloos af, of ik me ook maar zou

aangeven. Margots moeder vond, dat ik zoiets vooral niet moest doen; toen dacht ik mijn plan uit en vertrok.

Ik trok te voet naar Zandvoort, waar een oom van Margot een zeer gezien ingezetene was geweest, later grote klappen had gekregen en aan de Zeeboulevard een pension was begonnen. Ik wist, dat hij tijdens de oorlog was overleden en alle huizen daar waren afgebroken; ik deed echter alsof ik, na jaren aan de Franse kust zelf pension te hebben gehad, bij mijn oom terugkeerde. Lange gesprekken op het gemeentehuis, waarna ik op gemeentekosten in pension kwam bij de vrouw van een weggehaalde NSB-er. Onderwijl solliciteerde ik hier en daar – echter zonder resultaat.

In het pension leerde ik een gemeente-ambtenares kennen, secretaresse van de burgemeester. Ze had een horrelvoet, werd op Zaterdag voor het weekend naar haar moeder in Haarlem gebracht, daar er geen tram reed; in de week bleef ze op Zandvoort. Ik raakte met haar bevriend, natuurlijk zonder haar mijn ware identiteit te zeggen; we liepen ’s avonds wat langs zee of zaten in de veranda.

Ten slotte echter – met een aanbeveling voor de Canadezen om me mee te nemen – reisde ik in één dag naar Brussel. Mijn schoonmoeder, die ik toen voor het laatst zag (ze stierf in 1947), had me wat geld toegestopt; ik meen *f* 20. Maar aan zwarte koers dorst ik het niet te wisselen (4 fr voor *f* 1), omdat een behoorlijk maal zonder biertje of fooi al 50 fr kostte en het geld dus niet voor een wat langer verblijf toereikend was. Door het consulaat kreeg ik bivak in een soort arbeiderstehuis, ingericht in Anderlecht, een buitengemeente van Brussel, voor de repatriëring. Ik was op 4 Juli 1945 in België gekomen en in mijn oude plunje – de groene jagersjas van het slagveld, aangevuld met een reispet van een Waalwijks schoenfabrikant, waar ik een nacht had gelogeerd – was ik overdag op zoek naar werk; vruchteloos evenwel. Van een oude dame leende ik 100 fr., die ze zeker nooit dacht terug te krijgen; ik was ten einde raad.

In de Koninggalerij, niet ver van de Grote Markt en Beurs, was een grote Nederlandse boekwinkel: Meddens & Co. Ik ging er binnen. Boven de monumentale winkel was een samenstel van hokjes, waar kantoorpersoneel zat; in een ervan zat Meddens. Ik vroeg om een voorschot voor een roman die half klaar was; hij vroeg me, de volgende dag om 3 u terug te komen om me toen mee te delen, dat hij niet aan voorschotten kon beginnen. Maar hij bood me een baantje aan als administrateur van een weekblad op 3000 fr. p mnd. – volgens de levensstandaard een minimum. Ik was in de wolken en kreeg 1000 fr. voorschot. Meddens had me nog wel gevraagd wat het werk van een ‘hoteladministrateur’ precies inhield; mijn antwoord was blijkbaar bevredigend.

De oude weekhartige dame op de boulevard kreeg tot haar verrassing de 100 fr. terug; ik at eens flink, kocht wat kleren en huurde een zolderkamer boven een café in Anderlecht, waar ik – ondanks de later betere omstandigheden – tot mijn arrestatie ben blijven wonen. Die eerste maanden leefde ik van vroeg tot laat op kantoor. Ik had van Meddens een sleutel en scheef in mijn hok niet alleen mijn roman, waarnaar hij nooit meer informeerde, maar werkte me in en hield er ook mijn maaltijden met brood, paté en fruit, ergens in de buurt gehaald.

De redactrice van het weekblad, dat in het Engels verscheen, *The Brussels Mirror* geheten, was een zeer elegant, mondain type en allesbehalve stipt. Flair had ze en ze kende het vak, maar liet ‘met de Franse slag’ de dingen liefst aan mij over, vooral het kleine werk en juist de ‘finesses’ voor zo’n blad. Al spoedig was ik in feite bureau-redacteur. Toen ze weer eens geharrewar met Meddens had, omdat ze links en rechts maar opdracht voor anderen aannam (radio, reportages enz.) liep ze boos weg. Meddens vroeg me, ook de redactie te nemen, daar ik immers was ingespeeld. Ik kreeg nu 500 fr. p mnd meer en Meddens had een volle kracht uitgespaard. Een vast deel van de oplaag werd, omdat Brussel ‘leave-town’ was, door de Canadezen afgenomen. Ik begon een actie voor abonné’s en vooral in Vlaams sprekende gewesten nam het blad nogal op, uit een soort mode en wellicht ook door geallieerde vrienden. Alle publieke vermakelijkheden van Brussel adverteerden er groot in. Ik woonde nu geregeld filmpremières bij met sherry voor de pers enz. Al verdiende ik matig, ik had het kantoorleven achter mij, kreeg relaties en deed weer werk naar mijn aanleg. Dat dit voor een ‘hoteladministrateur’ een wat al te snelle routine was, scheen Meddens te ontgaan.

Evenwel, dit leven duurde niet lang. De troepen naar huis: de belangstelling luwde. Van week tot week liep de kioskverkoop terug; grote adverteerders (bioscopen, modezaken, coiffeurs enz.) trokken zich de een na de ander terug. Terend op een fantastisch succes na de bevrijding in eind 1944, was ‘TBM’ allengs duidelijk op zijn *retour*. En waar bleef ìk dan? Toen het blad werd opgeheven, hield ik evenwel 3000 fr. p mnd fixe. Er werd een nieuw blad in het frans ontworpen: *Bibliodiffusion* en ik zou er advertenties voor werven. Contracten bij de winkelzaken in de Galerij waren het begin. Het lukte, maar ik verdiende bij lange na geen 3000 fr., omdat ik enkel provisie over *geplaatste* advertenties kreeg. Maar op de duur kon dit beter worden, omdat ik met contracten dus een basis legde voor latere plaatsingen. Zwaar werk!

Meddens kreeg onenigheid met de Co. van de boekhandel, omdat hij in het vooruitzicht van slechte tijden de voorraad op nul wilde waarderen. De compagnon nam op crediet de zaak over en Meddens, die ook nog directeur

van Elsevier-Brussel (uitgeverij) was, zou een groot gesloten huis aan de boulevard huren en met de uitgeverij doorgaan. Hij vroeg me met hem mee te gaan en ik nam het aan, al verloor ik daardoor *Bibliodiffusion*. Ik zou chef-publiciteit *Elseviers Weekblad* worden.

Benelux was in die tijd nog een toverwoord. Vandaar dat ik ook bij grote firma's vaste voet kreeg, maar op de duur moesten er toch, behalve illuzies, bewijzen op tafel komen. De Nederlandse regering weigerde bij herhaling aan importeurs de invoervergunning; wat hadden de Belgen dan aan hun door publiciteit verkregen relaties? Zo ging het weer berg-af. En terwijl ik in het eerst, nieuw in de kleren, 4000 fr. p maand had opgenomen, verdiende ik nu geen 2000 fr.!

Wéér iets anders: ik bleef chef-publiciteit, maar op non-actief en zou voor Elsevier-uitgave de boekhandel bereizen. Alweer bleek een 'hoteladministrateur' verwonderlijk goed in het vak thuis; het liep. Maar het nadeel was, dat Meddens' neef, een jongeman die al voor Elsevier reisde, hetzelfde deed als ik. Half België (het Franstalige deel viel uit) was als verkoopgebied voor twee man voor het hele jaar te klein. Met Jan de Hartogs *Gods geuzen* haalde ik een hoog maandcijfer; dan zakte het weer in. Zeker zou ik al eerder bij Meddens zijn weggegaan, als ik goede papieren had gehad. Ik wilde echter veranderen noch verhuizen om niet met mijn papieren te moeten komen.

Ten leste aanvaardde ik bij Elsevier de verkoop der Winkler Prins op intekening bij particulieren. Zeker een maand liep ik rond, zonder iets te verkopen; een stofzuiger-man ben ik nooit geweest. Maar toen kende ik het – d.w.z. ik had mijn eigen methode gevonden. Ik hield bij grote instellingen, banken, belastingen enz. voordrachten en noteerde soms (voor een werk van 8000 frank) een dozijn inschrijvers per dag. Ik verdiende enorm veel. Wat ik in twee jaar tekort was gekomen, haalde ik in enkele maanden met glans in.

Tegen eind 1947, toen mijn vrouw vrij kwam en me telegrafeerde uit Antwerpen naar Brussel, was ik dus bezig uit de put te klimmen. Ik nam 5000 fr. bij Meddens op om haar in de kleren te steken; met de Kerstdagen kwam ze opnieuw. Met mijn vriendin in Zandvoort was ik geregeld blijven corresponderen en later had ze 'smokkelbriefjes' van mijn vrouw uit het kamp aan mij doorgestuurd. Ik wilde niets liever dan dat mijn vrouw naar België kon komen en dan niet zonder papieren, maar *en règle*.

Mijn leven was nog provisorisch ingericht: mijn vrouw logeerde bij mij op de kleine dakkamer, maar ook reed ze mee in mijn nieuwe wagen voor enkele dagen naar Leuven en omstreken. Wel zag het ernaar uit, of het succes met de WP zou aanhouden. Mijn vrouw meende wel een pas te kunnen krijgen, mits ze kon laten zien, een betrekking in België te hebben. Op briefpapier van een bevriende drukker, voor wie ik weleens bij fabrieken

advertenties had afgesloten en die mij ook de publiciteit voor het adresboek van Gent had aangeboden, schreef ik een gefingeerde aanstellingsbrief, gericht aan mijn vrouw.

Korte tijd daarna – tegen eind Januari 1948 – werd ik gearresteerd en bekende bij de vreemdelingenpolitie onder valse naam te hebben geleefd. Op 28 April d.a.v. werd ik te Brussel tot een jaar gevangenisstraf veroordeeld, welke hoge straf mij – zoals mijn advocaat Mr Edgar de Keersmaecker later uitdrukkelijk verklaarde – voornamelijk *wegens een bezwarend rapport van de Nederlandse Veiligheid* werd opgelegd.

Wat blijft er ten slotte van mijn verblijf in België nog meer te zeggen? Voor het eerst van mijn leven maakte ik kennis met de gevangenis en ontdekte daar dezelfde goede en slechte, hulpvaardige en egoïste, oprechte en valse mensen als buiten. Omstreeks Mei verliet ik de gevangenis van Vorst en zat mijn verdere tijd in Brugge uit. Dat jaar was voor mij vooral zwaar, omdat mijn vrouw de zes maanden, die ze na vervroegde vrijlating nog tegoed had, eerst in een kamp bij Rotterdam moest doorbrengen en er toen evenmin in kon slagen, papieren te krijgen om over de grens te komen en mij te bezoeken.

Enige dagen voordat mijn straftijd om was – officieel 29 Januari 1949 – werd ik overgebracht naar Brussel. Na één nacht in de gevangenis van St-Gilles nam de gendarmerie me mee in een kleine auto via Antwerpen-Esschen naar de grens, waar ik ’s middags in Roosendaal bij de Marechaussee aankwam. Door PRA-rechercheurs werd ik ’s avonds nog om half tien aan de Amstelveense weg afgeleverd. Daar heb ik tot op heden – dus ook alweer vrijwel een jaar – mijn dagen gesleten met tweemaal per maand een kwartier bezoek van mijn vrouw. Ik weet niet hoeveel dagen tussen celmuren me nog wachten, maar misschien is het maar goed, dàt ik het niet weet.

Naschrift

Twintig jaar van mijn leven – van 1928 tot 1948 – heb ik in kort bestek getracht weer te geven. Wanneer daaruit, behalve de feiten, ook iets van mijn beweegredenen blijkt, dan zou ik mogen aannemen, in deze schets geslaagd te zijn. Immers, die beweegredenen zullen door de afschaduwing van bepaalde feiten wellicht steun geven aan een àndere analisering van hoofd- en bijzaken dan een jaartallen-relaas. Nu ik, hier in mijn cel, op die jaren terugzie, dringt zich de conclusie aan me op, dat – naar het woord van Mozes – 'het uitnemendste van onze beste jaren moeite is en verdriet'.

Zelfs zonder mijn woorden over te lezen, weet ik stellig, dat ik in die twintig jaar levensreis 'op zoek naar een haven' was. Dit zal tussen de regels heen zichtbaar zijn, niet omdat ik het wil doen voorkomen alsof ik speelbal van bepaalde machten ben geweest, maar veeleer omdat ik – ondanks alles en ook tegen het gewone, gangbare eigenbelang in – trouw heb willen blijven aan hetgeen ik als ideaal zag.

Het valt niet te ontkennen, dat ik in mijn vrees voor de bolsjewisering der 'massa' en in verzet tegen de 'ik'-zucht van normaal-zakelijke mensendrijvers als Strengholt (vgl blz. 33) of Meddens, *van nature* een àndere koers zocht dan die het staatssocialisme of het kapitalisme uitging. Dat ik me nà 1945 niet meer met politiek inliet, is begrijpelijk. Daarom ook zocht ik de heren in Nederland niet voor de voeten te lopen en in België, in de hoop op hereniging met vrouw en kinderen, een nieuw bestaan op te bouwen. Ik was toen wel gedwongen, vooreerst aan mezelf te denken om niet ten onder te gaan.

Achteraf zie ik wel duidelijk in, hoe ik ben misleid door een complex, dat – cultureel gezien – in Europa overal opdoemde. Het was het pessimisme van Spengler's *Untergang des Abendlandes* en bv. Huizinga's *Herfsttij der Middeleeuwen* – een wanhopig fatum, waartegen nog met een laatst appèl te strijden zou zijn. Die gedachte: verplicht te zijn tot de keuze om wille van Europa – die gedachte vooràl: dat Europa minder van buiten af dan van bin-

nen uit werd bedreigd, gezien de nivellerende krachten in een maatschappij, waarbij het 'edele' van het individu verzonk in het 'brutale' der massa – die gedachte deed mij, veeleer als middel dan als doel, het nationaal-socialisme kiezen.

Dat die gedachte nà Mei 1940 reeds te ver was doorgedacht om mij nog méér te doen zien dan de twee kampen die de wereld verdeeld hielden, komt mij ook achteraf niet vreemd voor. Aan het Oderfront kwam een spreker om de troep te 'bezielen'. Woordelijk zei hij, àchter ons grote borden te willen neerzetten, die met reuzenletters naar het westen gekeerd, zouden verkondigen: Hier begint het front tegen het bolsjewisme! – Dat zou dan de in onze rug aanstormende Amerikanen tot bezinning brengen en met ons sàmen dat front doen innemen. Ik weet heel goed: het was pure waanzin. Zo ooit dan wisten we toen, dat de geheime wapens niet kwamen en we op een laatste smalle strook land voor gek stonden. Maar het merkwaardige is, dat sindsdien wèrkelijk het besef leeft, hoe heel Europa zijn uiterste kracht heeft op te bieden om de druk uit Azië, nu nog door een nieuw China vergroot, over tien of over vijf jaar, maar misschien ook al mòrgen te weerstaan...

Waarmee ik niet beweer, dat we toèn toch gelijk hadden, maar dat het politieke gezicht in enkele jaren een andere uitdrukking kan krijgen, terwijl de *diepere* gevoelens daaronder, soms nauwelijks tot bewustzijn gekomen, dezèlfde zijn gebleven.

Ik heb me verstout, voor de commissie voor de perszuivering te verklaren, een verenigd Europa te hebben voorgestaan, zoals Churchill het nu poneert. Straatsburg gaf er m.i. later nog meer het bewijs van. Zo kan mij slechts worden verweten, de inblazingen van een vàlse leider te hebben gevolgd, maar bezwaarlijk dat op zichzelf die gedachte verkeerd was. Mijn fout is dan, te hebben vertrouwd op een Duitse leiding in een tijd toen andere volksgenoten meer vertrouwen hadden in de Engelsen. Daarbij kwam nog, dat nà Mei '40 practisch iedereen – vermoedelijk alleen de naar Londen uitgewekenen niet, maar niemand is mij dat toen komen zeggen – van oordeel was, dat de oorlog voor ons was geëindigd.

Moeilijk kan men het achteraf voor een Nederlander verplicht stellen, in die tijd naar radio-Londen te hebben geluisterd met alle daaraan verbonden gevaar. Onontkoombaar brachten mijn strijdjaren vóór 1940 mij aan de kant der 'nieuwe orde'; ik zou een caricatuur van een mens zijn geweest, had ik dat nièt zo gevoeld. Nog geenszins echter aanvaard ik daarmee het odium van 'landverraad'.

Nimmer – en dit verklaar ik met nadruk, voor zover het uit het voorgaande nog niet mocht zijn gebleken – heb ik iets anders gedaan dan door overreding met de gehele inzet van mijn persoon, dus eerlijk en ten volle, de

mensen met wie ik door banden des bloeds, historie en cultuur ben verbonden, aan mijn zijde te krijgen. Nimmer beging ik enige laffe of laaghartige daad jegens hen met wie ik talloze malen binnenskamers vrijuit heb gesproken, zoals ik ook hen vrijuit hun mening heb horen zeggen. Heb ik dan al gefaald in mijn 'berekening', ik heb als eerlijk man voor mijn overtuiging gestaan en nooit iemand door geweld die overtuiging willen opleggen. De term 'landverraad' zou m.i. slechts kunnen gelden voor iemand die zoals ik vele Duitse vrienden had en zijn invloed bij die vrienden zou hebben misbruikt om de Nederlanders – bv. door invoering van algemene dienstplicht e.d. – een juk te doen opleggen en tegen hun wil te 'gebruiken'. Nimmer heeft zich zoiets in mijn geval voorgedaan.

Dat ik overigens genoeg werkelijkheidszin heb om niet verstokt vast te houden aan iets wat inmiddels door het verloop der feiten is achterhaald of zelfs gelogenstraft, bewijzen mijn jaren in België. Wel genoeg zegt mijn werkzaamheid aan een in het Engels geredigeerd weekblad. Niet dus om die afgedane leerstellingen te verdedigen, verweer ik mij tegen het vooroordeel, dat in mij een 'onwaardige' zou zien. Wie niet eerst mijn beweegredenen onderzoekt en deze toetst op hun vaderlandsliefde – nièt de lijdelijke gehoorzaamheid aan politieke stromingen, maar mijn medegevoel met een 'massa', die eenmaal 'gemeenschap' zal zijn – wie daartoe niet bereid is, zal niet kunnen oordelen zoals eenmaal de historie richt.

Mijn vertrek als 'Kriegsberichter' naar het front is, behalve door de van Duitse zijde op mij uitgeoefende pressie, slechts te verstaan als de wil om vrijwillig iets van de oorlogslast op me te nemen, teneinde later destemeer recht van spreken te hebben om voor ons volk op te komen. Was ik alleen de verkoper van *Mijn kamp* gebleven, dan zou ik in het oog van de Duitsers, die de Nederlanders algemeen voor een 'Krämervolk' hielden, nog maar op één lijn staan met degenen die als bunkerbouwers e.d. hun zakken hebben gespekt.

Als uitgever kreeg ik de bewijzen, hoe – met uitzondering van enkelen die op de vingers van twee handen zijn af te tellen – de boekverkopers, die nù allemaal in de illegaliteit hebben gestaan, alléén aan *Mijn kamp* anderhalve ton winst maakten. Niet dat ik hun die winst misgun. Evenmin geloof ik, dat van elke boekverkoper een idealistische houding in plaats van een gematigd eigenbelang valt te eisen. Maar dat is hier de zaak niet. Zij hebben voor millioenen guldens aan boeken verhandeld, zonder daarvoor ooit ter verantwoording te zijn geroepen, terwijl ze – gezien de term 'landverraderlijke inhoud' in stukken der commissie van de perszuivering ten aanzien van boekuitgaven als o.a. *Mijn kamp* – mij wèl worden aangerekend.

Niet baatzucht, maar een volksdienend gevoel heeft me geleid. Het is een van de beweegredenen, waarop ik me beroep. Een ideaal verplicht! Daarnaar heb ik – ook toen ik politiek de verliezer was – getracht te leven, zonder naar persoonlijk voordeel of een gemakkelijk leven te vragen.

Na de vele slagen die me troffen – zeker niet het minst dat ik tot de bedelstaf ben gebracht en nog voor achttien jaar ben uitgeworpen uit het vak, dat me op grond van aanleg, kunde en ervaring een bestaan belooft – ondervind ik de vrijheidsberoving, die me wordt aangedaan, als een onrecht.

Gevangenisstraf kan over het algemeen draaglijk zijn, wanneer – zoals bv. bij mij in België het geval was – het schuldbesef de straf als onvermijdelijk en min of meer als ‘verdiend’ ondervindt. Ik had van midden 1945 onder een valse naam geleefd – welaan, ik moest ervoor boeten. Gevangenis wordt echter ondraaglijk, wanneer het gevoel van schuld niet groter is dan bij elk normaal mens, die zijn fouten, tekortkomingen en mislukkingen – zoals nu op de balansdag van het jaar – overziet. Ik erken die fouten, maar ik weet tevens, dat ik van *goede wil* ben geweest – zoals duizenden met mij, die om politieke redenen in gevangenissen zuchten.

Het machtsingrijpen, dat Mahler en Heine uit het Duitse kunstleven ten tijde van Hitler schrapte en waarop eenmaal de ‘democratie’ met zoveel verontwaardiging reageerde – datzelfde machtsingrijpen wordt nù – zie Mengelberg en zie Jo van Ammers Küller – beoefend door hen die toèn het heftigste protesteerden. En zó weinig is er werkelijk sprake van democratie – al heeft nu zowat elke regering haar Goebbels om het volk ‘voor te lichten’, dat niemand het zal wagen, daartegen zijn stem te verheffen of in naam van de vrijheid aan ieder het recht te hergeven, naar eer en geweten te spreken.

Ik beschouw de ‘zuivering’ als onrecht. Door haar beslissing een maatregel en geen vonnis te noemen, kan het ‘non bis in idem’ terzijde worden geschoven en op avontuurlijk lange termijn voorlopige hechtenis worden toegepast, om straks vrijwel zeker een veroordelend vonnis voor dezelfde feiten te formuleren. Oneindig groter onrecht dan de ‘zuivering’ is nog de gevangenisstraf voor hen die politiek hebben gedwaald. Juist ons, die door sommigen voor onwaardig worden gehouden, komt het toe om met een nieuwe periode van ons leven – niet in de ledigheid binnen celmuren, maar als vrij man – het bewijs te leveren, dat er toch nog uit voorgaande jaren elementen in ons aanwezig zijn, die voor Nederland heilzaam kunnen blijken en onvervreemdbaar tot het volkseigen behoren.

Oudejaar 1949

103

Ik hield van u, zoals ’k van kind’ren hield,
van ’t fris gewas dat geurde na de regen,
wanneer met plassen op de polderwegen
de zon – als in een damp – kwam aangewield.

Ik hield van u en ’k heb het nooit verzwegen,
totdat wat mij zo jongs al had bezield,
mij uit de hand gerukt werd en vernield
als iets wat onrechtmatig was verkregen.

En nòg. – Groen land met wolken en met bomen,
met wittë‿en gele stippels in de wei,
met al de innigheid van ’t grijze licht,

ik houd van u als van een lief gezicht,
dat met mij ouder, aan ’t geluk voorbij,
toch altijd jong blijft in mijn stille dromen.

(Uit: Klein Paradijs)

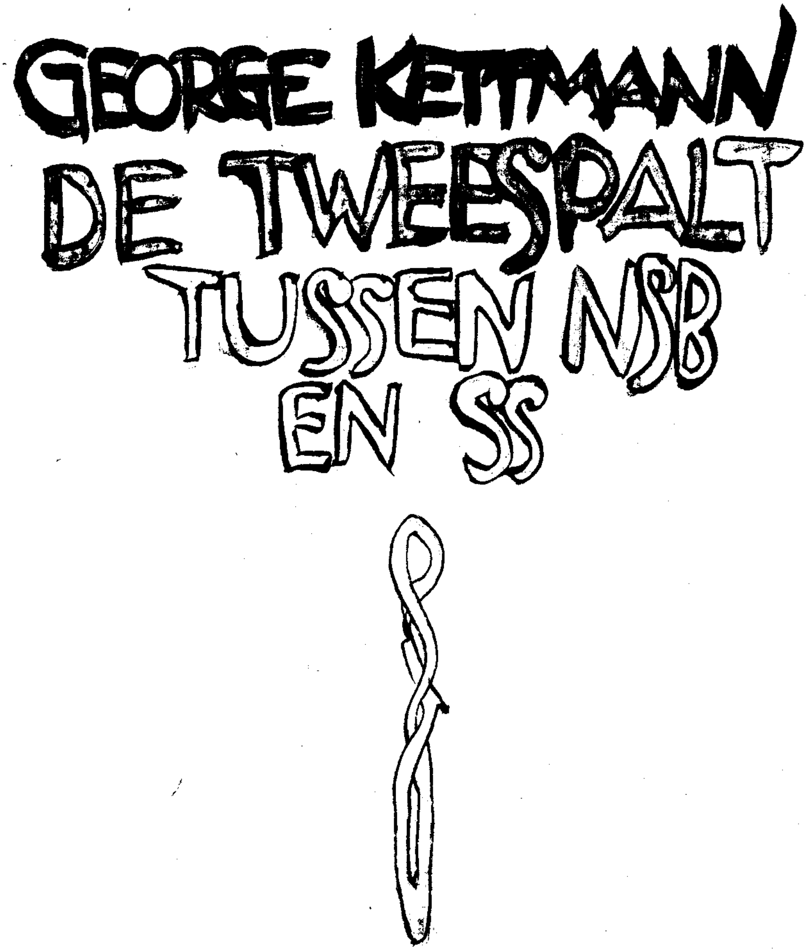

(door George Kettmann gekalligrafeerde titelpagina van het oorspronkelijke typoscript)

Inleiding

De poging om een bepaald motief uit de laatste wereldoorlog, meer in het bizonder wat Nederland aangaat, historisch vast te leggen, moet ik als een paradox laten voorafgaan van de opmerking, dat iemand die in het oude Europa als bewust ooggetuige deze jaren heeft ondergaan, niet bij machte is daarvan een objectief beeld te ontwerpen. Zeker niet in deze tijd die zo veelvuldig en zo ononderbroken alle nawerking der persoonlijk ondervonden beroering vertoont, maar waarin ook de krachten die zegevierden, allerminst overtuigden, dat het boze is verdelgd en het goede is gered.

Wanneer ik het desondanks onderneem om op vaststaande feiten nader in te gaan en deze van mijn kant te belichten, dan ben ik mij ervan bewust, tegenover de tijdgenoot tenminste met enige aanduidingen te moeten verantwoorden, waarom ook een visie, die feitelijk alleen nog een overwonnen standpunt is, aandacht verdient. Ik pretendeer allerminst, dat zó en niet anders de door mij behandelde feiten moeten worden gezien, maar alleen – en dat dan met alle nadruk – dat voor mij deze feiten zó en niet anders zijn geweest. Dat daarmee deze proeve afwijkt van een misschien reeds algemeen gangbare mening of zelfs geheel in tegenspraak komt met hetgeen mannen van erkend wijsgerig, staatsrechtelijk en politiek gezag hierover schrijven of wellicht nog zullen schrijven, zie ik allerminst als een omstandigheid die de verwarring en de twijfel onnodig zou vergroten. Integendeel beschouw ik dit als een winstpunt.

Immers, niet de feiten alleen kunnen bijdragen tot de cultuurhistorische werkelijkheid, waaraan wij zelf met ons leven deel hebben. Het is veeleer datgene wat uit verschillende gezichtspunten getoetst en vooral ook doorleefd, tot historie kristalliseert, waaruit altijd opnieuw de kracht tot voortgaan wordt geput en aan de toekomst wordt gebouwd.

De feiten op zichzelf zijn onherroepelijk *verleden*. Bovendien hebben de wapenen – zoals ze dat altijd doen – uitgemaakt wie gelijk had. Ze zijn dan ook niet van belang en misschien zelfs voor degene die zo’n Don

Quichotte zou zijn er onwrikbaar aan vast te houden, steriliserend voor zijn geest en schadelijk voor zijn levenskansen. Maar wie tracht, zonder de feiten voor altijd geldend te maken, deze feiten toch zó ver te onderzoeken, dat hij uit de beweegredenen iets te voorschijn haalt wat toch wel degelijk kiemkracht voor het leven blijkt te hebben, dat herstelt hij – op hoe kleine schaal ook – de verbinding tussen vóordien en nádien.

In de denkbeelden, in de idealen is altijd continuïteit, zolang er mensen leven die bij deze denkbeelden en idealen betrokken zijn. Ze krijgen vorm in bepaalde verhoudingen, in tekens en termen. Die vormen kunnen teniet gaan, zich opnieuw concretiseren in andere verhoudingen, andere tekens en termen om opnieuw teniet te gaan. Nochtans, iets van deze denkbeelden, van deze idealen blijft. In historisch perspectief blijken soms bepaalde vormen die totaal zijn vernietigd, toch te behoren tot de onmisbare overgangen van leven en cultuur, waarvan niemand die er de schok van ervoer, zich ooit rekenschap kon geven.

Mocht ik er dan ook in slagen, iets te doen voelen van de spanning tussen de feiten enerzijds, de idealen en de denkbeelden anderzijds, dan zal dit – naar ik wil hopen – bijdragen tot een latere geschiedschrijving, die deze idealen en denkbeelden niet slechts voor verstoringen, noodlottige vergissingen en niets-ontziende doordrijverijen zal houden. Ze zijn misschien niet méer dan een stippellijn in de tijd, maar ook een stippellijn vervult een functie die verbindt. Ze kan een ogenschijnlijk moedwillige breuk veranderen in iets wat niet naar welslagen of mislukking wordt gemeten.

Voor zover hetgeen ik schrijf de indruk zou vestigen, dat ik iets met alle geweld verdedig en alsof ik de doden wil opwekken, wens ik bij voorbaat te verklaren, dat ik inderdaad heb getracht – en dat zo goed als mij mogelijk was – om nogmaals te leven met de doden, toen ze nog in leven waren. Dit is op zichzelf niets bizonders voor iemand die zich met een historisch onderwerp wil bezighouden, maar omdat dit tegelijk een politiek onderwerp is, zal men misschien geneigd zijn, in deze proeve minder een gedenkschrift dan een politiek verweer te zien. Voor degenen die zo denken, voeg ik hieraan toe, zeker niet te hebben geschreven voor een gemiddelde krantenlezer, die over het nationaalsocialisme tòt 1940 nooit anders hoorde dan ‘Hitlerknechten’ en ‘arbeidersvijanden’ en nà 1945 tot vandaag nooit iets anders dan ‘hongerwinter’, ‘misdadigers’ van de SS en ‘concentratiekampen’. Ik verbeeld mij stellig niet, als een andere Androcles in de woestijn, deze felle doorn uit het vlees te kunnen trekken en straks in de arena genegenheid te zullen vinden.

Voor mij is politiek nooit iets anders geweest dan de min of meer vereenvoudigde ‘vertaling’ van diep onder de oppervlakte levende cultuurwaar-

den, die alle tezamen de volksziel uitmaken. Mij persoonlijk was het daarbij nooit om iets anders dan het cultuurleven te doen en de medewerking die ik dan ook aan een bepaalde politiek verleende, moet worden beschouwd als een onvermijdelijk geachte concessie aan een algemeen bevattelijke vorm. Ik weet, dat ik in die opvatting zeker niet alleen sta. Hoe paradoxaal het ook moge klinken, er zijn onder mijn toenmalige politieke medestanders verscheidene geweest die alle politiek hartgrondig verfoeiden. Om door te dringen tot het hart van het volk en om het tot eensgezindheid te bezielen, moesten wij allen iets van ons particularisme opgeven. Eenmaal heb ik dat zó uitgedrukt, dat ook de dichter eerst mest moest kruien, alvorens bloemen te kunnen kweken. Dit mest-kruien heb ik helaas vijftien jaar van mijn leven moeten doen; van het bloemen-kweken is – behalve dan misschien in wat poëzie nu en dan – niet veel terecht gekomen.

Deze oorlog, die gewelddadig zoveel overhoop haalde, heeft eveneens afgerekend met de beschuldiging, die Julien Benda in zijn *Trahison des Clercs* tot de intellectuelen richtte, als zouden zij door toe te geven aan nivellerende krachten in de massa, het steile pad naar werkelijke menselijke grootheid hebben verzaakt. Wij weten nu, dat zo'n beschuldiging alleen in een ivoren toren kon zijn uitgedroomd; zij was een eenzame kreet, ontheven aan de 20e eeuw als zodanig. Wij àllen hebben – in naam ener gemeenschap – iets te offeren aan de collectiviteit. Niet slechts omdat inrichting en wetgeving daartoe de horde dwingen en geen onzer zich volledig aan de horde kan onttrekken, maar vooral omdat wij, hoe individualistisch ook, in ons hàrt gemeenschapsmensen zijn.

Als intellectuelen, kunstenaars en geleerden, aan deze waarheid voorbijleefden, dan heeft deze oorlog hun die wel bijgebracht. Er bestaat geen klasse-verraad, evenmin een verraad der 'klerken', of het zou een verraad aan zichzelf moeten zijn, waarbij zij dan – gesteld dat ze zich voor zichzelf doof konden houden – tot een staat van volstrekte indifferentie zouden vervallen. Ook degenen die kunst en wetenschap dienen, komen op een beslissend ogenblik van hun leven tot de erkenning, dat hun diepste wezen – gecompliceerder, gevoeliger en zelfs moeilijker te ontwarren misschien dan dat van de soort – tòch behoort aan het volk, aan een gemeenschapsgeheel. Hoe laattijdig ook of steeds weer in fanatiek intellectualistisch weerstreven als bij een verbeten Menno ter Braak, zij komen tenslotte àllen tot de erkenning, ongeacht in welk kamp zij ook zijn gezet of er zelf positie hebben gekozen.

Wanneer het dan in werkelijkheid zó is, dat de zengende gloed en de mokerslagen van deze oorlog – in weerwil van alle verliezen en alle schijnbare redeloosheid – het proces hebben verhaast, waardoor een rechtgeaard

Nederlands bewustzijn gesterkt tot leven komt, hoe licht te dragen zijn dan alle leed, alle misverstand en alle verdachtmaking.

Het is troostrijk te weten, dat onder het puin ener politiek, die voorgoed is vernietigd, de onderstroom ener volksbewuste cultuur ongerept is gebleven. Het is meer dan ooit noodzakelijk, ons daarop te bezinnen, omdat een evolutie die zou uitlopen op de scheiding van eenling en massa, zowel op een al te exclusief geworden mens als op een totaal vervlakte maatschappij cultuurvervreemdend en dus verarmend zou werken.

Vergun mij hier de stem van de jeugd te laten doorklinken, waarvoor ik uit een artikel in *De Blauwvoet* (jg. 1951) een enkel gedeelte wil aanhalen:

‘Er zijn er onder onze strijdmakkers – ook in het Noorden – die de Duitse gevangenschap hebben gekend, terwijl andere kameraden de kampen en de gevangeniscellen van het Koninkrijk der Nederlanden zijn binnengevoerd en daar in sommige gevallen nog verblijven. Beide groepen heeft men verraad verweten, verraad aan het volk, verraad aan het land, verraad aan de idee. Wie, deze beschuldiging hoort, denkt niet direct aan het woord van Cyriel Verschaeve, door hem gesproken tijdens het proces-Borms in 1919: ‘Verraad is het verkopen van een hogere liefde voor een lagere’?

Hebben de Diets-bewuste SS- en Legioenmannen, illegalen en stoottroepers werkelijk hun hogere liefde voor deze lage landen en hun volk verkocht om ze ondergeschikt te maken aan imperiaal-denkende Duitsers, Britten, Russen of Amerikanen? Als we eerlijk zijn, kunnen we ons moeilijk een bevestigend antwoord op deze vraag voorstellen. Spreken de oranje-blanje-bleu en geel-zwarte klauwaartschildjes op het veldgrauw van Waffen-SS en Legioen, de oranje armband op de blauwe overalls der illegaliteit en de leeuw op het battle-dress der stoottroepers geen andere taal? Hebben velen hun leven gegeven, hier in het Westen, aan het Oostfront en in Insulinde, om hun hoogste liefde, die van hun jeugd, voor welk laag doeleinde dan ook te verkopen? Dit is moeilijk aan te nemen voor degene, die eens temidden van deze jongeren heeft gestaan en met hen hetzelfde ideaal heeft beleden van een groot en sterk volk en in een vrij en machtig vaderland. Zij allen hebben gemeend hun en ons aller ideaal te moeten dienen met de inzet van al hun jonge en sterke krachten. Mogelijk hebben zij zich op sleeptouw laten nemen door personen, groepen of staten, die hun vertrouwen niet verdienden. Maar aan hun zuivere intentie mogen en kunnen wij niet twijfelen.’

Ziedaar de erkenning die ik voor mezelf – zeker niet voor de tallozen die onvatbaar voor enig ideaal, zich nooit om iets anders dan hun persoonlijk welzijn bekommerden – bij een recapitulatie levend wil houden: dat afgezien van de gevolgen die zeker niet in onze hand lagen, de intentie zuiver is geweest.

Deze zuiverheid kan niet aan het licht komen, wanneer wij niet eerst het inmiddels overleden Nederland-van-vóór-1940 zien in zijn geïsoleerde zelfgenoegzaamheid. Meer dan een eeuw van neutraliteit, rijker nog de rust door een traditie van eeuwen als koloniserende mogendheid, maakte Nederland tot een Europese uithoek, waar in onverstoorbare beschouwelijkheid de driften en de noden van andere volken slechts als boeiende verschijnselen van vreemde cultuur werden ondervonden. In een afgewogen levenswandel, waarbij zelfs de overheid een parool van rustig slapen-gaan uitgaf, verheugden de bewoners van het Land van Rembrandt er zich over, dat alle spanningen hun deur voorbijgingen. Nù, na de oorlog, wordt het van dag tot dag duidelijker, dat ook Nederland zich moet openstellen voor een geestesleven, dat van Europa geen Baedeker-museum maakt, maar als vanouds de smidse, waar voor de wereld van het blanke ras, Amerika inbegrepen, de toekomst wordt gesmeed.

Alleen gemeenschapszin, de liefde in elk van ons voor het gemeenschappelijk verworvene, weerstaat het nihilisme, dat een voedingsbodem vindt overal waar de collectivistische tendenzen die onvermijdelijk tot de 20^{e} eeuw behoren, niet daadwerkelijk op alle gebied tot een nieuw gemeenschapsideaal worden gelouterd. De vrees voor het verwijt van een ‘trahison des clercs’ is allang overleefd; zo’n verwijt is met vele andere termen oudroest geworden. Maar wanneer er een basis kan worden gevonden om voor- en tegenstanders van ideologieën, waarvoor ze eenmaal door het vuur gingen, oprecht te verzoenen, dan ligt deze in het zuiver menselijke besef, dat de enig bestaande scheiding tussen de mensen die van profiteurs en offervaardigen, van zeevaarders en altijd-thuisblijvers, van toeschouwers en stoutmoedigen, van bezielden en onbezielden is.

Juist de geschiedschrijving richt zich altijd naar de offervaardigen, de zeevaarders, de stoutmoedigen, de bezielden. Ook dan wanneer ze niet bereikten wat ze beoogden, heeft hun leven – door de verguizing en door de dood heen – waarde voor de levensstroom. Een moeilijk te bepalen en vaak wisselende waarde. Columbus ontdekte Amerika, terwijl hij meende in Indië te landen; Savonarola werd opgehangen en verbrand, maar katholieken vereren hem als Gods boetgezant.

Een periode 1939-1945 is een te willekeurig bestek dan dat vandaag een historisch onderzoek andere waarde kan hebben dan die van een grafiek, waarop alle curven juist zijn, maar de verbinding met de tijd zelf ontbreekt. Niet het oorlogsverschijnsel zelf, het geweld van deze jaren is essentieel belangrijk. Van oppermachtig en vitaal belang is het te weten welke krachten – afgezien van alle vormen waarin ze werden aanvaard of afgewezen – door

deze chaos heen stroomden en veeleer intuïtief dan formeel, veeleer embryonaal dan gerijpt, vriend en vijand hebben bewogen.

Hoofdstuk I

De eerste maal dat Ir A.A. Mussert, hoofdingenieur bij de Provinciale Waterstaat te Utrecht, uit een achtergrond van Vrijheidsbond en Rotary-club politiek naarvoren trad, was in 1927. Hij nam toen deel aan een actie om het grote publiek op te zetten tegen het ontwerp van een Nederlands-Belgisch verdrag aangaande de Schelde-kwestie en daardoor te bereiken, dat het zou worden verworpen.

Bij deze actie was mede betrokken Mr A.J. van Vessem, het latere Eerste Kamerlid voor de NSB, wiens onverstoorbaarheid in de ergste parlementaire orkaan hem bij Mussert in later jaren de bijnaam van ‘de eik’ zou bezorgen. Maar wel verre van een zo levende, forsgestamde kracht als een eik te zijn, in plaats van een gehard en vierkant man van formaat en van menselijkheid bovenal, was Van Vessem een zeer dogmatieke geest, exclusief en ijzig-verstandelijk, alleen grootschijnend door kleinzielige eigendunk. De hem als jurist tot tweede natuur geworden zucht, futiliteiten spitsvondig uit te buiten, maakte alles wat op zichzelf groot en belangrijk kon zijn, tot een fossiele aangelegenheid en niets gaf hem meer vermaak dan dat tegenstanders, geïrriteerd, hun vingers bezeerden aan deze hun listig toegeschoven speldekussens van zijn vernuft. Ontoegankelijk als Van Vessem was voor gevoelens van edel gehalte, voor elk lijdend en strijdend streven naar gerechtigheid, dwong hij niet alleen degenen die politiek tegenover hem stonden, hem in dit kleine, kunstig-cerebrale en letterlijk aan de vorm gehechte spel te volgen, ook voor zijn medestanders betoonde hij zich zo ongenaakbaar intellectualistisch – eenvoudig omdat er achter dit alles nièts zat, geen hart, geen leven.

En deze holle eik bewonderde Mussert als man en als karakter; hij verkeek zich op de min of meer provinciale plechtstatigheid, het steriel-onverzettelijke en in wezen onscrupuleuze. Zo achtte hij indrukwekkend en brilliant wat platvloers-eigenzinnig en advocaterig was.

‘Zeg mij wie uw vrienden zijn -’

De samenwerking van Mussert en Van Vessem in die dagen was vermoedelijk op zichzelf incidenteel. Maar achteraf blijft het toch mogelijk er méer in te zien. Uitgangspunt voor de bovenvermelde actie was wel voornamelijk de vrees, dat de oud-vaderlandse stelregel, eens en voor al vervat in de zegswijs ‘giving too little and asking too much’, niet genoegzaam zou worden betracht. Met deze behoudzucht, dit waken tegen een inschikkelijkheid, die Nederland later evenmin voordeel zou brengen, bevond Mussert zich zeker aan de kant van de volksmeerderheid, die echter – zoals doorgaans bij zaken van gespecialiseerde diplomatieke aard – vrijwel onkundig was gebleven van hetgeen dit verdrag precies inhield.

Dat Mussert toen voor een nationaal belang opkwam, althans voor een nationaal belang zoals hij dat zag, staat vast. Dat hij daarbij ook niet verder dacht en voelde dan de gemiddelde Nederlander binnen de staatsgrens, al evenzeer. Als gewoonlijk was het ook hier weer de vrees, dat het kruideniersbelang in de verdrukking zou komen, en minst van al iets wat in ernst kon duiden op een preludium van volksbewuste, Dietse gezindheid. Het is dan ook ondoenlijk om in dit optreden iets te zien wat zelfs maar uit de verte grandioos of bezielend revolutionair mag heten. Integendeel, het was even burgerlijk en bedacht als alles wat in die jaren in Nederland werd voorgestaan of bestreden: een zaak van zuiver materieel belang. Kortom, de actie was karakteristiek voor een partner van Van Vessem – in geen enkel opzicht voor een man, die later voor zich het monopolie zou opeisen om ons volk tot het nationaalsocialisme te bekeren.

Van dit uitgangspunt de lijn doortrekkend, kom ik ertoe Mussert te zien als een politieke figuur die vrijwel ondanks zijn werkelijke antecedenten van goed-Nederlands gematigd en gedegen burger, min of meer onvoorziens in de stroom van volkspolitieke bewustwording terecht kwam. Enkele jaren later – misschien wel voornamelijk op raad van de zoveel jongere Van Geelkerken, hoofdcommies ter griffie bij de Waterstaat – werd hij leider der NSB en daarmee automatisch de verklaarde vijand van ieder die zich democraat noemde. Voor een ‘hervormer’ wenste hij niet te worden aangezien, zo zou hij al op de eerste bijeenkomsten met nadruk verklaren. Wat hij dan wèl meende te zijn? Hij blies eenvoudig: verzamelen! – opdat de natie haar zelfrespect zou herkrijgen, orde en tucht zouden gaan boven zedenbederf en gemakzucht. Hij was vóor alles nationaal en sprak van het vaderland in een tijd, toen ieder die er trots op was in het leger of op de vloot het land te dienen, kans liep om op straat te worden gemolesteerd. Reeds het zingen van het Wilhelmus was voor velen een provocatie. Het is kenmerkend èn voor de tijd èn voor Mussert zelf, dat nobele veteranen als Van der Voort van Zijp uit

Zeist en Ir Smit Kleine uit Haarlem, wier trouw aan het vaderland boven elke verdenking staat, zijn promotors waren.

Dat het nationale en het socialistische echter geen twee helften waren, geen twee kanten van een programma, maar in het volk zèlf als eenheid bestonden, van dat volksgevoel was Mussert niet doordrongen. Toen zeker niet en later slechts in zoverre daarvan tegenover de grote arbeidersmassa werfkracht kon uitgaan. Hij zag misstanden, uitwassen, ongerechtigheden – en hij bestreed ze. Hij wilde macht om ze nog beter te kunnen bestrijden. Maar in zijn geheel bleef hij een hierarchiek verband en een sterk staatsgezag zien als beslissend voor het nationale welzijn. Vooral het voorbeeld van Mussolini mocht hem dan al in die eerste tijd sterk hebben aangetrokken, anderzijds kreeg ik toen uit allerlei kleinigheden, juist omdat er zoveel à l'improviste moest gebeuren, aanwijzingen te over, dat Mussert eerst nog heel wat zou moeten groeien, aleer het zwarte hemd hem werkelijk paste.

Evenwel, waren het op dat ogenblik niet zijn eigenschappen van concreet denkend en vooral ook moreel betrouwbaar man, waardoor ik hem – dadelijk na een eerste gesprek in een klein hol gebouw aan de Oude Gracht in Augustus 1932 – mijn vertrouwen gaf? Ik had in de ANFB bij Jan Baars ruimschoots ervaren, hoe geestdrift wel als een vuurwerk de hemel kon betoveren, maar hoe ze ook daarna steeds weer doofde; elk behoorlijk beheer ontbrak. En bij Sinclair de Rochemont, bij Van Waterland en wie er nog meer met een groepje vuurwerk naar de hemel afschoot – veel te betekenen had het niet. Ik zette mijn bedenkingen opzij en koos Mussert.

Intuïtief begreep ik, dat de grote massa van ons volk zichzelf zeker niet zou herkennen in een 'leider' van geestelijk groter formaat. Zou het hart van eenvoudige, degelijke mensen dan niet juist uitgaan naar een man die, geboren op de scheiding van boven en beneden de rivieren, gulheid aan nuchterheid paarde, gezond sentiment aan helder verstand?

Nooit in al de jaren toen ik, staande temidden van de menigte of afgezonderd als enkeling, binnenskamers op de redactie of soms ergens als gast, gelegenheid had hem gade te slaan, zijn reacties waar te nemen, zijn woorden op mij te laten inwerken, kortom hem geestelijk te meten – nooit in al die tijd heb ik mij kunnen ontdoen van een lichte twijfel of hij inderdaad de man was die hij wilde zijn en die hij ook zou moeten zijn om voorgoed onze keus te rechtvaardigen. Deze twijfel was zeker niet zo sterk, dat ik mij diep teleurgesteld voelde. Maar dat er toch een afstand tussen mijn verwachtingen en zijn projectie ervan, het bewees toch hoe gemakkelijk goedhartigheid ineens kon overgaan in oppervlakkigheid, gebrek aan mensenkennis en aan eruditie, waardoor ook eenvoud diepte-gemis inhield.

Zijn nuchterheid, zijn voorliefde voor cijfers kwam zeker de organisatie van een partij vol levendige, soms bijna romantische mensen ten goede. Maar ook in die typisch-Hollandse deugd was een tekort, een onderschatting van waarden met psychologische werking. Hij meende gemakshalve zulke waarden te mogen localiseren tot een twistgebied voor de ‘schriftgeleerden’, schertsend zijn verzamelnaam voor al zijn medewerkers zonder knobbel voor practisch werk. Zijn denken richtte zich eerder op een rechtlijnige methodiek – alles werkte hij uit in punten, programmatisch en ordelijk – dan dat het boogvormig synthetisch omvatte of ooit met één flits vizioenair zonder steunsels een ruimte doorlichtte.

Zeker was ik niet de enige die deze beperktheid in Musserts persoon aanvoelde. Uit de aard van mijn werk had ik weinig te maken met degenen die in de NSB voor de organisatie en de financiën zorgden en kwam ik juist vaak in aanraking met het meer ‘denkende’ deel. Het waren, om het in Musserts woorden te zeggen, de ‘schriftgeleerden’ van wie ik steeds verwachtte, dat ze niet enkel de grote lijnen zouden aangeven, maar tegelijk ook in nauw contact met het volk Musserts daden zouden stimuleren. Misschien zelfs hadden zij die enigszins denigrerend bedoelde bijnaam gekregen, omdat ze het Mussert vaak genoeg lastig maakten, hem dwongen tot een denken dat als het ware buiten de punten ging.

Om redenen van organisatorische groei is in de periode vóor de oorlog meermalen het principiële – een gezonde Nederlandse volksgemeenschap tot stand te brengen – verzaakt, althans min of meer verdoezeld voor een opportunistisch geluid, dat nu eens deze groep en dan weer gene welgevallig kon zijn. De moeilijkheid bestond ten slotte daarin, dat in het parlementaire stelsel de NSB haar partij moest meeblazen, terwijl zij strikt genomen in aanleg allerminst een politieke partij was. Als revolutionaire ‘beweging’ was het haar, principieel gezien, om de vorming van een nieuwe gemeenschapsmens te doen – de mens die in de volledige ontplooiïng van zijn individuele vermogens zijn waarde ontleende voor het volksgeheel, dat hij mede droeg en tot uitdrukking bracht.

De strijd om de volksziel was in feite onverenigbaar met die voor allerlei kwesties voor een scala van belangen, in welke verwarrende en ook steeds wisselende tegenstellingen de overige politieke partijen juist haar reden van bestaan vonden. Vandaar dan ook dat de NSB veelal niet anders deed dan zulke partij-politieke kwesties als ‘voorbeeld’ en als ‘illustratie’ te gebruiken voor het ontoereikende, soms ook onzedelijke en volksondermijnende in het politieke stelsel. De NSB deed daaraan uitsluitend mee om met haar propaganda in elk huis door te dringen en om langs volkomen legale weg aan de macht te geraken. Zeker was het haar, gezien ook al het ambtena-

renverbod, niet om de baantjes te doen; al evenmin konden haar leden, in aanmerking genomen de manier waarop alles wat maar naar 'fascisme' rook, werd besmeurd, uit hun activiteit enig werkelijk voordeel te behalen.

Toen de NSB bij de verkiezingen met 12pCt van de stemmen haar eerste klinkende succes boekte, lag het volkomen in het karakter van Mussert – zijn constructieve practische zin – om op de ingeslagen weg voort te gaan. Precies zoals andere partijen het deden, ook zonder zelfs zekere demagogische middelen te schuwen, dong hij om de gunst van de massa. Dat hij hiermede de zoveel langzamer groei van een waarlijk innerlijk doorleefd volksbewustzijn prijsgaf voor een kunstmatig bijeengehouden massaliteit, werd zeer zeker niet in de eerste plaats door hem gevoeld. Was niet juist hij het geweest die uit een achtergedachte van kleine concurrentiegeest mij de omgang met Zwartfronters verweet? Zozeer was hij opgegaan in de organisatie van 'zijn' NSB, dat hij onmogelijk daar buiten nog aan symptomen van volksontwaken kon geloven, als ze niet aanstonds door hem werden opgevangen. Zo bezag hij ook niet zonder wantrouwen mijn uitgeverij, die in 1932 opgericht,[1] ten onrechte veelal voor 'NSB-uitgeverij' werd gehouden, omdat ze, mede door uitgaven van algemene aard en die van specifiek literair gehalte, bij de boekhandel en ook bij het publiek de officiële uitgeverij van de NSB, de NENASU, reeds lang had overvleugeld.

In alles waarbij de situatie dwong tot een keuze tussen de idee en het program, de nog niet bestaande volksgemeenschap (doel) en de reeds bestaande partij (middel), betoonde Mussert zich altijd partij-man. Het werktuig waarvan hij zich bediende, stelde hij hoger dan de idee waarvoor de strijd werd gevoerd. Dat zijn gedragslijn ook weer ten nauwste samenhing met zijn keuze van hen die hem met raad en daad terzijde stonden, was onvermijdelijk.

In de stroom van actuele gebeurtenissen die zoals te begrijpen valt, de aandacht opeisten en telkens weer tot een militante houding verplichtten, kwam de betekenis van Musserts voorkeur misschien niet altijd even duidelijk uit. Ook was hij te verstandig en er al te zeer aan gewend om voor anderen de leider te acteren die men begeerde in hem te zien dan dat hij zich ooit in dat opzicht tot een definitieve en ondubbelzinnige uitspraak zou laten verleiden. Liefst bepaalde hij zich tot een enkele toespeling, een opmerking

1. Het stuk, getiteld 'Der Fall Kettmann', door Mussert aan Himmler overhandigd bij de bespreking op 8 Juli 1943 in de Feld-Kommandostelle, noemt ten onrechte *1936* als oprichtingsjaar. Op de overige onjuistheden en de verdraaiïngen van de waarheid ga ik nog afzonderlijk in.

waarin gekwetste eigenliefde doorklonk – echter desondanks in de verwachting, dat men zich naar zijn wens zou schikken.

Het is wel merkwaardig, dat de voorstelling die de grote massa zich van de ‘dictatuur’ maakt, zo weinig overeenstemt met die welke ik er in die jaren op het Hoofdkwartier der NSB van te zien kreeg. Nu moge het waar zijn, dat dit weinig dictatoriale voornamelijk een gevolg van gebreken was, zoals ze altijd zullen voorkomen bij een organisatie die nog in groei verkeert. Maar ik ben mij er anderzijds van bewust, dat de leider die dan eenvoudig maar had te bevelen, zich reeds van de aanvang af danig onzeker – om niet te zeggen ongelukkig – zou hebben gevoeld. Eerst werden alle betrokkenen gepolst, alle reacties zorgvuldig nagegaan. Er kwam als het ware een hele ambtelijke machine aan te pas, aleer de leider zijn bevel gaf. Ik neig dan ook tot de opvatting, dat de dictatuur in de practijk – zeker voor Nederlanders in de 20e eeuw – een soort veredelde democratie zou moeten inhouden, waarbij het gezag van de leider niet de eerste, maar de laatste instantie is.

Uit het bekende woord ‘Du choc des opinions jaillit la vérité’ zouden wij mogen concluderen, dat de waarheid – of in elk geval de zo goed mogelijke en de meest nabij komende waarheid – uit een combinatie van krachten ontstaat. Maar wàt indien het resultaat de zaak onbeslist laat? Wat indien het materiële of het ideële teveel nadruk heeft gekregen? In dat opzicht werkt m.i. de dictatuur als de resultante; zij beoogt een almomvattende beslissing en geenszins het afsnijden van anderer beslissing. Als die opvatting juist is, dat bestond er inderdaad bij de NSB wel het streven om haar te verwezenlijken. Zo terdege omzichtig en zich oriënterend op hetgeen in districten, kringen en groepen leefde, werkte de Raad die de Leider moest adviseren, dat een besluit van Mussert zeker niet zomaar impulsief naar het hem inviel, op papier kon komen. En ook dàn nog konden bepaalde invloeden tegen zo’n besluit nawerken, gezien bv. het feit dat een langdurig en massaal verspreide NSB-brochure (de Hegeliaanse brochure III) eerst in herdruk geheel omgewerkt verscheen en later geheel werd ingetrokken.

In zekere zin was de situatie dan ook aldus, dat in de NSB een zekere dynamiek werkte, die telkens van étappe tot étappe door de leider dictatoriaal werd geconsolideerd. Hoe vreemd het ook moge schijnen, hij bevond zich daardoor eerder achteraan dan dat hij bij de strijd voorop ging; hij hield veeleer gelijke tred met de man die maar nauwelijks mee kon komen dan met hem die als pionier uit innerlijke aandrift handelde.

Overgezet in grotere verhoudingen van een toekomstig Nederland, meenden de aanhangers van Mussert reeds in de werking van de NSB-organisatie voldoende waarborg te zien, dat de dictatuur beter dan onder het vigerende stelsel de Nederlandse volkswil zou verwezenlijken. Het lijdt geen

twijfel of Mussert zag de NSB als het Nederlandse volk-in-het-klein, het volk in al zijn geledingen, herordend in een groot eensgezind verband met behoud van alle schakeringen van gezindte en streek in zijn cultuur, van sociaal milieu en traditie.

Voor mij die vooral bekommerd was om de vervlakkende invloeden van het cultuurleven, betekende dit alles van meet af de bereidheid om ten aanzien van een geestelijk nog weinig gevormd apparaat concessies te doen in de idealistische overtuiging, dat wij met deze marsrichting van dag tot dag nader kwamen bij een zich tot gemeenschap vormend volk. De rationele invloeden, die reeds langer dan een eeuw het volk – en dan de minder- maar vooral de half-ontwikkelden – naar een geestelijke chaos drongen, zouden slechts uiterst langzaam kunnen worden overwonnen. De klassenstrijd, die zich met zoveel spierkracht teweer stelde tegen de brandkasten van het kapitaal, had er ten slotte toe geleid, dat vrijwel elke burger op welk plan hij ook stond, van afgunst op zijn beter bedeelde medeburger werd verteerd. Niemand ontkwam aan het kapitalistische bederf, dat ten onrechte aan enkelingen en aan groepen van kapitalisten geweten, eenvoudig uit ons aller veranderde levenswijze, uit de prikkels van film en radio en de reclame voor afbetalingsluxe voortkwam. Ons aller gevoel van recht op menswaardigheid, ons aller vrijheidszin werden door dit algemene bederf tot begeerten, die volslagen a-sociaal, tot machtsmisbruik voerden. Ik had het na de crisis van 1931 aan den lijve ondervonden. Dit bederf was een begeleidingsverschijnsel van een tijd, waarin honderdduizenden werklozen waren uitgestoten van een arbeidsproces, dat andere honderdduizenden met een volmaakt onpersoonlijk leven in zijn greep hield.

Bij mij – en bij gelijkgestemden met mij – bestond het fascisme en het nationaal-socialisme vooral uit de strijd voor de oude cultuurwaarden, die met het liberalisme en het historisch materialisme waren teloor gegaan. ‘The ship is more than the crew’ scheen niets dan een hardvochtig woord; de gedachte om in onderlinge kameraadschap samen een supra-individuele gemeenschap te willen dienen, werd aanstonds als zgn. cadaverdiscipline weggehoond.

Ik voor mij achtte het noodzakelijk, deze ongelijke strijd aan te gaan, geenszins in de hoop dat daardoor uiteindelijk oude vormen zouden worden hersteld, maar om ervan te getuigen, dat in een levend volk en in een levend vaderland een eeuwig geldende metafysische werkelijkheid verankerd ligt. Onuitgesproken maar daarom niet te minder positief, voelden duizenden met mij hun wezensgeaardheid niet als een strikt persoonlijk voorbehoud tegenover een vijandige, althans dwingende buitenwereld; zij voelden hun geaardheid primair verwant aan een groter levend geheel. De maatschappij was dan

ook niet een mechanisch verband, waarbij de rede en het recht de mensen op hun plaats hield, maar een organisch wezen met eenzelfde mystieke betekenis als van de enkeling zoals ook bv. de taal dat is.

Het moge aan de hand hiervan duidelijk zijn, dat de politiek als middel tot macht en tot materiële winst in deze ‘volkse’ opvatting weinig betekenis had. En om tot de NSB terug te keren, kan veilig worden aangenomen, dat zij in die eerste jaren haar opkomst voornamelijk dankte aan zgn. politiek daklozen – mensen die in wezen a-politiek, zich niettemin voor de politiek inzetten, omdat ze daarmee een hoger belang wilden dienen: het vaderland.

Enerzijds de wijze waarop Mussert, wars van revolutionaire middelen en dus legaal, die strijd wilde voeren en anderzijds de wijze waarop de verenigde politieke partijen hem poogden in een hóek te dringen en verdacht maakten, hielden in de jaren vóor de oorlog – door niemand gezien – de noodlottige consequenties in, welke tot het optreden van de NSB in oorlogstijd hebben geleid. In plaats van zich te kunnen bepalen tot het uitdragen ener overtuiging van levensbeschouwelijke aard, het scheppen ener nieuwe levenswerkelijkheid zoals deze in het vitale ‘leeft gevaarlijk’ tot uitdrukking komt, moest Mussert zich om wille van zijn organisatie als ‘partij’ en bovendien om wille van een toenemend stemmental rechtstreeks inlaten met de bekende politiek van geven-en-nemen en de tam-tam der politieke leuzen van actueel belang. Eenmaal het standpunt van de bestaande geestelijke verwantschap met het fascisme in Italië en het nationaalsocialisme in Duitsland overgebracht naar het handgemeen der politiek, kon hij niet anders dan zo ongecompliceerd mogelijk de grote massa aanspreken. Uit de noodzaak om te imponeren, moest hij er genoegen mee nemen, door alle tegenstanders te worden vereenzelvigd met alles wat zowel in Italië als in Duitsland – geheel onafhankelijk van Nederland – tot stand werd gebracht en wat daarvan aan de buitenkant zichtbaar werd. Maar zou het niet ridicuul zijn geweest, als Mussert ons volk de glorie der Caesaren en de deugden van Romeinse soldaten had voorgehouden? Kon Mussert ons volk ooit enige verontwaardiging doen voelen voor het door de ‘Tigre’ gedicteerde verdrag van Versailles, waarvan zelfs Troelstra verklaarde, dat het onrecht onheil in zich borg? En toch, hoe rechtgeaard Nederlands hij ook voelde en hoe hij ook trachtte daarin niet te worden misverstaan, hij was en bleef ‘Hitlerknecht’, omdat alle politiek nu eenmaal een demagogische heksenketel is.

Het is duidelijk, dat de NSB, wanneer zij ervan had afgezien om parlementaire zetels als propaganda-posten te bezetten, wanneer zij niet aan de verkiezingen had deelgenomen en zich er geheel van had onthouden, een factor in het partij-politieke leven te worden, de handen vol zou hebben gehad aan het werk om van binnen-uit haar beginselen bij de leden tot leven te

wekken. Hoeveel verouderde burgerlijke vooroordelen, hoeveel ‘modern’ materialisme, hoeveel wancultuur en holheid had zij moeten uitroeien. Veel geestdrift en geduld zouden nodig zijn geweest om de Nederlander binnen de staatsgrenzen zodanig te ontbolsteren, dat hij – opnieuw bewust van de ongebroken kracht van zijn wezen – de saamhorigheid van dit grote volk aan de zee had gevoeld in èigen deugden en èigen stijl. Zij zou, veel kleiner in getalsterkte, een oneindig grotere kracht zijn geweest als ònpolitiek Diets centrum. Maar onweersprekelijk had Mussert dan niet haar leider kunnen zijn!

Afgezien van de overmacht der omstandigheden, die eerst legaal tot partij-politiek dwongen en daarna ook noodzaakten tot het verder volgen van die weg, lag in Musserts persoon veeleer de partij-leider besloten. Nuchter en goedwillend als hij was, miste hij voor een dergelijke diepgang elk spoor van het geniale. Wat bv. een Jan Duys in Musserts persoon aantrok, was nu juist precies het beletsel om hem zelfs maar vizioenair te doen zien, hoe hij van het Nederlandse nationaalsocialisme een werkelijke volksbeweging had kunnen maken. De ook door hemzelf gemaakte ‘fouten’ – denken we maar aan het rijzweepje op het Blauwe Zand – zijn dermate talrijk, dat de groei van de NSB altijd meer aan de oppervlakte en in de breedte ging dan zoals acuut was geboden, in de diepte. De verschillende breischooltjes voor gezinszorg enz. boekten doorgaans een nuttiger effect dan de vormingsbijeenkomsten.

Altijd was Mussert er op bedacht, voor het heterogene een basis tot overeenstemming te vinden, iets te construeren wat iedereen zou kunnen aanvaarden, want construeren vooraf was datgene waarin hij zijn grote kracht zocht. Wat ons zo bovenmate aantrekt in grote figuren in Vlaanderen als Gezelle, Verriest en Rodenbach – hoe verschillend elk op zichzelf ook zijn – is de kracht waarmee ze hun leven tot een getuigenis van de volksziel maakten, tot één hartveroverende en tegelijk diep-innerlijke gloed die nu nog bij het herlezen van hun woorden, vaak zelfs al bij enkele willekeurig gekozen regels even onmiddellijk en levend in ons werkt als toen we ze voor de eerste maal hoorden of lazen. Niets daarvan bij Mussert. Hij tracht ons degelijk en doordacht iets te bewijzen, iets te laten zien van hetgeen hij goed en eerlijk, deugdelijk en heilzaam acht. Het is iets wat buiten hem om bestaat, niet iets wat door geheel zijn ziel is gegaan om dan eerst openbaar te worden. Hij gelooft er in – o zeker, ten volle. Maar als een dokter die een medicijn beproeft, niet als een apostel die uit de kracht van zijn geloof geneest.

Mussert was en bleef ingenieur; een gegrepene was hij niet. Maar om hem waarlijk recht te doen, moeten wij ons afvragen of de jaren waarin hij opriep tot een nationaal réveil, in het door sectarisme stukgetrokken Nederland wel een grotere figuur hadden kunnen opleveren. Meer en meer werd de

politiek beheerst door partij-besturen en ternauwernood door grote politici. De partij trok de macht aan zichzelf en koos met opzet middelmatigheden of bepaalde specialisten om haar program uit te voeren. Vergeleken met andere voormannen van hun partij, was Mussert ongetwijfeld een figuur. Maar het kan niet anders of dit houdt tevens de veroordeling in, dat hij op het stuk van onze cultuurgeschiedenis – als extremist en als exponent van het Dietse volksbewustzijn – ver onder de maat is gebleven. Hij was geen Artevelde. En vooral wanneer wij het oog richten op Vlaanderen, dat tot ons cultuurwezen behoort en ook zal behoren zolang er van een Nederlandse cultuur sprake is, beseffen wij dat dáar – ook uit de nog zo dicht achter ons liggende jaren – een aantal mannen wier daden al na de eerste oorlog of na beide oorlogen door een bizondere vergelding zijn berecht, oneindig rijker en gemoedswarmer bij het volk zullen voortleven dan de Utrechtse ingenieur.

De zorg en de toewijding die Mussert voor de Beweging betoonde, hebben hem tevens daaraan als aan een partij geketend. Niet zijn lijfwacht, de WA was het die hem van het volk isoleerde, hij zèlf was niet bij machte om de legende waarmee politiek en journalistiek gezamenlijk hem voor het volk tot boeman maakten, met een àndere legende teniet te doen. Want dit is het wat Mussert miste: fantazie. En ten slotte is het alleen maar door de fantazie dat het leven – ongeacht in welke tijd wij staan – zijn beslissende vorm van licht en schaduw krijgt, omtrek maar ook inhoud, geluid maar ook resonnans.

Zijn vaderlandsliefde bezat de plichtsbetrachting van een zeekapitein, de wilskracht en het beleid om een koers te bepalen en die ook te houden, maar deze vaderlandsliefde ontbrak datgene wat het juist tot *liefde* maakt – het heilige vuur, de geheimzinnige en intuïtieve kracht die alle positieve kennis en kunde, alle ervaring en practische bekwaamheid verre te boven gaat. Het is dit tragische tekort in de leider zelf, waardoor de strijd die vooral een geestelijke strijd om de ziel van ons volk is geweest, is terecht gekomen op het plan waar degenen die hem bestreden, die strijd ook het liefst wilden beslechten: op het vlak van de touwtrekkende partij-politiek in plaats van op dat ener sociale evolutie.

Mocht hij er in geslaagd zijn, de legende van de nieuwe Nederlandse mens, die toch in werkelijkheid de Nederlander van alle eeuwen is, diep in aller harten te laten doordringen, die andere legende van een boeman zou veel van haar hypnotiserende werking op de massa hebben verloren.

Voor de meesten van ons was het vaderland een ideaal, dat nauwelijks door ons verstand, maar vrijwel geheel door ons gevoel werd bepaald. De herinneringen aan sferische gewaarwordingen uit onze jeugd, datgene waardoor natuur en cultuur in ons hadden gewerkt en waardoor wij ons tot in

alle vezelen verbonden voelden. In ieder geval was het nièt een door het verstand en door de staatsvorm bepaalde erkenning van onze burgerplicht. De rede van Dr M. Brauns over Nederlandse cultuureenheid, enkele jaren geleden te Roeselaere uitgesproken op de stichtingsvergadering van het Algemeen Nederlands Verbond,[2] zou een NSB-gehoor lang vóor de oorlog reeds uit het hart gegrepen zijn. En juist omdat het de NSB veeleer om de levende cultuurwaarden dan om materiële belangen te doen was, kon het niet anders of haar strijd moest, toen ze zich eenmaal in politiek vaarwater begaf, grote misverstanden uitlokken. Zij stichtte verwarring in alle groeperingen, veroorzaakte nieuwe scheuringen in het voor hun particularisme beruchte geheel van Nederlandse stammen. Dat moest zo zijn tengevolge van de tactiek die haar vele en veelsoortige bestrijders voerden, maar tevens op grond van de vele speciale tendenzen, waarmee nieuwe leden waren gewonnen en waarvan deze daarna ook weer op hun manier blijkgaven. De weg naar de door de NSB beoogde volkseenheid liep dwars door een mijnenveld, waarin voortdurend politieke springstof detoneerde en het rookgordijn deed haar telkens andere schijngestalten aannemen. Nu eens was ze ‘reactionair’, dan weer ‘imperialistisch’ – hier anti-kapitalistisch als broertje en zusje van het communisme, elders weer tégen het arbeidersbelang en op de bres voor de huiseigenaren of de kleine zelfstandigen.

Al dit politieke rumoer aan de buitenkant veroorzaakte ook in de beweging zelf een voortdurend verleggen van accenten: nu eens waren de NSB-ers in de allereerste plaats Oranjeklanten, dan weer ‘modernen’ die

---

2. Een enkele aanhaling moge hier volgen: ‘Misschien kan het wel bevreemden dat een schijnbaar geheel profaan thema als onze Nederlandse cultuureenheid inzet met Godgeleerde beschouwingen en een soort orgelspel onder kerkgewelven, dat de schijn kan wekken hoog en bewonderenswaardig maar vooral hoog over de hoofden heen weg te zweven; doch in feite staan we daarmee dadelijk op de vaste bodem der werkelijkheid en wijzen we de diepste culturele eenheid van onze Nederlandse aard en beschaving aan: ze is ontstaan binnen het grote bovennatuurlijke en natuurlijk geschiedkundig gebeuren van de kerstening der in hoofdzaak Frankische stammen in de lage landen, en zij draagt onuitwisbaar dit geboorte- en wezenskenmerk in zich. Onze cultuur is een theologische, en ons volk een religieus volk, wat tot uiting komt ook in zijn betrekkelijke opstandigheid tegen godsdienstige invloed en kerkelijk gezag. Tot in zijn huidig opkomend atheïsme toe vertoont het Nederlands geestesleven die gebondenheid aan een godsdienstige grondeenheid: het is geen loutere afzijdigheid, het is een werkelijk stelling kiezen dat ermee gemoeid is. Veel meer dan bij andere volken en beschavingen van West-Europa voelt de drager van Nederlands geestelijk leven zich gedwongen op religieus gebied partij te kiezen en in zijn cultuurleven wordt hij gedurig tegenover drie richtingen geplaatst: katholiek, protestant, vrijzinnig, waarbij de aldoor herhaalde pogingen om een gemeenschappelijke "neutrale" verstandhouding en binding te vinden en te bouwen weer het beste teken en bewijs is, hoezeer de religieuze stellingname zich onafwendbaar opdringt.’

Troelstra's nagedachtenis in ere hielden; nu eens kerkzuiveraars op de beginselen van Groen van Prinsterer alsof de dagen van Bakhuizen's Leesgezelschap waren teruggekeerd en dan weer de katholiek-gelovigen die zich beriepen op de Paus en *Quadrigesimo Anno*. Het zou een grove vergissing zijn, dat alles voor misleiding-op-grote-schaal aan te zien; het was niet anders dan een sterk herlevend bewustzijn van hetgeen ons gehele volk had bezield en nòg bewoog. Eén vaderlandse geest stroomde door al deze schakeringen heen, onbegrijpelijk voor een vreemdeling, maar steeds voelbaar voor wie liefhad en zich verwant wist. Tegelijk ook dwong deze natuurlijke ontwikkeling elk lid tot de bereidheid, soms in zekere zin tot de verdraagzaamheid, vast te houden aan het alles bindende: de Nederlandse cultuureenheid. Dat was van oudsher al zo geweest en niet slechts in de NSB maar ook er buiten van kracht. Het Wilhelmus verenigde ons allen, Willem de Zwijger was een levende dominant uit het verleden en Mussert zijn eerste dienaar, zijn vaandrig.

Zó alleen is het mogelijk om – los van het mijnenveld en de rookgordijnen – te verstaan wat ons dreef en in te zien waarom juist toèn, in een tijd dat een ingewikkelde en gemechaniseerde maatschappij de individu meer en meer in de massa deed ondergaan, de NSB streefde naar een nog niet bestaande volksgemeenschap. Niet om een noodlijdende winkelstand uit de impasse te helpen, niet om huiseigenaren een hogere huur te bezorgen, niet om de boeren van de margarinepolitiek te bevrijden, niet om de arbeiders bestaanszekerheid en gezinsgeluk te verschaffen en niet om nog honderden andere belangen méer was de NSB haar strijd begonnen. Zij wilde niets meer of minder dan een nieuwe Nederlandse mens. En eenmaal deze nieuwe mens gevormd – een mens die de gemeenschap met al zijn krachten en gaven wilde dienen – zou ook de gemeenschap zich verwezenlijken, waarin allen tot hun recht zouden komen. Dit zou een geheel andere rechtvaardigheid zijn dan die waarin elk persoonlijk en elke groep zich met de ellebogen naarvoren werkte, terwijl de anderen dit dan weer op hun beurt zoveel mogelijk beletten.

Maar helaas, terwijl de NSB deze nieuwe mens voorstond, een mens minder bekommerd om zichzelf dan om het geheel waaraan hij deel had, moest zij zich richten tot degenen die nog in de oude bestaande maatschappij vastzaten. En omdat zij nog bovendien als politieke partij niet zozeer kwaliteit dan wel kwantiteit nodig had om te eniger tijd werkelijk aan de macht te kunnen komen en dàn feitelijk eerst de idee vorm te kunnen geven, werd zij opportunistisch gedwongen, niet zozeer de deugd van het offer, het dienen, te propageren dan wel van de ontevredenheid in de brede lagen des volks partij te trekken en evenveel of nog méer te beloven dan andere partijen.

Dat niettemin de NSB door de jaren heen toch iets ànders is gebleven dan eenvoudig een politieke partij, dankte zij wel voornamelijk aan haar kern èn aan de omstandigheid, dat het vrijwel niemand materieel voordeel kon brengen zich bij de NSB aan te sluiten en daarmee voorgoed in zijn kring – van welke aard die dan ook mocht zijn: zijn familie, zijn buurtgenoten, zijn belangrijkste relaties – te worden getekend. Of zo'n lid nu laarzen en een koppelriem droeg of zijn insigne onder de lapel van zijn jas stak, deed er niet zoveel toe. Eenmaal met de vinger op hem gewezen – en zulke wijsvingers waren er toch altijd wel, hoe secuur de man ook 'geheim lid' wilde blijven – werd hij zonder meer voor 'Hitlerknecht' aangezien, voor iemand die de 'horde' voorstond en het 'geweld' zedelijk verantwoord achtte. Wanneer men hem om allerlei redenen niet verstiet, beschouwde men hem op zijn best als goedgelovig slachtoffer van brutale ònnederlandse machten.

Wanneer men nagaat, hoe de toenmalige minister van Justitie Van Schaik zich niet ontzag om bij het *Utrechtsch Dagblad* de persen te laten verzegelen waarop *Volk en Vaderland* werd gedrukt, zonder er blijkbaar voor te vrezen, dat daarmee het streven naar staatsabsolutisme bij de democratie in feite kon worden aangetoond, dan dwingt dit wel tot de conclusie, dat men in het tegengaan van de NSB alles geoorloofd achtte. Parlement en regering zochten daarbij eenvoudig op hun meer formalistische wijze en met alle middelen naar dezelfde intimidatie-methode, welke ook in menig opzicht burgers individueel tegenover leden der NSB hadden toegepast.

Reeds in die jaren verloochenden de verenigde politieke partijen in Nederland, zich bedreigd voelend, het democratische principe waarvoor ze alle op de bres heetten te staan; meer en meer zag het er naar uit, dat de NSB buiten de wet zou gesteld zijn als staatsgevaarlijk, zonder dat deze staatsgevaarlijkheid ooit anders dan, openlijk maar uit de lucht gegrepen, door verdachtmakingen viel na te wijzen.

Geen wonder dat het lidmaatschap der NSB betrekkelijk weinig 'in de mode' kwam. Alleen degene die zoveel vrijmoedige durf had om datgene wat hij voor zichzelf als goed en waar bevond en als het echte waarmee hij persoonlijk stond of viel, zodat het hem waard kon zijn ervoor te lijden en te strijden – alleen zo iemand kon, eenmaal lid van de NSB, daarin blijven staan, de verguizing van buiten ten spijt en tegelijk ook het soms àl te primitieve en àl te exclusieve ten spijt zoals men dat altijd vindt temidden van gelijkgestemden die toch alle onderling weer verschillend zijn.

Ik voor mij geloof te mogen zeggen, dat ik in de loop der jaren vele malen reden heb gehad – ja, vooral redelijke redenen om uit de NSB weg te lopen, maar dat ik mij dan even zovele malen voorhield, dat wij ons allen tezamen nog *op weg* bevonden en dat alleen volharding – alle verkeerdheden

en vergissingen ten spijt – de kans op verwezenlijking van ons ideaal kon bieden. Nu juist, geworpen in een politieke strijd van allen tegen één en staande met een minderheid van werkelijke Geuzen tegenover alle machten op de sleutelposities van staat en maatschappij, mocht niemand zo klein zijn, uit persoonlijke geraaktheid over dingen die nog niet waren herkend als in te druisen tegen het beginsel of over personen die zich door andere motieven lieten leiden dan door de wil tot onbaatzuchtig dienen, het werk erbij neer te leggen. Dat – zo voelde ik het dan – zou weinig anders dan desertie hebben betekend.

Een feit is het, dat ik de NSB in die jaren heel wat functionarissen heb zien verslijten, heel wat mutaties heb beleefd en heel wat onder-onsjes, al of niet met gerucht, heb zien opruimen. Onder degenen die heen gingen, waren zeker mannen die beter hadden verdiend – ik denk bv. aan de ‘rel’ van het toneelgezelschap onder leiding van Jan C. de Vos Jr (‘Fascio’) in 1934, waarbij ik als de schrijver van het toen overal in het land opgevoerde toneelstuk *De dag die komt* zijdelings was betrokken. Ik denk aan de ‘schoonmaak’ in Amsterdam, waarbij Tusenius uit IJmuiden werd onttroond, aan het latere heengaan van de ‘beursheren’ in Amsterdam, aan het zgn. ‘complot’ van Van Duyl en Valckenier Kips.

Er behoorde zeer zeker moed toe om als ònpolitiek man alles wat intern een zekere deining verwekte, steeds maar weer over zich heen te laten gaan en de grote lijn – de wordende volksgemeenschap – voor ogen te blijven houden. Zomin als anderen ben ik ontkomen aan tijdelijke inzinkingen, aan een wanhopig besef hoeveel er nog zou moeten gebeuren, alvorens werkelijk die grote lijn voor allen zichtbaar zou zijn. De tijd waarin ik, zij het dan ‘ex officio’ maar toch met Musserts grote belangstelling, bij verschillende gelegenheden en bij herhaling overal in Vlaanderen – Kester, Aalst, Gent, Diksmuide, Brugge en later ook Brussel met Degrelle – de NSB vertegenwoordigde. Hoeveel onbegrip, hoeveel onmacht om de dingen werkelijk breed en in hun Dietse samenhang te zien, heb ik toen in Nederland ontmoet bij zeer vele kopstukken van de NSB – een mentaliteit die overigens precies paste bij de toen algemeen gebruikelijke.[3] Wat een eenvoudige boerenzoon,

---

3. Om nadrukkelijk vast te stellen, dat de Rijksnederlanders van huis uit te zakelijk waren en daardoor juist tekort schoten in datgene wat ons met Vlaanderen verbond, citeer ik nogmaals Pater Brauns’ rede uit 1949 (vgl. noot blz. 123): ‘Zo zijn wij allen, Nederlandse en in het Nederlands levende mensen, een rijk geschakeerde en krachtige geestelijke levenseenheid, een menselijke nabijheid en verwantschap die alleen onder ons en niet in die mate en felheid onder anderen en met anderen kan bestaan. En zo dient ook een bizondere liefde en voorliefde uit te gaan naar onze Nederlandse volks- en cultuurgemeenschap, een helder zien-

Drent of Fries om het even, uit een natuurlijk gevoel van verwantschap kon aanvaarden, zou nimmer enige geldigheid krijgen bij hen die – ook de NSB kende ze zo – alleen uit berekening handelden. De deerniswekkende wijze waarop bv. Van Vessem, nota bene een man die in Dietse kringen gaarne voor Dietser wilde doorgaan, Elza de Clerq de voet dwars zette bij een heruitgave van haar vaders dichtwerk *De noodhoorn* en haar het recht betwistte, zonder dan tenminste zèlf een uitgave te bezorgen, hetgeen afgezien van elk juridisch of financieel belang, èn de nagedachtenis van René de Clerq èn de Dietse zaak waardig zou zijn geweest – zo'n enkel voorval uit vele levert al bewijs genoeg hoe weinig de grote lijn werd betracht.

Zeker ben ik ook heel vaak teleurgesteld in Mussert, de leider zelf, die zich telkens opnieuw van min of meer twijfelachtige figuren omringde. Van der Voort van Zijp en Smit Kleine waren allang dood en ik houd het ervoor, dat Mussert vooral bleef zoeken naar mannen van náam met wie hij furore kon maken op politieke vergaderingen, zoals hij ook eenmaal Rost van Tonningen – minder om zijn karakter en eigenschappen maar veeleer om zijn Volkenbondsnimbus – de leiding van een dagblad zou geven. Terwijl de NSB luidkeels 'vrij baan voor de deskundigen' verlangde, volgde zij voor zichzelf de vanouds bekende methode om iemand van náam titulair tot leider te benoemen en er een paar deskundigen, knappe kerels van het vak, op lagere posten voor te laten zorgen, dat de zaak ook werkelijk liep.

Zie ik terug op die tijd, dan is wel het voornaamste daarvan de geestdrift waarmee we zonder bedenken voor alles klaar stonden; wij vroegen niet naar gewin en leefden met een vlam in ons hart. Dat die tijd sfeer had, het lag – weet ik nu – aan het licht dat wij er zelf in ontstaken: een geloof zoals ik het altijd – als dichter en goddank nooit in een klein-behuisd voorbehoud van 'partijman' – heb horen doorklinken in de poëzie van Henriette Roland Holst, de grootste dichteres uit de afgelopen halve eeuw. Die vlammende roep om een wordende en dus nog ongekende, maar profetisch geïdealiseerde gemeenschap is toen óok – al droegen we zwarte hemden in plaats van de rode muts der revolutie – ònze roep geweest.

Van de aanvang af heb ik het zó gezien: deze gemeenschap zou nimmer kunnen ontstaan – en dat vooral niet wanneer men de 'splijtzwam' van het politieke leven uit die dagen in aanmerking neemt – zonder dat eerst de grote massa, volslagen materialistisch verblind als ze was, radicaal een nieuw besef van haar volkseigen waarde zou zijn bijgebracht. Dat zou nimmer, ook nù nog niet kunnen gelukken met een in 'select' gezelschap uitge-

---

de en innerlijk-geestdriftige, eerbiedige en grootachtende liefdewil.'

sproken getuigenis. Niet van boven-af maar van onder-òp zou dit radicale moeten doorbreken om werkelijk een massa terug te houden. Alleen daardoor ook verzoende ik mij met de gedachte, dat daartoe een dictator nodig zou zijn. Wel allereerst om de volksverbeelding te voldoen. Ik was er bovendien zeker van, dat in Nederland een dictatuur, gedragen door het volk, nooit anders zou kùnnen zijn dan een gesublimeerde vorm voor datgene wat thans voor democratie doorging en ten slotte toch ook, wilde het positief kunnen bouwen, orchestraal in leiderschap moest resulteren.

Eerst dan wanneer het volk zichzelf had hervonden – boven een verburgerlijking zonder idealen uit – zouden wij mogen hopen op de geboorte en de ontwikkeling ener nieuwe gemeenschapsjeugd. Voor zover dit dan politieke activiteit was, stuurde ze aan op politiek-op-lang-zicht, die zich in werkelijkheid alleen om de cultuur bekommerde. De wanhoop weer te doen verkeren in geestdrift, de kwalligheid in zelfrespect, het egoïsme in onbaatzuchtigheid, de gulzigheid in soberheid en tucht, de afgeperste en liberaal vage vrijheid in de vrijheid van persoonlijke, ideëel verantwoordelijke werkzaamheid – kortom, ons volksgeheel te bewegen tot een karaktervast beleven van ingeboren deugden, ziedaar de reden waarom ik in de NSB mijn plaats innam en bleef innemen, alle misverstanden van buiten en van binnen ten spijt.

Aan de wijze waarop in de laatste jaren wordt getracht, met een Europa op papier een revolutie van vèr strekkende betekenis door te voeren, is duidelijk te zien welk een begripsverwarring er heerst en wat velen verontrust. Telkens weer beducht voor de atoomwerking der nieuwe denkbeelden, die toch onvermijdelijk zullen blijken, tracht een oppositie terug te vluchten in een min of meer traditioneel nationalisme. Maar ìs het wel nationalisme? Verwart men hier niet de gehechtheid aan de staatsapparatuur, het eigen stelsel van bestuur als een permanente status met een uit natuur en cultuur levend volksbesef? En is het niet juist aannemelijk dat het echte en gezonde nationalisme – namelijk het bewustzijn, dat het sterke en blijvende nooit anders dan uit onszèlf kan opkomen – zijn behoud en zijn waarborg krijgt door de sociaal-economische en militaire herordening van ons werelddeel? Is het niet zó, dat wij door alle eeuwen heen altijd dit ware nationalisme – de volksziel – hebben ontplooid en verwezenlijkt in de grote beschavingsgolven, die dan de ‘stijl’ van de tijd voor een werelddeel of zelfs voor de gehele beschaafde wereld hebben bepaald? Jacob van Campens Raadhuis op de Dam is er een trots bewijs van, hoe de Renaissance ons niet alleen maar als een ‘mode’ is aangewaaid of ons door een overheersing van Italiaanse origine zeker niet heeft uitgehold en verwrongen. De toenmalige nieuwe geest is

op onvervreemdbaar Nederlandse wijze, ook in de bouwkunst, in het eigen leven verwerkt.

Het zou verkeerd zijn, onder nationalisme te verstaan wat het juist nièt is: een moedwillig provincialistisch begrenzen en beperken van eigen karakter en eigen kracht. Al evenmin mag men het nationalisme van de NSB uit die tijd aanzien voor een streven om naar de Kaninefaten of zelfs maar naar de denkwereld van Coen of Piet Hein terug te keren.

Hoofdstuk II

Reeds heb ik hier en daar in het voorgaande gezinspeeld op de Vlaamse Beweging en daarmee een zeker verband gelegd, dat bij een onderzoek van hetgeen zich tijdens de oorlog in Nederland heeft voorgedaan, in het geheel niet verantwoord schijnt. De lezer die dit dan ook voor een afdwaling van mijn kant heeft aangezien of mocht menen, dat een zodanig verband – overigens met alle voorbehoud – in de periode vóor de oorlog misschien zou zijn na te wijzen, maar nà 1940 wat Nederland betreft, eenvoudig moet worden ontkend, ben ik enige verklaring schuldig. En omdat ik van oordeel ben, dat eerst alle motieven moeten worden overzien, alvorens de feiten te kunnen plaatsen, zal ik hier eerst in het kort aangeven wat bij zodanig overzicht niet kan worden gemist.

Het zal zo langzamerhand ook wel tot de Nederlanders zijn doorgedrongen, dat de achteruitzetting, waaronder de Vlamingen tientallen jaren in de verfranste staat België hebben geleden, in het schone, sterk agrarische en kinderrijke Vlaanderen een sociaal probleem van de eerste orde schiep. Ik acht mij dan ook ontslagen van een terugblik op de Blauwvoeterij, te beginnen bij de studentenjeugd rond de zo heroïeke jonge dichter Bert Rodenbach, omdat dit het bestek van mijn eigenlijke onderwerp ver te buiten zou gaan. Juist omdat ik wil aannemen, dat de Vlaamse bewustwording – zij het ook van verre en met een zekere lauwheid gadegeslagen – in Nederland niet onopgemerkt is gebleven, zal men ook kunnen inzien, dat de strijd die in intellectuele kringen ook als een taalstrijd begon en ook vooreerst niet anders dan een taalstrijd scheen, ten slotte een strijd om het gehele volksbestaan bleek te zijn.

De wijze waarop bv. een franstalig dichter als Emile Verhaeren toch als rechtgeaard Vlaming door Vlamingen wordt herdacht, toont reeds aan, dat de wortels die een eigen Vlaamse letterkunde tot zo overdadige bloei hebben gevoed, veel en veel dieper lagen dan enkel aan de grootheid van een Gezelle of later aan Stijn Streuvels of Karel van de Woestijne zichtbaar

werd. Laat mij u herinneren aan Verhaerens deernis met de arme landarbeiders, die vrouw en kind verlieten om bij de boeren in Frankrijk de oogst te helpen binnenhalen. Herinner u zijn trieste en wanhopige regels:

> Les gens d’ici n’ont rien de rien,
> rien devant eux
> que l’infini de la grand’route.
>
> Les gens d’ici
> ont du malheur – et sont soumis –

Waarlijk, zulke woorden zijn symboliek voor een gevoel, dat méer dan enkel broederlijke genegenheid, de diepe verbondenheid van de dichter met zijn volk bewijst. En sterker nog dan bij Verhaeren, die zoals gezegd een uitsluitend in het Frans schrijvend dichter was en ook ontegenzeggelijk verwantschap had met het Franse mysticisme in de poëzie uit die dagen, blijkt dit volksgevoel werkdadig aanwezig in àlle uitingen van het Vlaamse cultuurleven. Ook kunstenaars die zeker niet zijn onder te brengen bij bepaalde groepen van specifiek nationaal karakter, hebben in hun werk desondanks altijd iets behouden wat zo oppervlakkig beschouwd, voor een bijzaak van Vlaams-regionale sfeer kon worden aangezien. Maar dat was het stellig nièt. Ik waag het te veronderstellen, dat de cultuurstrijd juist daar op de grens van Germaanse en Latijnse oorsprongen dit altijd weer hevig herkenbaar Vlaamse te weeg hebben gebracht. Ieder die op welke wijze dan ook, aan deze cultuur heeft bijgedragen, heeft tegelijk iets van die strijd meegekregen en doorgegeven, hoe verbizonderd persoonlijk hij overigens geweest moge zijn.

Houden wij dit voor ogen, dan wordt het onmiddellijk duidelijk, dat het aspect van het cultuurleven in Vlaanderen, over het geheel genomen, dieper uit het volkshart zelf voortkwam en altijd het volk meer nabij is gebleven, waardoor het ook anderzijds veel meer invloed op het volk zelf, op het Vlaming-zijn heeft uitgeoefend dan in het noorden, wat de wisselwerking van volk en cultuur betreft, het geval was. Waarbij wij dan nog de eigenaardig calvinistische invloeden, zoals ze in sommige streken boven de rivieren al meer dan drie eeuwen overheersend werkten en ondanks modernismen van ontkerstening of onkerkse gezindheid nòg werken, geheel onbesproken laten.

Deze ononderbroken strijd om het volksbehoud heeft bij de latere opkomst van het nationaalsocialisme een onmiddellijke invloed doen gelden. Daardoor is op veel natuurlijker wijze dan in Nederland, hechter maar vooral dieper, een werkelijk eigen beleven van deze geestesstromingen mogelijk

geweest, waarbij ‘Diets’ en ‘Vlaams’ eenvoudig samenvielen. Het is zeker geen toeval, dat ook in de actuele politiek uit die dagen daar nimmer blindelings is geschermd met de grove verwijten van ‘import’ e.d., zoals men dat in Nederland toen placht te doen. Daarmee zou men de plank ook lelijk hebben mis geslagen, wat ieder was zich ervan bewust, dat het bij alle cultuur aankomt op de beleving en uiteindelijk zeer zeker nièt op de herkomst. Zou dan het Christendom niet evengoed als het liberalisme ‘alleen maar’ import zijn en om die reden onaanvaardbaar moeten heten? De zgn. import van het nationaalsocialisme kon reeds van de aanvang af in Vlaanderen als vertrouwd worden geïntroduceerd, omdat deze geest aansloot bij alles wat er in het volk leefde.

Wat in Nederland, zoals ik reeds heb doen uitkomen, steeds min of meer een politiek extremisme is gebleven, sproot in Vlaanderen niet slechts voort uit het op zichzelf reeds belangrijke activisme, maar werd – getuige de gehele jeugdbeweging en bovendien de niet te onderschatten activiteit der ‘kerlinnekes’ onder de vrouwen – als Roelands machtige stem van Vlaanderen zèlf verstaan. Hoe sterk deze beleving wel is geweest, valt gemakkelijk te bewijzen met het blote feit, dat de strikt politieke reuzenzwaai van het VNV, waarbij de aansluiting met Rex, de Waalse organisatie van Degrelle, tot stand kwam, ook algemeen niet anders dan als een daad van strikt politiek en opportunistisch belang werd opgevat. Door niemand werd dit accoord als een verraad aan de Vlaamse zaak beschouwd. Zó vast en zó volgroeid stonden de Vlamingen mèt hun leiders pal voor hun rechten, dat ze zich door een dergelijk kunstmatig accoord op politiek terrein allerminst geschokt of bedreigd voelden.

Voor het geval dit bewijs nog niet voldoende overtuigt, verwijs ik naar het België van nà de oorlog, waar alle bewijzen voor het grijpen liggen. Het moge voor degenen die de situatie na de bevrijding slechts oppervlakkig kennen, de schijn hebben alsof de gerechtelijke vergelding dáar het zwaard veel onverbiddelijker heeft gehanteerd dan in Nederland, wie zich van alle omstandigheden rekenschap heeft gegeven, zal bij vergelijking tot een geheel andere conclusie komen.[4] Maar het sterkst van al komt het grote verschil in volksbeleving met Nederland tot uiting, wanneer men weet, dat op-

4. Het feit dat alle politieke delinquenten ten hoogste ⅓ van hun straftijd uitzitten, vormt op zichzelf hiervoor reeds een aanwijzing. Deze regeling werd niet bij een latere herziening van kracht, maar gold van de aanvang af. Overigens moet bij het grotere aantal doodvonnissen terdege rekening worden gehouden met het offensief van Von Rundstedt in de Ardennen, waardoor in bevrijd en toen wederom bezet gebied de ongeregeldheden ook veel meer bloed hebben gekost.

nieuw Dietse jeugd in uniform, met vlaggen en trommels, geheel onverlet door het centrum van Brussel marcheert, de vroegere Zangfeesten weer worden gehouden met Willem de Meyer en Wieske Aerts, de IJsertoren wordt herbouwd en nu ook de IJserbedevaart weer plaats heeft.

Maar keren wij terug naar de tijd vóor de oorlog en de jaren van bezetting. Vermoedelijk is het dan vooral het activisme geweest, waardoor de verstandhouding met de latere nationaalsocialisten – over het geheel genomen – zo geheel anders werd in Vlaanderen dan in Nederland. Juist omdat de activisten algemeen – dus eveneens in kringen, die allerminst zo dachten als zij – werden aangezien voor mannen die het eerlijk met hun volk meenden, golden ze ondanks hun verwoede aanvallen op de monstrueuze dubbelhartigheid van de Belgische staat niet als verraders. Voortgekomen uit het levende Vlaanderen zelf, bleven zij ertoe behoren, in weerwil van alles wat hun van staatswege werd aangerekend. Er liep bij hen een zo straffe scheidslijn tussen datgene wat het volk en datgene wat de staat aanging, dat men met deze opvattingen reeds lang vóor het nationaalsocialisme vertrouwd was geraakt, ook dan wanneer men het daarmee niet eens kon zijn. Ook degenen die in de bezetting tijdens de eerste wereldoorlog eindelijk de voluit Vlaamse hogeschool onder Duitse sanctie hadden aanvaard, bleven vaderlanders. De Belgische staat kon hen vonnissen, maar het feit dat ze dáar jarenlang vergeefs om hun recht hadden aangeklopt, deed het Vlaamse volksgevoel aan hùn kant staan. Alleen reeds dit ene feit is tè belangrijk om het in zijn consequenties voorbij te zien. Hier werd de erkenning van het staatsgezag onhoudbaar geacht, zodra de volksconsciëntie sprak. Voor ons is het niet zozeer van belang om te weten of de activisten gelijk hadden, maar wèl om vooral vast te stellen, dat men hun gewetensconflict inzag. En daar ligt ook de kern van het grote onderscheid, dat moet worden gemaakt tussen de gangbare volksmening over de nationaalsocialisten hier en ginds.

Stellig mag bij dit alles evenmin worden vergeten, dat België, toen het in 1940 werd bezet, reeds eenmaal een Duitse bezetting had gekend. De herinnering aan de eerste wereldoorlog was nog wel zodanig, dat de burgers zich met de zwarthandel en alle andere nevenverschijnselen van zo'n periode veel beter wisten te redden dan de in dit opzicht nog onervaren Nederlanders. Natuurlijk waren door de koopmansgeest, die van oudsher in Nederland zeker groter is geweest dan in het zuiden, in het noorden velen ertoe voorbestemd, grove oorlogswinst te maken. Maar de Tyl Uilenspiegel in ons volk is in Vlaanderen beter thuis dan in het meer bedachtzame, secure en schijnvrome Nederland; in hun gehele levenswijze zijn de mensen er slagvaardiger. Men zal hier eerder kleren kopen met een hongerige maag, terwijl men daar eerst zorgt voor de hesp en het bier (die er dan ook ruimschoots

waren!). De Vlaming – misschien omdat hij sinds eeuwen het slagveld van Europa bewoont – bezit zekere soldateske eigenschappen, die de Nederlander in veel geringere mate of bijna niet eigen zijn. De zorg voor zijn materiele welzijn kan men onder alle omstandigheden aan hem overlaten.

Maar er was nòg een belangrijke omstandigheid, waardoor men in België de Duitsers gemakkelijker verdroeg: de uiterst slechte verstandhouding met de Franse bondgenoot moest er automatisch toe leiden. Vrijwel allen die in 1940 in paniekstemming uit België vluchtten, moesten op Franse bodem ervaren, dat hun zelfs een beetje drinkwater werd geweigerd. Ze werden voor 'boches flamands' gescholden, omdat ze voor Frankrijk hun huid niet waagden. Men achtte zich algemeen in België door de bondgenoten in de steek gelaten. De verontwaardiging over dit alles was dermate algemeen, dat van werkelijke vijandschap tegen Duitsland – zeker niet in Vlaanderen – nauwelijks kan worden gesproken.

Om de stemming te voltooien, was er bovendien nog de Koningskwestie, die jarenlang de politiek in België zou vertroebelen. Het is onnodig om daarop verder in te gaan; voor ons is de hoofdzaak te weten, dat aanhangers van de Koning evengoed bij socialisten en liberalen als bij katholieken werden gevonden. Vergelijken wij de eerste reacties op Koning Leopolds besluit om het lot van zijn volk te delen met die van Koningin Wilhelmina's vertrek naar Londen, dat zien wij destebeter hoe groot de verslagenheid in Nederland was. Duidelijkheidshalve voeg ik hieraan toe, dat deze zo depressieve stemming bij een zeer groot deel van ons volk nog geenszins inhield, nu maar in arren moede openlijk van sympathie met de NSB blijk te geven. Maar wèl – en de 'Unie' is er het bewijs van – heeft men zeer sterk het gevoel gehad, nu zelf maar zonder Oranje en zonder regering de stormen het hoofd te bieden; eerst véel later, toen uit Londen het verzet werd gedirigeerd, werd die stemming merkbaar anders. En wat België betreft, heeft toen ook later die Engelse invloed de houding van Koning Leopold vertekend tot een daad van wantrouwen tegenover de bondgenoten, zodanig zelfs dat men in sommige kringen de Koning voor een 'zwarte' (nationaalsocialist) kon uitmaken.

Al deze elementen tezamen, belangrijke en minder belangrijke, hebben de volksmening zowel in Nederland als in België bepaald; vandaar dan ook dat deze hier en ginds zo totaal verschillend kon zijn. Ik heb hierop zoveel nadruk gelegd, omdat tenslotte met de figuur van Willem van Oranje zowel in Nederland als in België het nationaalsocialisme dezelfde beginselen beleed en ook in ruimere zin identiek de totstandkoming van een verenigd Europa en een daadwerkelijk afweerfront tegen het communisme (of Aziatisch imperialisme) voorstond.

Afgezien van de intensiteit, waarmee de NSB in politiek opzicht de massa bewerkte, blijkt duidelijk, dat de nieuwe denkbeelden in het vóoroorlogse Nederland nog niet zodanig waren gerijpt, dat ze als het ware in het bloed waren overgegaan. Men kon zich hier om allerlei redenen, die ik al eerder aangaf, niet losmaken van het vraagstuk wat het nationaalsocialisme als politiek stelsel betekende. Als beweging in een door het volk gevormd cultuurproces – in wezen zijn krachtigste impuls – kreeg het ternauwernood aandacht. De liberaal-kapitalistische stromingen hadden de gehele burgerlijke samenleving zodanig doordrenkt, dat – merkwaardig verschijnsel! – discussie op enig niveau vrijwel uitsluitend onder economen en rechtsgeleerden voorkwam. Men nam daar tenminste de moeite, het nationaalsocialisme tot een onderwerp van studie te maken. Overal waar het de cultuur betrof, verwekte het bij degenen die daarin de leiding hadden, woede-buien of werd het domweg doodgezwegen. In dat opzicht heeft de NSB dan ook hier te lande royaal àl haar kansen gemist – volkomen in tegenstelling met Vlaanderen, waar nationaalsocialisten onbetwistbaar, al of niet met de politiek in verband gebracht, deel hadden aan het gehele cultuurleven.

Het zou onjuist zijn, de oorzaak hiervoor te zoeken in de persoon van Mussert voor de NSB enerzijds en anderzijds in die van Staf de Clerq, als leider van het VNV, de naar ledental grootste organisatie op Belgisch territoir. Ongetwijfeld is Joris van Severen, de in 1940 in Abbéville vermoorde leider van het Verdinaso, een grotere en zeker meer heroïeke figuur geweest dan Staf de Clerq. Gerekend naar het politieke spel en de volksvertegenwoordiging uit de tijd van vóor de oorlog, meen ik De Clerq en Mussert, elk voor hun volksdeel, wel zo ongeveer gelijkwaardig te mogen achten. En dat niet alleen naar de mate van hun gezag, maar onmiddellijk daarmee samenhangend, in hun wijze van beoordelen en besturen.

Evenwel, een factor van betekenis was dan stellig, dat weliswaar het VNV zijn Van Dieren had zoals de NSB haar Van Vessem, maar dat er buiten deze parlementaire sfeer mannen aan het werk waren, die in Nederland hetzij slechts middelmatige geesten mogen heten, hetzij van markanter persoonlijkheid zoals bv. Vlekke, toch betrekkelijk weinig invloed bezaten. Vlaanderen daarentegen beschikte over een keur van mannen, wier verdienste onaangevochten, wier gevoelsdenken volkomen volks, wier woord ook cultureel van waarde is geweest. Alleen al de naam van Borms was welhaast een symbool voor heel het strijdbare Vlaanderen. En dan de hoogleraren, de kunstenaars – het zou onbillijk zijn, hier namen te noemen, omdat het ondoenlijk is ze àlle te vermelden. In hun kloekheid en in hun tederheid, in hun heldere getuigenissen van wijsheid en dichterschap, breed levensinzicht en grote volksliefde behoren ze zozeer aan het Dietsland ener wordende en wer-

kelijk eensgezind-welwillende volksgemeenschap, dat het vulgair, geborneerd en rondweg belachelijk zou zijn, ze als volksvreemde propagandisten of als landverraders van de baan te vegen, zoals men dat vóor 1940 en nà 1945 met NSB-ers heeft gedaan.

Natuurlijk, ik weet het: er zijn er die de kogel kregen. Maar ligt daarmee hun nagedachtenis op het galgenveld? Ook Felix Timmermans zat tot kort vóor zijn dood achter de tralies; ook Ernest Claes droeg gevangenisplunje en is als de anderen ‘bijzonder’ berecht. Talloze onderpastoors hebben hun soutane moeten uittrekken om te worden gevangen gezet. Ook zeer velen die laarzen noch koppelriem droegen, hebben aan den lijve de vergelding ondervonden. Dat alles was nu eenmaal de cijns aan de actuele gebeurtenissen, de weerslag van alle opgekropte angst en oorlogsellende – daar zoals ook hier. Maar wie tot in het verfranste Brussel de met rouwfloers en palmtakken omhangen portretten van Timmermans heeft gezien, de hem honderdvoudig betoonde posthume hulde heeft gehoord en gelezen overal waar onze cultuur bestaat, hij heeft mogen ervaren, dat alle haat maar een kleine en vluchtige schaduw was. Uit het volk straalde een groot schijnsel van dankbaarheid: datgene wat hem ‘bijzonder’ was aangerekend, bleek ongeldig, althans onbetekenend bij een zo door-en-door uit het volk levend kunstenaar. Misgrepen tegenover een vijand die voor hem geen vijand was – getuige de vele vertalingen van zijn boeken tot in de kleinste Saksische bergstadjes, zelfs nog in het zo papierschaarse laatste oorlogsjaar – die misgrepen waren vergeten; geen mens die ervan sprak. En laten wij dan vooral niet menen, dat zoiets alleen kon gelden voor Timmermans – neen, er zijn anderen, nog gróteren ook, die evenmin aan de vergetelheid zijn prijsgegeven en integendeel, levend blijken. Of meent iemand dat Cyriel Verschaeve of Ferdinand Vercnocke – zij die, bezield, zichzèlf zijn geweest en één met het volk, dit alles uiteraard mèt de menselijke fouten en tekortkomingen die bij een terugblik op hun werk en hun wezen het minst van al van belang zijn?

Maar in Nederland – dat moge dan sommigen tot troost zijn – zal men spoediger gereed kunnen zijn met zodanig noodzakelijk eerherstel. Zomin wij hier de Blauwvoeterij hebben gekend of het activisme of een bezetting in 1914-1918 of het nationalisme van Borms – heel deze strijd om eigen volk en eigen cultuur, ook tegen de staatsmacht in, zomin kunnen wij, bewust of onbewust, naar de geest een scheiding maken tussen datgene wat de grote arbeidersmassa heeft bewogen en datgene wat van bovenaf staatsnationaal is geconstrueerd. In Nederland kon onder het democratisch systeem een invloedrijke en elkaar de bal toespelende bovenlaag worden gekweekt, zonder dat de grote noden van het volk in zijn onderste lagen daaraan merkbaar te pas kwamen. Waren er sporen van verzet, dan werden deze toch altijd in bepaal-

de overgangen gestuwd en door een uitsluitend parlementaire oppositie tot geleidelijkheid gebracht. De grote massa was verre van nationaal in de tijd toen Colijn en De Geer of Gerbrandy het gezag lieten gelden, maar tegelijk ook was ze zo verdeeld in zichzelf, dat ze zeker geen volksmacht vormde. Haar onnationale gezindheid kalkte de straten wel vol vrijheidsleuzen, maar deze vrijheid – al bedierf ze de geest en al verkankerde ze de cultuur – was politiek ongevaarlijk. Het lauwe burgerdom bleef rustig het midden houden.

In de jaren vóor de oorlog was het grote aantal dwergpartijen, zoals men ze toen in het politieke leven zag opkomen en met nog meer verbrokkeling ook weer zag uiteenvallen, aanwijzing genoeg voor een particularisme, dat blijkbaar in onze volksaard ligt, tenzij wellicht de algemene verburgerlijking er niet alleen de aanleiding, maar ook de oorzaak van zou zijn. Hoe het zij, dit particularisme ontnam aan een revolutionaire impuls elke redelijke kans op werkelijke machtsvorming; of ze toen CPH of OSP heette voor haar arbeidersaanhang, deed er zoveel niet toe. Verder dan tot een dreigement kon zo'n impuls practisch niet komen.

Uitsluitend in het zgn. 'extremisme van rechts' bleef men een latent gevaar zien, omdat ze openlijk anti-democratisch was. In de practijk dreef dit extremisme veeleer op alle groepen van ontevredenen dan op bezielden en overtuigden, zoals dat in België met de Vlaamse nationalisten juist omgekeerd was. Vlaanderen droeg een figuur als Roza de Guchtenaere zeker evenveel eenvoudige en oprechte genegenheid toe, als arbeiders te onzent het bv. Domela Nieuwenhuis in zijn tijd deden. Het volk voelde intuïtief de onbaatzuchtigheid en het idealisme van hen wier leven een strijden voor verdrukten en ontrechten is geweest. Ze waren in feite een cultuurfactor, juist óok om de wijze waarop hun gestalte – als een soort wisselwerking – door het volk geïdealiseerd werd verstaan.

Wat bood de NSB, als het in laatste instantie zou hebben betekend: een strijd om sociaal ontevredenen aan hun trek te helpen? Zeker, zij kon het hare ertoe bijdragen, dat aan de beschamende afbraak van leger en vloot, die toen wel algemeen uit de gratie waren, een eind werd gemaakt. Zij kon ijveren voor meer begrip ten aanzien van onze welvaartsbron Indië, zij kon ook in eigen land – met haar programmapunt ter bevordering van het particuliere initiatief – alle bureaucratische tendenzen en alle plannen tot staatssocialisme tegengaan. Maar ten slotte had zij een *cultuurstrijd* aangegaan: haar nationalisme was niet een zaak van gezag, maar van volksbewustzijn. Dat dit nù, na deze oorlog en nadat iedere Nederlander het Wilhelmus meezingt, zonder het uit te jouwen en zonder er de gebalde vuist bij op te steken, gemakkelijk kan worden vergeten, maakt het historisch noodzakelijk er op te wijzen.

Slechts schijnbaar mijn onderwerp te buiten gaande, heb ik juist daarom op Vlaanderen gewezen om te doen uitkomen, dat hièr een strijd voor het nieuwe Dietsland (of zo men wil, het oude van de Zeventien Provinciën) tamelijk ‘weltfremd’ en volgens sommigen zelfs barbaars van overleefde Bataafse pathetiek kon worden geacht. Het Nederlandse nationalisme, zoals en voor zover het toen in het volk leefde en door de overheid werd vertegenwoordigd, was toen de zich klein makende en alles van zich afschuivende neutraliteit; die tot elke prijs behouden te zien, was het enige wat het volk nog met het ‘Je maintiendrai’ bond. In elk geval was het aantal arbeiders, dat zich druk zou maken over leger en vloot of over Indië, uiterst gering – laat staan dan, dat het zich zou bekommeren om onze Dietse saamhorigheid, die nìmmer cultureel, maar àltijd politiek als ‘bloed-en-bodem’-import op de korrel werd genomen.

Met een Diets volksbewustzijn was het dan ook droevig gesteld. Een handvol jeugd zo hier en daar tot een plaatselijke kern bijeen; enkele groepen van intellectuelen, in koffiehuizen vergaderd zoals bv. de stichting ‘Noord-Nederland-Vlaanderen’; te hooi en te gras een geleerde, een kunstenaar, een journalist of ten slotte een verdwaalde Vlaming. Meer nièt. En al moge het dan waar zijn, dat een man méer dan voor een telt, wanneer de geest over hem vaardig wordt, het was niettemin een hachelijke zaak om alleen met dit heilige vuur op te tornen tegen alles wat op het gestoelte der ere zat. Had niet reeds in 1933 een zo eminent geleerde als Prof. Pierson, hoogleraar in het Japans aan de Utrechtse Universiteit, moeten heengaan na een woordenwisseling met een studente, die een gebroken geweertje droeg? En was dit embleempje, al droeg niet elke Nederlander het op de borst, niet algemeen sympathiek, omdat er voor anti-nationale en a-nationale gemoederen een zekere geruststelling van uitging? Wanneer het al zó was in 1933, toen de NSB nauwelijks op de been was, hoe zou het dan in latere jaren bij zoveel politiek tumult over haar zgn. imperialistische machtsdromen zijn geweest?

Om in dat opzicht te worden gevonnist, was het dan ook niet noodzakelijk, dat het lidmaatschap van de NSB werd bewezen; cultuurbesef, dat verder ging dan Baarle-Nassau of Zundert, was doorgaans al verdacht. Die geleerde, die kunstenaar, die journalist – ze werden zo stelselmatig gepasseerd en over het hoofd gezien, dat anderen zich terecht konden afvragen, of ze eigenlijk wel bevoegd waren om in hun vak te doceren, voor kunstenaar door te gaan en in enige krant te schrijven. Maar zoveel was zeker: wie van zoiets primitief-zots als Dietsland droomde, hij bezat stellig naam noch bevoegdheid, verspeelde daarmee prompt elke sympathie en moest dan maar zien, hoe hij verder in het leven uitkwam. Hoe minder hij ervan liet blijken, hoe beter het voor hemzelf was. Ten slotte bleef hun weinig anders over dan

te hopen op de NSB als een soort ijsbreker, die voor hen de vaargeul zou openstoten. Vermoedelijk zouden daarbij wel een aantal feestelijk bewimpelde cultuurtentjes door het scheurende ijs zakken, maar daar was dan weinig aan te doen.

Ziedaar in het kort de situatie.

De details komen er niet zoveel op aan; de hoofdzaak is, dat men kan begrijpen, hoe welbeschouwd het Nederlandse volk zèlf part noch deel had aan deze cultuur-ontwikkeling. Aan de voetbal-verbroedering in Antwerpen had het genoeg. Van de Vlaamse literatuur aanvaardde men vrij algemeen het kneuterige en het drollige; het speculaaskoekachtige werk van een Timmermans of de jongensstreken van Claes. Maar vrij algemeen ook bleef men gesloten voor datgene waarin meesters in de Vlaamse letteren zoveel vitaler dan die uit het noorden – denken wij aan Timmermans' *Boerenpsalm* en aan vrijwel het ganse werk van Streuvels – hun sferische grootheid behaalden.

Ik schrijf deze passage over literatuur min of meer ter illustratie van hetgeen ik ten aanzien van de cultuur in haar geheel bedoel vast te stellen. Voor zover hierin een onbillijkheid schuilt, omdat van de in Rijksnederland verschenen literatuur immers evenmin het edelste – denken wij maar aan Couperus, om van poëzie maar niet eens te spreken – in massa-oplagen onder het volk komt, moet ik nog duidelijker zijn. En dan kan ik de treurige werkelijkheid niet verzwijgen, dat het Nederlandse cultuurleven in de eerste helft der 20^e^ eeuw sterke ontaardingsverschijnselen vertoont. Elke Nederlander zou zich schamen, nooit van Gorters *Mei* te hebben gehoord, maar het stoort de meesten niet, dat het een gesloten boek voor hen bleef. Zo is het ongeveer met alles wat de cultuur raakt: op gezag van een aantal specialisten wordt het een goed en het ander slecht bevonden; het is een soort mode die de toon bepaalt, maar ook niet méer dan enkel de toon, want geest en gemoed worden er in het algemeen niet door beroerd.

Wie zal zich in een kruidenierswinkel druk maken over de vraag of Breêro en Hooft wel genoegzaam worden gelezen? Wanneer de 'volkscultuur' van zodanig gehalte is, dat de Bonte-Dinsdagavondtrein vrijwel de klasse voor de gehele dienstregeling aangeeft, dan kan men moeilijk volhouden, dat de volksgeest de cultuur teweeg brengt en onderhoudt, zoals in een gezonde volksgemeenschap het geval zou zijn.

Vergelijken wij deze tijd, waarin huis aan huis de krant wordt bezorgd en vrijwel iedereen met pen en inkt weet om te gaan, met een vorige eeuw toen Hildebrand nog in de trekschuit werd gelezen, dan zullen misschien velen onze culturele vooruitgang willen roemen. Maar wie in een gesprek met de eerste de beste oude landarbeider, ook al was de man analfabeet, iets van zijn natuurgebondenheid, zijn kosmisch evenwicht mocht ervaren, zal

zich als hij daarna de jeugd – en dan niet eens het zgn. fabrieksproletariaat – aan het woord hoort komen, ernstig bezorgd voelen.

Tot goed begrip van de stand van zaken moet ik aan dit sombere beeld nog toevoegen, dat de NSB zich al evenmin warm maakte voor de cultuur als zodanig. Zij was, als massa beschouwd, precies datgene wat Mussert zich er altijd van had voorgesteld: een 'doorsnede' van het Nederlandse volk. Maar volgens mij – en daarmee bevond ik mij in het gezelschap van àlle Diets-bewusten – kon de NSB op de Nederlandse akker de ploeg en de eg zijn voor nieuw levenskrachtig zaad. Deze beweging zou op dezelfde wijze in het volksleven kunnen werken als eenmaal de rauwe Geuzen de bloeitijd van onze Gouden Eeuw waren vooraf gegaan.

Afgezien van een aantal verstrooide Dietsers, zag van haar kant de NSB de Dietse 'salons' eerder als een belemmering om de volksgunst te verwerven dan als een stimulans. Wanneer ze zich al eens boos maakte zoals over Boutens' *Rijmprent*, die bij het huwelijk van Prinses Juliana en Prins Bernhard op de scholen werd uitgereikt, dan deed zij dat alweer even opportunistisch en incidenteel, zoals ze een andere keer de zaak-Mannheimer aan de grote klok hing of voor arbeidersbelangen opkwam. Ook het culturele was voor haar: propaganda-vuurwerk; zeker niet iets waarvoor ze diep in haar ziel òpbrandde en waarvan ze dag en nacht was vervuld. Dat kòn ook niet – eenvoudig al niet, omdat Nederland nu eenmaal Vlaanderen niet was.

Uit de jaren van mijn lidmaatschap der NSB herinner ik mij honderden gesprekken met mensen, die dan vaak bedachtzaam van het nationaalsocialisme zeiden: 'Er zit zeker veel goeds in'. Altijd weer trachtten ze verstandelijk een verklaring te vinden voor het in hun ogen ònoverkomelijke, door eerst veel of bijna alles voetstoots te aanvaarden. Ze zouden zich ermee kunnen verenigen, als nu juist niet dat éne er was geweest. Onnodig te zeggen, dat het obstakel voor de een dìt en voor de ander weer wat anders was. Zulke gesprekken deden denken aan onderhandelingen over de aankoop van een kostbare vaas; er werd altijd hier of daar een barst ontdekt en daarmee was meteen ook de vaas waardeloos.

Ik bezin mij op deze ontmoedigende ervaring met veel mensen, omdat de tragische waarheid ten slotte deze was, dat welbeschouwd alles goed en aanvaardbaar had kùnnen zijn, als het maar niet de NSB was geweest. Het was geen vaas; het was een fles, waarvan de inhoud algemeen in de smaak zou zijn gevallen, wanneer het etiket er maar niet op had gestaan. De voorbeelden liggen thans nòg voor het grijpen. Ik kies er zomaar een enkele uit

een stapel kranten van recente datum. In een stuk, waarin het cultuurleven in Denemarken wordt vergeleken met Nederland, lees ik deze uitlating:[5]

'Toch vormen de bevolkingscijfers (3½ : 10 millioen) niet de afdoende verklaring van het feit, dat de "zorg", welke onze overheid aan de kunst wijdt, een systeem van slordig georganiseerde huichelarij is, terwijl dit kleine land aan de Sont metterdaad zijn cultuur hoog houdt. De volksaard spreekt hier een duchtig woord mee. Ons volk "van kooplieden en theologanten", het enige dat een vrome spreuk in zijn zilvergeld drukt, wil graag voor een kwartje op de eerste rij zitten, met het air van "Vindt u mij niet bar cultureel?" – en aan dat kwartje graag nog een stuiver verdienen ook.'

Kijk, schrijft een journalist als Piet Bakker, wiens vaderlandsliefde – met socialistische opdruk – boven elke verdenking staat, geen mens die er aanstoot aan neemt. Hij mag zoiets gerust doen. Maar laat iemand wie de cultuur al evenzeer ter harte gaat als de cultureel verontwaardigde heer Piet Bakker blijkens zijn tirade anno 1952, maar de vrijmoedigheid heeft – wij spreken nu van vóor 1940 – er tevens (of misschien deswege) nationaalsocialistische sympathieën op na te houden, nu eens precies hetzelfde hebben gezegd! En laat ik er onmiddellijk aan toevoegen: zoiets ìs ook heus wel gezegd. Dan behoefde in cultureel Nederland geen enkel jongmaatje met inkt aan zijn vingers zich te ontzien om erover op te stuiven en kon hij nog rekenen op de welwillende instemming van zijn broodheren.

Ik geef toe: het sop is de kool niet waard. Maar dat is hier de zaak niet. Het is noodzakelijk om er zich rekenschap van te geven, dat de lucht in het Nederland-van-vóor-de-oorlog dermate was geïnfecteerd, dat de etiket de wijn al ongenietbaar maakte. Hoe men ook praatte, er zat een barst in de vaas; daarom hadden de Piet Bakkers waarde, hoe grof ze het ook bakten, en was alles waarvan zelfs maar kon worden vermoed, dat de NSB er de hand in had, waardeloze rommel.

Ik heb de eer gehad, in oorlogstijd samen met Alfred Haighton en Martien Beversluis te zijn opgenomen in de redactie van *De Nieuwe Gids*. Noch mevrouw Jeanne Kloos, noch Lodewijk van Deyssel hebben er zich bezwaard door gevoeld, met ons aan één tafel te zitten – intégendeel, geloof ik te mogen zeggen. En ook heb ik de pretentie te menen, niet slechts de Nederlandse letterkunde evenzeer lief te hebben als bv. Anthonie Donker, maar voor zover ik het nog hèb bewezen, ook verder te hebben kùnnen bewijzen, daaraan bij te dragen. Of de heren, die nog een ander criterium aanleggen,

5. Piet Bakker in *Elseviers Weekblad* van 8 Nov. 1952.

waartoe ze zich blijkbaar als democraten verplicht achten, deze onbedwingbaarheid mijnerzijds nu wel prettig vinden of niet.

Nochtans schaduwt de politieke rancune de cultuur met zoveel hardnekkigheid, dat Henk Badings, in weerwil van zijn meesterschap, zijn opera *Rembrandt* niet in Nederland, maar in Antwerpen uitgevoerd kreeg. Mengelberg stierf als een eenzame adelaar op een bergtop, miskend door de bevers in de laagvlakte.

Onze cultuur schijnt het privilege van door de 'clan' erkenden te moeten worden; de neiging ertoe is zeker geen na-oorlogsverschijnsel, ze bestond reeds voordien in een sfeer als van provinciale notabelen. En het is ongetwijfeld mede aan dit verblind en despotiek systeem van uitsluiting te wijten, dat mannen die het vaderland boven alles liefhadden, ten aanzien van de Staat zijn gekomen tot misslagen, die achteraf ruiterlijk zouden moeten worden erkend. Maar nimmer zal men in Nederland deze gedisqualificeerden, die desondanks tot het geestesleven van de 20e eeuw blijven behoren, kunnen begrijpen, wanneer men niet éérst de ongezondheid van ons cultuurleven even ruiterlijk erkent.

Het beste wat de Europese cultuur oplevert, gaat nog altijd, globaal genomen, aan ons volk voorbij; met het beste van eigen bodem is het zeker niet anders. Wij komen niet gauw los en in beweging voor dingen die niet rechtstreeks ons materiële bestaan raken. Er is niets wat ons als volk meer kopschuw maakt dan dat iets ons aangrijpt en schokt, vreemd schijnt aan ons eigen ordelijke en zindelijke wereldje en ons dwingt tot een herkenning àchter de dingen. Maar degenen die het minst van al voor ons volk verstaanbaar zijn, hebben tenminste altijd nog de 'clan' die hen hooghoudt, al ware het alleen, door hen te laten excelleren in een 'Comité van Waakzaamheid' e.d., waardoor hun faam in het cultuurleven erkend 18-karaats is.

Zó ver konden 'Dietsers' het niet brengen. Omdat deze geest in Vlaanderen wèl werd aangevoeld, waardoor ook vanzelf de verhoudingen anders kwamen te liggen, was juist ten aanzien van onze gehéle Nederlandse cultuur dit hoofdstuk noodzakelijk.

Hoofdstuk III

Op het ogenblik van een groot opdoemend onheil in het leven van een volk bestaat er een vrijwel onberedeneerde, instinctieve wisselwerking tussen overheid en volk, tussen een verantwoordelijk gezag en een onverantwoordelijke massa. Op zo'n ogenblik van acuut gevaar wordt alles wat voordien de een van de ander onderscheidde, terzijde geworpen in een hevige begeerte tot eensgezindheid. De Meidagen van 1940 hebben bewezen, dat deze eenheidswil geenszins leidt tot een begraven van alle veten en alle onenigheid, maar veeleer in een loslaten van elk kalm beraad, elk zelfstandig oordeel tegenover een allen gelijkelijk overspoelend gevoel: het instinctieve leven van de massa. En zó lang tartend had men die massa de boeman voorgehouden, dat zij nu als razend daarin de oorzaak van haar benarde positie meende te ontwaren: het was de NSB die de vijand in huis haalde!

Wel in de eerste plaats werd de regering zelf de dupe van de politieke laster, waarmee de massa jarenlang tegen de NSB was opgehitst.[6] Zij liet in het wilde weg links en rechts allerlei zgn. staatsgevaarlijken grijpen en in oude forten en gevangenissen (o.a. de Krententuin te Hoorn) opbergen onder bewaking van zwaar bewapende volksjongens, die van politiek niets wisten, maar prompt op 'van horen zeggen' reageerden.

---

6. In 'De feilen van het opinie-onderzoek' (*De Gids* jg 1949) vraagt Dr J. Barents zich af of de gepubliceerde Gallup-gegevens (bij verkiezingen in Amerika) niet op hun beurt de kiezers beïnvloeden. Hij schrijft: 'Dat kan eenvoudig een versterking betekenen van de *trend*, welke men reeds meent te constateren. In dat geval is er geen reden om aan de nauwkeurigheid van het onderzoek te twijfelen, al kan men zich wel afvragen, of het opinie-onderzoek bij het optreden van een dergelijke verschuiving op grote schaal niet het gevaar in zich draagt, hypnotiserend en ondemocratisch te gaan werken.' Me dunkt dat die vraag niet enkel gewettigd is bij het publiceren van Gallup-gegevens; eenzelfde gevaar dreigt bij publicaties van welke aard ook. De stand van zaken in de wereld wordt ons door een zodanige buis van voorlichting toegediend, dat het voor de grote massa onmogelijk is, zich daarover een oordeel te vormen, zonder meer dan de helft van de factoren, soms wellicht àlle factoren voetstoots aan te nemen.

Dat ik persoonlijk aan deze smadelijke bejegening ontkwam, was blind geluk. Ik zat thuis in Amsterdam-Zuid, met mijn veldzakboekje op tafel, wachtend totdat de blauwe plakkaten van ‘Oproeping met spoed’ op de muren zouden verschijnen. Ik wachtte vergeefs. Inmiddels werd ik door buurtbewoners, die voor mijn woning samenschoolden, ervan beticht op de muren hakenkruisjes te hebben gekalkt (!) en de dichter Halbo Kool, die halverwege op een ladder tegen het huis stond, verduidelijkte daarbij nog, dat het hakenkruisjes waren zoals ze immers ook in *Volk en Vaderland* stonden. Waarop ik naar eer en geweten kon verklaren, dat er van het eerste nr van 7 Januari 1933 tot Mei 1940 nooit ofte nimmer enig hakenkruis in *Volk en Vaderland* had gestaan. Het debat, dat ik van het balcon ten overstaan van de mensendrom beneden op straat met Halbo Kool voerde, scheen in elk geval zoveel te hebben uitgewerkt, dat men mij – met uitzondering van een vrij zonderlinge arrestatie in de Noorder Amstellaan, waarbij ik ook al voor parachutist-in-vermomming scheen door te gaan, en mijn onmiddellijke vrijlating op het politie-bureau – verder toch met rust liet.

De algemene verslagenheid na de capitulatie werd van de zijde der nationaalsocialisten, toen aan het licht kwam welke risico’s zij met het volslagen ongemotiveerde ingrijpen der regering te hunnen opzichte hadden gelopen, met een gevoel van opluchting doorkruist. Het is menselijk verklaarbaar, dat de vijand daarmee in hun ogen minder de gestalte van een agressor dan van een bevrijder aannam. Dit wil echter geenszins zeggen, dat men nu algemeen in die kringen van gevoelen was, nu ook met de vijand te willen samenwerken. Had Duitsland niet uitsluitend, evenals bij Denemarken, een militaire doortocht verlangd en waren ook niet reeds de binnenrijdende stormtroepen zuidwaarts afgezwenkt?

In Utrecht op de Maliebaan hing het oranje-blanje-bleu en de NSB-vlag halfstok: de Beweging rouwde met ons volk. Maar eerder dan in de rouw heerste er op het Hoofdkwartier een stemming alsof men in de mist rondwaarde. Daarbij kwam, dat Mussert zelf nergens te vinden was.

Wat mij betreft, ik werd beheerst door twee gevoelens: vooreerst een soort schaamte, gewoon rustig thuis te hebben gezeten, terwijl mijn kameraden zoveel hadden moeten verduren. Zeker had de oorlog niet veel langer moeten aanhouden, of moord en doodslag op grote schaal zouden als in de dagen van Coligny en Hendrik van Navarre ons lot hebben bezegeld. De moord op Overste Mussert bewees op zichzelf al genoeg, hoe spoedig degenen die in enig opzicht leiding moesten geven, op een kritiek ogenblik hun hoofd kwijt raakten. Voorts verwachtte ik, dat in Nederland eindelijk de ogen zouden opengaan voor een àndere werkelijkheid: géén verhongerde, onder een knoetregiem levende Duitsers, aangevoerd door Notenkraker-goril-

la’s met brullende muil onder een kleine schedelbult – géén arbeidersvijanden en debiele ondermensen, zoals de nachtmerrie-propaganda van EdD de vijand, lang voordat hij officieel vijand was, zonder ophouden had voorgesteld.

Intussen bleef Mussert die eerste dagen zoek. Meuldijk en ik begonnen alvast het nummer van *Volk en Vaderland* voor te bereiden. Het gevoel van opluchting, dat bij de leden der NSB algemeen alle andere onklare gevoelens verdrong, riep het besef wakker, nu in staat te zullen zijn om in het Nederlandse volk frank en vrij, zonder door allerlei politieke maatregelen als ambtenarenverbod, uniformverbod enz., enz. te worden belemmerd, van onze strijd voor een nieuwe gemeenschap te getuigen. En ook was men hier een daar zo vermetel te menen, dat Nederland – dus het volk en niet de uitgeweken regering – in de algemene lethargie zeker niets liever zou zien dan dat een krachtig man tegenover de indringer ons volk zou vertegenwoordigen.[7] Voor zover het toen mogelijk was, een geordend beeld van de situatie te verkrijgen, was men hier te lande dermate perplex van de zo snel gelikwideerde oorlogstoestand, dat men – of dat nu aangenaam was of niet – het aan de macht komen van Mussert onvermijdelijk achtte.

Toen ten slotte Mussert bij ons op de redactie kwam, leek het er eerder op, dat ons werk hem houvast bood voor het bepalen van de koers dan dat hij de lijn aangaf, waarnaar wij het werk konden richten. Eén ding stond vast: solidariteit met de Duitsers wees Mussert af (Nederland was overvallen enz., enz.), maar hij was teveel partij-man om daaruit de enige consequentie te trekken en de winkel zomaar op slot te doen. Hij zocht dus, als gewoonlijk, het compromis.

Er zijn zeer sterke aanwijzingen, dat al dadelijk van Duitse zijde bij monde van staf-officieren aan Mussert een voorstel is gedaan, ‘die Macht zu ergreifen’. Er was al een zekere consternatie op het Hoofdkwartier der NSB te bespeuren geweest, omdat deze officieren de Leider overal vergeefs hadden gezocht, om hem eindelijk, nadat hij ‘grote drukte’ had voorgewend, vredig onder een kopje thee in een tuinpriëeltje bij Gooise NSB-leden aan te treffen. Bedoeld voorstel kwam in het kort hierop neer, dat ingeval Mussert een regering vormde, men zich van Duitse kant van elke inmenging zou onthouden. Tegenover ons verklaarde Mussert later, dat hij er de mensen niet voor had! In hoeverre bij zijn weigering ook de onwil heeft meegesproken,

7. Het gerucht ging, dat Colijn – uitsluitend om zich voor het formeren van een nieuw kabinet beschikbaar te houden – in Nederland was gebleven en de andere heren niet naar Londen was gevolgd. Ik heb geen gelegenheid gehad, hiervan de juistheid te onderzoeken; ik neem echter aan, dat dit wel is na te gaan.

deze gelegenheid uit Duitse handen te moeten aanvaarden, valt moeilijk te zeggen. Mussert toonde zich – naar de indruk, die het gesprek op onze redactie toen naliet – al even perplex van de gebeurtenissen als de meeste Nederlanders. En dat moet die eerste tijd ook wel zo zijn gebleven; hoe had hij anders ooit zijn fiat kunnen geven aan de zg. hooiberg-brochure, waarin hij den volke in ondergedoken heldendom werd vertoond?

Dat Mussert tegen een aan-de-macht-komen opzag als tegen een berg, mag veilig worden aangenomen. Zijn tactiek om elk revolutionair élan in een zigzag-lijn af te remmen en ook door uitstel iedereen zijn eigen verwachtingen te doen behouden, heeft naar mijn overtuiging Nederland de komst van een Duitse Rijkscommissaris bezorgd. Wanneer het instellen van een Rijkscommissariaat reeds vantevoren zou zijn voorzien, – waarvan ik zeker niet overtuigd ben, mede gelet op de gang van zaken in België – en Musserts houding de overdracht van Duits militair op Duits civiel gezag niet had kunnen verhinderen, dan nòg zou de vorming van een Nederlands bewind met volledig behoud van het ambtenarencorps op alle posten ons volk naar mijn mening heel wat moeilijkheden hebben bespaard.

Dat Mussert niettemin dezelfde aspiraties had als vóor 1940, bleek al aanstonds uit zijn tot kalkoense boosheid opkomende ongerustheid over de populariteit van Rost, toen deze na zijn terugkeer van de ‘dodentocht’ tot aan Duinkerken in Den Haag door de NSB met ovaties werd ingehaald. Mussert vreesde, dat Rost – al uit de tijd van de Volkenbond en zijn banktechnische werk in Wenen bevriend met Seyss Inquart – de door hem versmade, nog onbezette stoel alsnog zou innemen. Al deze opwinding achter de schermen vond een min of meer grotesk einde in het ziekte-verlof, dat Rost als straf voor zijn populariteit werd opgelegd en waarmee deze zijn onvoorwaardelijke trouw aan de Leider kon bewijzen.

Het was Feldmeijer die Mussert voor Rost was komen waarschuwen, maar het was al evenzeer Feldmeijer, die met Duitse hulp de Germaanse SS organiseerde, weliswaar formeel aan de Beweging verbonden, maar in de practijk een voorhoede uit het Nederlandse volk, waarvan de formatie als een eigen gesloten beeld ver afstond van de NSB als politieke partij. Voor de NSB – belast als ze was met een opportunistisch verleden – was van de aanvang af de SS een onverteerbaar brok; ze wist er in feite geen weg mee, vooral niet omdat ze haar als een staatspolitieke formatie wilde blijven zien, om niet aan eigen prestige te verliezen.

Het kon niet anders of Mussert moest, eenvoudig door zijn eigen mentaliteit, zowel het optreden van Rost met de gehele activiteit rondom de Arbeiderspers als Feldmeijers werk, de Germaanse SS, niet anders zien dan als oneerlijke concurrentie, de NSB aangedaan. Hij kwam ertoe, zich daarin –

onder Duitse druk – te schikken, maar alleen al de manier waarop hij Reinier van Houten de oprichting van de uitgeverij 'Storm' kwalijk nam als 'Duitse' onderneming, toont wel aan, hoe hij van meet af niet in staat was, deze ontwikkeling te zien als gevolg van een revolutionaire werkelijkheid, die zich niet meer, na het wegvallen van de oude parlementaire politiek, met partijpolitieke methoden kon vergenoegen.

De tot Mei 1940 gevolgde methode om als leider de weg van de minste weerstand te gaan en altijd weer het heterogene onder één hoedje te willen vangen, ging voor Nederland niet meer op. Er waren te velen die zònder de NSB als tussenstation of mèt de NSB als in zichzelf verdeelde volksgroep de leer van het nationaalsocialisme ontdekten: een wereldbeschouwing die voor hen wel méer inhield dan enig program, wanneer het hen ertoe bracht, daarvoor hun leven op het spel te zetten. Dat nationaalsocialisme was voor hen het woord van de Führer.

De Nederlandse vertaling van *Mein Kampf* behaalde in verschillende oplagen, ongerekend nog een afzonderlijke volksuitgave voor Vlaanderen, een totaal van 120.000 exemplaren; daarvan zijn in de jaren vóor Mei 1940 niet meer dan ongeveer 10 à 15.000 exx. verkocht. Deze enkele cijfers geven er al enig denkbeeld van, dat 'de nieuwe tijd' breder en dieper en heviger de lage landen doorstroomde dan dat deze in een angstvallig staatsnationale bedding begrensd kon worden gehouden, zoals de NSB dat – gezien bv. de geschriften van Dr Carp – tot het laatst toe heeft willen doen.

Eenmaal het besluit genomen om ook onder de sterk gewijzigde omstandigheden met de NSB en haar propaganda voort te gaan, eiste Mussert voor die propaganda een monopolie-positie op. Toen Paul Kiès – al vrij spoedig na zijn gevangenschap in Hoorn – van zijn bekering tot het nationaalsocialisme blijkgaf door een nogal primitief arbeidersblaadje uit te geven, zat Mussert er onmiddellijk bovenop, dit door de Rijkscommissaris te doen verbieden. Voorts liet hij niet na, er voortdurend bij de Rijkscommissaris op te wijzen, dat de NSB weliswaar niet de oudste rechten had en ook niet de bruine hemden van de NSDAP droeg, die de Duitsers misschien beter aanstonden, maar dat zij de grootste aanhang had en dùs de meeste kans bood om het Nederlandse volk – beter laat dan nooit – voor het nationaalsocialisme te winnen. Alle andere formaties moesten van de baan, Zwart Front en Verdinaso inbegrepen. Aangezien deze groepen nimmer naar massa-aanhang hadden gestreefd, bezaten ze juist wat de NSB voor een heel eind miste: ze waren principieel en radicaal.

Het zag ernaar uit, dat Mussert de NSB erkend wilde zien als de enige poort, waardoor ons volk contact met de Duitse bezetting kon krijgen. Om een enkel voorbeeld te noemen. Voor herstelwerkzaamheden op de vliegvel-

den had het Duitse leger arbeiders aangenomen, zonder te vragen naar hun politieke gezindheid; onder die arbeiders bevonden zich ternauwernood NSB-ers. Omdat dit volgens Mussert gevaar voor sabotage kon opleveren, stelde hij de Duitsers voor, uitsluitend NSB-ers aan te nemen, welk voorstel ook werd aanvaard. In de practijk kwam het ten slotte hierop neer, dat de reeds te werk gestelde arbeiders zich vrijwel unaniem voor het lidmaatschap van de NSB aanmeldden. En zoals het hiermee ging, bleek het overal te gaan: wie voor zichzelf op enige manier voordeel zocht, kon dat maar het best doen met een NSB-insigne op de revers van zijn jas!

Allerlei mensen, die er vóor Mei 1940 niet over zouden hebben gedacht, zichzelf in moeilijkheden te brengen, door toe te treden tot de NSB, zagen daarin nu een gelegenheid om er beter van te worden. Maar wat nog het ergste was: het enige waaraan de NSB met haar voortdurende opportunistische zwenkingen door de jaren heen haar behoud had te danken – nl. haar oude revolutionaire kern, dreigde bij deze toeloop van vele duizenden ‘meikevers’ op zij te worden gezet. En waren het nu nog maar allemaal arbeiders geweest, de propaganda op zichzelf zou er niet onder hebben geleden. Was het intern in de NSB niet altijd de grootste zorg geweest, dat zij zich door het kleinburgerlijke element nimmer tot een werkelijke arbeiderspartij – zoals de NSDAP in Duitsland dat al in haar beginjaren was geweest – scheen te kunnen ontplooien? Degenen die het hardst liepen, waren zij die ‘zaken’ wilden doen, baantjes in het verschiet zagen en het er dus graag voor over hadden om aan ‘nationale’ gevoelens uiting te geven.

Even op de feiten vooruitlopend, moet ik hierbij opmerken, dat dit openstaan van de NSB voor iedereen die er voordeel in zag, er zeker wel voor heeft gezorgd, dat de propaganda niet meer op geld behoefde te zien. Maar tevens had het tot fataal gevolg, dat haar strijdbaarheid en haar solidariteit verwaterden. Haar ‘thuisfront’, vrijgesteld van de verplichte arbeid in Duitsland, trok uniformen met balken en sterren aan, at gebakken haantjes en rookte de duurste sigaren. De omgang met verschillende bezettingsautoriteiten – allesbehalve nationaalsocialisten – had in dat opzicht ook een spoedige ‘Aufklärung’ tengevolge.[8] En dat terwijl terzelfdertijd de beste leden der NSB, om de Tartarenstorm over Europa te keren, grauw en bemodderd aan het èchte front lagen.

---

8. Toen ik een Duitse ambtenaar van de Beauftragte in Amsterdam, een specialiteit die mij kwam bezoeken in verband met een economisch werk, dat hij voorbereidde, een kistje sigaren voorhield, weigerde hij er een te nemen, omdat er papier in zat! Hij nam er uit zijn eigen koker liever een van de zwarte handel. Toen ik hem in verband met zijn positie hiervan een verwijt maakte, bemantelde hij zijn grofheid met de lachende opmerking: ‘In Holland ist ja alles noch da!’.

Het monopolie dat Mussert voor de NSB begeerde, leidde er ten slotte toe, dat niet de Duitsers alle Nederlanders, die op enig terrein nuttig werk konden doen, uitsluitend in de NSB zochten, maar dat omgekeerd de NSB degenen die volgens de Duitsers daarvoor in aanmerking kwamen, zo snel mogelijk lid van de NSB trachtte te maken. Het is gemakkelijk in te zien, dat van de betrokkenen juist degenen bij wie alleen het eigenbelang meesprak, het minst bezwaar maakten tegen toetreding. Integere figuren als bv. Voûte lieten zich voor zo'n schijnbeweging niet vinden. Dat Voûte zich daarmee openlijk de woede van de heren aan de Maliebaan op de hals haalde, was onvermijdelijk. Toch slaagde Mussert er in dit geval niet in, op Voûte's plaats een NSB-er tot burgemeester van Amsterdam te doen installeren.

Alleen reeds aan dit ene voorbeeld is te zien, hoe foutief de tactiek der NSB om haar enghartigheid was. Ten tijde dat de Rijkscommissaris – dus de bezettende macht – ambtenaren en bevolking om loyale medewerking vroeg, zette Mussert er alles op, deze loyaliteit opzettelijk te beperken tot leden van de NSB. Weliswaar stond hem voor ogen, hierdoor het nationaalsocialisme te versterken, omdat volgens hem voor Nederland die beginselen en de NSB identiek waren. Maar in de practijk miskende hij met deze door het eigenbelang ingegeven pogingen de gistende werkelijkheid.

Toen het Nederlandse volk allengs de verslagenheid van de eerste tijd na de capitulatie te boven kwam, groeide er zo tegen het eind van 1940 een zeker verzet tegen de NSB. Zeer zeker richtte zich dat verzet nièt tegen de Duitse bezetting. Merkwaardigerwijze was dit ook niet zozeer, wat de NSB betrof, tegen haar program gericht, maar tegen de gedachte, dat de NSB het privilege zou bezitten om de nieuwe toestand te 'ordenen'. Met de Duitsers samenwerken? – waarom niet? Wij moesten er nu maar van maken wat we konden. Ook de 'Unie', die de mensen bij duizenden aantrok zoals eenmaal vóor de oorlog EdD, verklaarde zich daartoe bereid. Het was in zekere zin een antwoord op de bedoeling van de Rijkscommissaris, dat ons volk een gezicht – en geen masker – zou tonen. In deze ontwakende wilsvorming van ons volk scholen ongetwijfeld, politiek gezien, grote mogelijkheden. Enerzijds dwong zij tot openlijke aanpassing; dat op zichzelf reeds was ook ten aanzien van verschillende sociale maatregelen zoals Arbeidsdienst e.d. een groot voordeel. Maar anderzijds vormde zij tevens een klankbord, waarop onze propaganda zich voortdurend kon afstemmen. Bij gemis aan een tegenspeler dreigde de NSB-propaganda maar al te zeer het krampachtige effect van vechten-tegen-windmolens te maken; het gevaar om belachelijk te worden, kon daardoor op zeer natuurlijke wijze worden vermeden.

Mussert had ervan afgezien, naar de macht te grijpen – goed. Dan zouden wij er nu ook alles op moeten zetten, het volk zodanig in beweging te

brengen, dat het zèlf om Mussert zou roepen. Elke andere weg zou ertoe moeten leiden, dat de NSB alleen het winkelfiliaal van een door Duitsland te leveren volksproduct werd. Het is weinig minder dan tragisch te zien, hoe Mussert, die zich op alle mogelijke manieren tegen zo'n filiaalhouderschap verzette, juist door zijn gehele methodiek om een monopolie-positie in te nemen in strikt nationale zin, zich van het volk afscheidde, een min of meer natuurlijke ontwikkeling van loyaliteit en aanpassing in de weg stond en daarmee ten slotte geïsoleerd kwam te staan.

Lijnrecht tegen het advies, dat hem o.a. door onze redactie (*Volk en Vaderland*) werd gegeven, zette Mussert er alles op, om de 'Unie' weg te krijgen. Als gewoonlijk achtte hij het prestige en de autoriteit van de NSB bedreigd, terwijl het de NSB juist ten goede had kunnen komen, dat zij in waarheid geen enkele autoriteit bezat. Dat Mussert met deze politiek om de schijn te redden, bij de Rijkscommissaris zijn zin kreeg, is te begrijpen: de 'Unie' werd dan ook verboden.[9]

Bij de Germaanse SS kon Mussert – dat had hij wel aangevoeld – zijn zin niet krijgen; hij had dan ook zoveel mogelijk getracht, de indruk te wekken alsof de SS zoiets als een onderdeel van de NSB was, al had hij niet kunnen verhinderen, dat er Nederlanders tot de SS toetraden, zonder lid van de NSB te zijn, en evenmin dat de SS er zelf voor zorgde, begunstigende leden te werven zoals bv. burgemeester Voûte.[10] Het eigenmachtige optreden van de groep, die onder leiding van Rost beslag had gelegd op de Arbeiderspers, werd door het even verrassende diplomatieke ingrijpen van Woudenberg in naam tot een 'verlengstuk' van de NSB gemaakt. Hierdoor werd het Arbeidsfront als het ware een uitbouw van het Hoofdkwartier der NSB, al bleven er uiteraard voortdurend wrijvingen over gezagskwesties bestaan.

Inmiddels was Mussert er in geslaagd, ook de verschillende andere, kleinere groeperingen als Zwart Front (Arnold Meijer), NSNAP (Van Rappard), Verdinaso en Majoor Kruyt enz. gelikwideerd te krijgen. Echter had

---

9. Nadrukkelijk stel ik vast, dat elke NSB-er rotsvast aan de overwinning van Duitsland geloofde; van de Bijzondere Rechtspleging heeft niemand in die jaren dan ook gedroomd. Maar er is geen twijfel aan, of deze vergelding, waaraan zich nu ook reeds zeer velen als onverdacht pro-Londens wisten te onttrekken, zou totaal onbegonnen werk zijn geweest, als toen de 'Unie' ongehinderd de partij had mogen doorspelen.

10. Intussen werd in overleg met Rauter de geheime afspraak gemaakt, dat door de NSB geroyeerde leden geen deel van de SS konden uitmaken. Geheel onafhankelijk van Mussert werd bovendien later een nieuwe regeling van kracht, waarbij de toetreding tot de Waffen-SS, die aanvankelijk tevens tot inschrijving in de Germaanse SS leidde, niet noodzakelijk de opneming in de Germaanse SS tengevolge had. Hierdoor werd de Germaanse SS dus nog méer dan bij haar oprichting een geheel afzonderlijke formatie.

daarbij de Rijkscommissaris tot voorwaarde gesteld, dat de leden van deze groeperingen zich individueel als lid voor de NSB konden aanmelden. Aangezien ten slotte elke Nederlander dit recht bezat, mocht veilig worden aangenomen, dat aan deze voorwaarde de bedoeling ten grondslag lag om in elk geval het actieve kader van deze groeperingen mobiel te houden.

Weliswaar was Ernst Voorhoeve (Verdinaso) al dadelijk tot propaganda-leider der NSB benoemd en werden ook verscheidene anderen zoals Etman en Thoen als sprekers voor de NSB ingezet; desondanks werd deze oplossing in het algemeen van weerskanten niet dan schoorvoetend en met grote argwaan gezocht. Van een ‘overnemen’ van het kader was dan ook allerminst sprake en vooral wat de NSNAP betrof, hield het Hoofdkwartier der NSB degenen die zich daadwerkelijk kwamen melden, maandenlang aan het lijntje.

De bezwaren, die ook min of meer latent bij de eigenlijke kern van oudere leden in de NSB tegen Mussert bestonden, golden zeker in veel sterkere mate voor hen die voor dezelfde idealen onder andere vaan hadden gestreden. Het was verklaarbaar, dat deze bezwaren nog niet waren verminderd, nu vooreerst Mussert niet aan de macht was gekomen en dus geenszins kon worden geacht, het volk te vertegenwoordigen. Maar bovendien lieten die bezwaren zich niet wegpraten, omdat telkens opnieuw bleek, hoe Mussert dezelfde partij-politieke halfslachtigheid van vóór 1940 bleef tonen. Het ergste van alles was evenwel, dat met de toelating van de vele ‘meikevers’, die nòch om wille van het werkelijk nationale (een Diets bewustzijn) noch om wille van het sociale (een arbeidersgemeenschap) ooit een vinger hadden uitgestoken en nu plotseling hun kans schoon zagen, de botsingen binnen de NSB niet konden uitblijven.

Om te doen zien, hoe de verhoudingen zich in de NSB begonnen te wijzigen, moet ik terugkeren naar de redactie van *Volk en Vaderland* – de taak waaraan ik mij had gewijd, sinds de Beweging voor het eerst in het openbaar optrad (op 7 Januari 1933).

Het was door de jaren heen tot gewoonte geworden, dat Mussert de redactie geheel aan ons overliet. Ook toen wij na de eerste jaren van het huis naast het *Utrechtsch Dagblad* verhuisden naar een redactie-kamer in het Hoofdkwartier, bemoeide niemand zich met ons werk. Wij hadden onze eigen documentatie en onze eigen berichtgevers in het land; wilden wij iets weten, dan stond ieder voor ons klaar. Waren wij uit een oogpunt van tactiek niet helemaal zeker van ons commentaar, dan vroegen wij het eenvoudig aan Mussert en kwam hij een half uurtje bij ons praten in ons ‘rookhol’ zoals hij het noemde. Er werd in andere kamers niet gerookt, maar bij ons stond het gemeenlijk blauw, al lieten wij dan uit deferentie voor Mussert, die niet-ro-

ker was, tijdens zijn bezoek het roken na. Meermalen gebeurde het, dat Meuldijk en ik samen ongeveer het gehele nummer schreven. De kameraden werkten allemaal practisch con amore mee en toen eenmaal *Het Nationale Dagblad* er was – ook voor een deel uit onze 'spaarpot' opgezet – kwam heel wat kopij daar terecht in plaats van bij ons. Niettemin, tegen werk zagen we niet op; we vochten met pen en tekenstift.

In de loop van 1940 werd dat allemaal anders. Allerlei nieuwlichters in en rondom de NSB begonnen in 'fronten' en 'gilden' de lakens uit te delen. Op het Hoofdkwartier vertoonden zich nieuwe gezichten; er kwam een andere toon en er ontstond overal gedrang op de promotie-ladder. Ook Blokzijl paradeerde als een soort generaal van de Persdienst-NSB, al hadden we verder hoegenaamd geen last van hem. Maar er kwamen anderen die wèl alles beter wisten dan wij. Ze legden volumineuze stukken op onze redactietafel – ja, als het even kon, vooral ook met hun portret, om dan prompt een week later te informeren welk onvoorzien onheil kon hebben verhinderd, dat hun staal van puik vernuft was opgenomen. Daarbij voegde zich dan soms nog de aandrang van jhr De Blocq van Scheltinga, leider-van-het-Protocol; wij verdachten hem ervan, dat hij de betrokken autoriteit reeds had beloofd, wel even voor de plaatsing te zullen zorgdragen.

Dit alles was zeker niet zonder humor. Dan kwam, zeer tegen zijn zin, Mussert zelf er aan te pas. Hij keek bij ons de versmade kopij in en vond ten slotte, dat het – hier en daar duchtig besnoeid – toch wel ging. Waarop wij ons geschut in stelling brachten en Mussert zich min of meer ongerust begon te voelen. Meestal eindigde het dan, dat hij ons met een van zijn grapjes weer 'de schriftgeleerden' noemde en het voor de rest aan ons overliet. Het was waar: Mussert stond in zulke kwesties aan onze kant. Maar de last, de vliegen-afvangerij, de manier waarop allerlei 'hoofden' met voetstukken voor zichzelf kwamen aandragen – ze begonnen me tegen te staan. Van 'strijders' waren wij, eerder nog door de feiten dan alleen door hen die zichzelf wisten te bevorderen, 'employé's' geworden.

Volk en Vaderland werd een soort partij-Staatscourant, waarin alles wat de NSB deed of liet doen, alles waarin zij gezag of invloed kon voorwenden, werd opgevijzeld. En alles was nog tienmaal meer kraakporcelein van tactiek, met de sfinxen van 'de' Duitsers, de kleine man en alle heilige huisjes op de achtergrond, dat hetgeen wij vóor 1940 als vrije mannen nimmer hadden durven zeggen – ja, natúurlijk is het 'import' maar is op die manier het Christendom niet evengoed import of de Renaissance of het liberalisme of wat dan ook! – nu al evenmin op-de-man-af kon worden gezegd.

Om tactische redenen ontliep de NSB het rasbewustzijn van de SS, maar al evenzeer de volksvrijheid van de 'Unie'. Mussert construeerde een

Dietse staat (waarvoor ik overigens totaal niets voelde, omdat het weer zo ècht mussertiaans een bedenksel-op-papier was), maar hij vergat een Diets bewustzijn aan zijn eigen leden voor te houden, een ziel die groter was dan de elf provincies. En vooral ook leverde Mussert meer en meer het bewijs, dat hij minder de propaganda zèlf zocht dan het politieke propaganda-vertóon. Hij zette niet alle krachten in, om eindelijk in de harten van alle Nederlanders een vernieuwd volksbesef te ontsteken, om deze grote tijd mée te beleven; hij stelde zich ermee tevreden, het volk te doen geloven, dat de maatregelen-van-bestuur van hem kwamen en dat er nog méer en nog béter zou worden geordend.

Dat hij de macht zocht, was voor mij niet meer dan normaal. Had hij daarnaar niet van het begin af gestreefd? Maar nadat hij zelf alle strijd had lamgelegd, alle tegenspraak en alle weerklank, zoals een propaganda die nodig had om iets teweeg te brengen en wakker te roepen, zelf had dicht gestopt, zocht hij nu de macht enkel door machtsvertoon. Misschien was het, toen hij nà de Meidagen van 1940 besloot met de NSB door te gaan, werkelijk zijn plan om alleen propaganda te voeren. Hij had in elk geval kunnen inzien, dat het nog jaren en jaren zou moeten duren, alvorens ons volk bereid zou zijn, hem als leider te erkennen – laat staan, te wensen. Maar nu – dat bleek meer en meer – was de werkelijke propaganda bijzaak geworden: alles was er op gericht, dat hij de onwerkelijke macht in snel tempo in werkelijke macht kon omzetten. Was hij ervoor beducht geraakt, dat anderen hem vóor konden zijn? Of vreesde hij iets anders – nl. dat dit tot zwijgen gebrachte en alleen om de geldzak bekommerde Nederland uiteindelijk Hitler als leider voor geheel Europa, Nederland inbegrepen, verre zou verkiezen boven een àl te partijdig leiderschap van Mussert, dat overigens toch, militair en economisch afhankelijk als Nederland dan moest zijn, volslagen onwerkelijk zou blijken?

Op deze vragen is geen afdoend antwoord te geven. Maar dat ze kunnen worden gesteld, omlijnt toch wel Musserts positie. Zijn groeiende ijdelheid – een gevaarlijke karaktertrek in een leider, maar hij was een typische Taurus – verzette zich tegen het gevaar om terzijde te worden gesteld. Welke concessies daarvoor ook nodig waren, hij wilde de weg vrij om de hoofdrol te spelen. En het kon niet anders of hij voelde een zekere afgunst op de alweer oneerlijke concurrentie, die Hitlers faam hem aandeed – een faam die ontegenzeggelijk, alleen al om de machtige vijanden die Hitler telde, groot als van een Barbarossa boven zijn eigen postuur uitstak.

De consequenties die deze beduchtheid van Mussert meebracht, zal ik in een volgend hoofdstuk nader aangeven.

Hoofdstuk IV

Wie voor het eerst insinuerend in de NSB de term ‘annexionisme’ op het tapijt bracht, weet ik niet meer. Het lijkt aannemelijk, dat het *De zwarte soldaat*, het weekblad der WA de spreekbuis van het Hoofdkwartier, is geweest. In elk geval werd daarmee Mussert al een heel slechte dienst bewezen. De kwestie, hoe Europa er nà de oorlog staatkundig zou uitzien, was in de gedachtengang van Hitler (of Mussert) zeker niet praematuur. Hitler zelf had zich daarover in zijn redevoeringen niet uitgelaten en wij mogen veilig aannemen, dat dit geen werkelijk punt van bespreking uitmaakte in het bizondere onderhoud, dat Mussert met de Führer aller Germanen had. Het verslag van dit geruchtmakende onderhoud was, wat het besprokene betrof, dermate vaag en vrijblijvend, dat men alleen door het rumoer er om heen kon trachten, daarmee een of andere definitieve ‘garantie’ te suggereren.

Achteraf moeten wij erkennen, dat Mr Linthorst Homan, de man van de ‘Nederlandse Unie’ die deze kwestie wèl praematuur achtte, het bij het rechte eind heeft gehad. Hij was van oordeel, dat Duitsland eerst de vrede moest kunnen dicteren bij vredesverdrag, alvorens wij ons zouden kunnen bezighouden met het toekomstige staatkundige beeld van Europa. Anderzijds is dan ook de houding der Nederlandse nationaalsocialisten uitsluitend te begrijpen, wanneer met overweegt, dat volgens hen het Nederlandse volk, volslagen passief gebleven tot het ogenblik waarop Duitsland werkelijk zou kùnnen dicteren, in een uiterst ongunstige positie zou komen te verkeren. Zij alleen zouden dan in staat zijn, op grond der vrijwillig aanvaarde ‘lotsverbondenheid’, waarvoor zij ook hun leven hadden gewaagd, redelijkerwijs te verhinderen, dat ons volk eenvoudig als een ontwapende overwonnene zou worden beschouwd. Zij hoopten door hun optreden ervoor te zorgen, dat ons volk dan integendeel als een gelijkgerechtigde in Europa zou worden erkend.

De wijze waarop nationaalsocialisten in goed vertrouwen, zonder enige waarborg en ook zonder enig voorbehoud van staatkundige aard, de oorlog zijn ingegaan, mag misschien velen – en dat vooral achteraf nu het pleit beslecht is – naïef en lichtvaardig toeschijnen. Evenwel, het gemak waarmee

ook aan geallieerde zijde Nederlandse vrijwilligers zich schikten naar supranationale verhoudingen, doet toch wel de vraag opkomen, of ook in modern Europa een geest werkte gelijk aan die uit de tijd toen de Friezen met hun centurio's in Rome waren. In elk geval staat dunkt me vast, dat de Nederlanders bij de SS en van het Legioen niet zozeer tegen Rusland optrokken, omdat het Duitsland vijand was, maar om het communisme te bestrijden, waartegen Duitsland het laatste bolwerk vormde. Dat geschiedde precies zó gelijk de Amerikanen blijkens hun strooibiljetten, die zij op Duitse steden lieten neerdwarrelen, zich geen vijanden van Duitsland maar van Hitler en de zijnen noemden.

De betekenis die intussen Mussert hechtte aan de conceptie van zijn Dietse staat – een 'tweede as', in een welhaast kinderlijke parallel geconstrueerd uit een lijn Noord-Zuid van Nederland, België en Zuid-Afrika – en bovendien van een Europese Statenbond, duidt er eens te meer op, hoezeer bij Mussert de vraag prevaleerde welke plaats *hìj* in het nieuwe Europa zou innemen. Hij was zich ervan bewust, dat in de staatkunde uitsluitend reële factoren de vorm en de functie konden bepalen; in dat opzicht was Nederlands aandeel aan deze werkelijkheid inderdaad bedroevend klein. Maar hij vergat – of beter gezegd zijn gevoel was niet groot genoeg om het te doorgronden – dat de levende geest in het volk zelf elke staatkundige conceptie verre te boven gaat. Hij had het kunnen weten, als hij iets van de grootheid had meegeleefd, iets van de taaie eeuwenoude weerstand waarmee Vlamingen op de taalgrens om hun ziel hadden gestreden. En zeker had hij als nationaalsocialist moeten weten, dat deze dynamiek in het volk zelf een zeker heel wat grotere waarborg inhield dan de grenzen op een landkaart.

Op gevaar af ervan te worden verdacht, al te gewillig in het spoor van Pater Brauns te lopen, doe ik ten derden male[11] een aanhaling uit zijn in 1949 gehouden rede over Nederlandse cultuureenheid:

'En er ligt een toekomst voor ons: wij weten niet welke dreigingen over ons hangen of weten het maar al te goed misschien. Maar geen enkel volk, geen enkele cultuur bezit een volstrekte veiligheid of geborgenheid, tenzij in God en eigen levenswil. Wij behoeven slechts in een helderziende, eenheid-bewuste liefde en geestdrift ieder gebeuren van en om Nederlandse mensen te zien als een gebeuren waarbij wij allen betrokken zijn en belang hebben, als een levensbelang in de geestelijke en volmenselijke opbouw van ons Nederlands leven.'

Wanneer ik hier moet aangeven, hoe ik toen – dus in oorlogstijd – dacht, dan stel ik daarbij voorop, dat ik alle opwinding in het democratische

11. Vgl. noten op blzz. 123 en 126.

kamp, als zou het nationaalsocialisme ‘staatsvergoding’ zijn, misleidend achtte. Immers, ook Hegel die algemeen wordt gehouden voor de wegbereider naar de staat, die de moraal in zichzelf vindt en dus ook handelt naar een eigen moraal, laat ten slotte de staat als machtsapparaat opkomen uit de gemeenschap en is daarmee in overeenstemming met de moderne sociologie. Wat dan ook voor een èigen moraal wordt gehouden, was nog geenszins een afzonderlijke moraal, een onnatuurlijke of van bovenaf geconstrueerde en opgelegde moraal. Integendeel, de staat vond juist haar kracht en haar verwezenlijking uit de gemeenschap, waarvoor Hegel als minimum stelt:

‘Eine Menschenmenge kann sich nur einen Staat nennen, wenn sie zur gemeinschaftlichen Verteidigung der Gesamtheit ihres Eigentum verbunden ist.’

Maar daaruit volgde voor mij dan ook, dat niet de staat maar de gemeenschap primair was; de staat was de vorm waarmee zij haar bestaansvorm bewees en handhaafde. Ik was vervuld van de overtuiging, welke Pater Brauns in zijn eerder genoemde rede jaren later zo gelukkig zou formuleren door de uitspraak: ‘Onze cultuur is een theologische, en ons volk een religieus volk’, zoals hij ook wat voorts elke waarborg aangaat, terecht zegt dat deze er in volstrekte zin niet is, ‘tenzij in God en eigen levenswil’. Kon er dan, wanneer volksziel en historie de gemeenschap zouden uitmaken, nog iets anders van belang zijn dan de oproep om ons dáarvoor met onze gehele persoon, met alles wat wij waren en bezaten, in te zetten? Het vaderland was ìn ons als het bloed en de ziel van hen die ons hadden vóorgeleefd en de vrijheid nooit iets anders dan de kracht waarmee wij onze eigen cultuureenheid in een gezamenlijk aanvaard heden overdroegen op morgen.

Ziedaar wat mij toèn al, in 1941 temidden van mijn redactie-werk en aan de vooravond der herdenking van tien jaren NSB in December, van Mussert scheidde: hij zag alleen de staat en de macht – ik zag het volk en zijn mythe. Het moge toen voor de meesten nog niet duidelijk zijn geweest wat hen dreef, maar deze ene, geheel te onpas gebruikte term ‘annexionisme’ was een smeulend vonkje aan de lont – een hoogst onaanzienlijk vonkje aan een nog heel lange lont, maar toch een langzaam voortvretend vuur. En onvermijdelijk moesten de eigen gelederen uiteengaan òf in onberedeneerde vrees, òf in diep en onschokbaar vertrouwen: hetzij alle waarborgen verwachtend van Musserts ‘nationale’ aanspraken op een souverein leiderschap, hetzij zelfgerust in de levende dynamiek van een principieel nationaalsocialisme, dat de macht nooit anders dan als de kristallisatie van het volk zelf verdroeg.

Bij de vele weifelingen, die Mussert reeds dadelijk nà de Meidagen 1940 had getoond, kwam nu nog het stille wantrouwen en het min of meer

diplomatieke spel tot hoe ver hij zich op glad ijs zou kunnen wagen. En zijn naaste politieke medewerkers – noemen wij alleen maar Dr Carp, Van Vessem, Huygen en Koster – waren zeker allerminst mannen, wier blik zich in wijder perspectief op iets anders kon richten dan juist op dat biologerende vonkje ‘annexionisme’. Ze trachtten allen tezamen diplomatiek, sluw en achterbaks te zijn.

Terwijl Mussert het in 1940 had versmaad, de gelegenheid te benutten, bleef hij niettemin van éen ding bezield: de macht. Daarvoor moest hij het Nederlandse volk imponeren; aan een polemiek met Linthorst Homan kon hij zich niet wagen. Dat Duitsland niet alleen Europa bezet hield, maar tevens de oorlog zou winnen, stond voor hem vast. Elke redenering begon dus bij hem voorbij dit punt, terwijl ze in de lucht kwam te hangen, wanneer men deze basis ontkende. Beter ware het dus geweest, het gehele na-oorlogse complex te laten rusten. Dat kon hij niet, omdat het de enig overblijvende gelegenheid was om te imponeren, zoals de propaganda het eiste.

Gerekend naar de chronische argwaan, waarmee hij alles wat van Duitse kant kwam, liefst nog ontweek en er een inbreuk op de Nederlandse zelfstandigheid in zag – gerekend dit alles, had Mussert er zeker niet toe mogen besluiten, de Nederlandse vrijwilligers zomaar zonder waarborgen van huis te laten gaan. Hiermee bedoel ik geenszins, dat ze dan misschien nièt waren gegaan; evenmin bedoel ik, dat hij vierkant had moeten zeggen hoe hij erover dacht, want vermoedelijk had hij dan geen etmaal meer geleefd. Ik bedoel alleen te laten uitkomen, dat Mussert dit alles wel zeer tegen zijn zin – en als het ware van stukje tot beetje – heeft goedgevonden en aangemoedigd. Want al had hij ook de verwachting, uiteindelijk door zijn toegeven en zijn ijver de gunst te zullen verdienen, het was voor hem een zeer bittere pil te weten, dat het enkel een gùnst zou zijn en niet datgene waarvan hij altijd had gedroomd: dat het Nederlandse volk zèlf hem op het schild zou heffen.

Voor het eerst, in weloverwogen innerlijk beraad, werd het mij duidelijk, dat Musserts nuchterheid, zijn practische zin die ik altijd in hem voor een deugd had gehouden, niet identiek was met werkelijkheidszin. Hij had zich opgesloten in een wáan, om daarvan uitgaande, zo practisch mogelijk zijn doel te bereiken, zonodig alles opofferend wat daarvoor zou worden gevraagd. Echter werkelijkheidszin zou hebben betekend: te weten dat het er niets toe deed, of men hem tot burgemeester van Nederland, hertog of admiraal benoemde, maar àlles of het Nederlandse volk nationaalsocialistisch zou zijn!

Omdat ik inzag, dat de propaganda van de NSB juist voor het bereiken van dit laatstgenoemde resultaat totaal ondeugdelijk was, nam ik als redac-

teur van *Volk en Vaderland* mijn ontslag, om mij zoals ik altijd had willen doen, geheel aan de literatuur te wijden.

De NSB boekte winst, omdat zij parallel liep met de tot dusver roemrijke wapenfeiten – dus de macht van Hitler, en dat terzelfdertijd dat haar propaganda – een sterke staat onder Musserts leiding – op fatale wijze de oude politiek van onzijdigheid in het vooruitzicht stelde, als brug tussen Engeland en Duitsland. Terwijl van dag tot dag duidelijker werd, dat Duitsland, slaagde het in zijn pogingen – en ik dacht toen zeker niet anders of Duitsland moèst slagen – een nieuw Europa te vormen, waarvan wij militair èn economisch geheel zouden afhangen, probeerde de NSB Nederland wijs te maken, dat dit slechts één ding kon betekenen: Nederland zou straks Mussert als vrije partner naar de conferentietafel van een Statenbond afvaardigen. Militair en economisch viel er voor Nederland al niets meer te beslissen. Cultureel dan? Zou Mussert de staatkunde zo ver willen drijven, dat wij onze levende cultuureenheid dáar ter tafel konden brengen? Met de NSB als de hand aan de tapkraan?

Dat ene ongelukkige woord ‘annexionisme’ lokte een wereld van vragen uit, zo wijdvertakt en ook zo diep geworteld, dat niemand – bovendien midden in oorlogstijd – ze had kunnen beantwoorden. Maar juist dat niet-beantwoorden versterkte het wantrouwen, zonder dat dit door de verkondigde ‘lotsverbondenheid op leven en dood’ teniet kon worden gedaan.

Zoals ik al vermeldde, verliet ik, alle wrijvingen beu, in het vroege voorjaar van 1941 de redactie van *Volk en Vaderland*. Ik verdween geruisloos, ook al was er geen onaangenaam woord gevallen. Toen er na enige tijd in de NSB stemmen opgingen waar ik toch was gebleven, kwam Mussert ertoe, mij op de voorpagina van *Volk en Vaderland* nog met een kolommetje uit te luiden. Daarom gaf ik niet veel. Veeleer bleef er een verdriet in mij naschrijnen om de verwording, zoals ik ze beschouwde: het bekrompen partij-gedoe en vooral ook het lijnloze in de propaganda, dat eerder dan aan de toevoer van drommen nieuwe leden (de tweede 100.000), volgens mij aan Musserts leiding was te wijten.

Mussert vreesde ‘de’ Duitsers, vreesde ook bekwame mannen uit eigen volk. Toen ik eenmaal uit Utrecht vandaan was, wist ik dat deze vrees, verheimelijkt, ook jegens mij persoonlijk àltijd van zijn kant aanwezig was geweest. Het was de vrees, die tegelijk iets van jaloezie had. Hij voelde zich als exact denkend en vooral ook ordelievend man – noemden degenen die hem beter kenden, zijn huis niet het ‘postkantoor’ vanwege de indruk alsof er nooit iets uit de plooi kwam en het niet werkelijk werd bewoond? – altijd wat onzeker tegenover mij. Vreemd was hem het emotionele, opstandige dat

ik van nature in me had en zonder hetwelk ik vermoedelijk eerder boekhouder dan schrijver en zeker nooit dichter zou zijn geweest.

In al die jaren had Mussert meermalen getoond, mij te waarderen – o zeker. Maar dan toch niet zonder een voorbehoud, dat voor hemzelf vermoedelijk vaag bleef en dat hij in elk geval nooit uitsprak. Juist in die tijd vernam ik min of meer terloops in een vertrouwelijk gesprek met een der oude getrouwen van de NSB in Amsterdam, dat Mussert toen kort na de oprichting der NSB het ambtenarenverbod afkwam, zich bij notariële acte financieel veilig had gesteld. De Beweging zou hem zijn tractement als hoofdingenieur bij de Waterstaat blijven doorbetalen en naderhand zou zijn weduwe het daarvoor gestelde pensioen krijgen. Tevens werd overeengekomen, dat de NSB zijn wagen, een Hudson, en zijn chauffeur, een WA-man, zou bekostigen. Dit alles scheen redelijk voor een man, die om zijn politiek openlijk te kunnen voorstaan, een hoge ambtelijke positie diende op te geven. Maar gemeten naar het bezielende voorgaan van een revolutionair, was het stellig ver beneden de maat. En zeker was het dat, wanneer ik bedacht, hoe mij in 1933 als redacteur zegge en schrijve *f* 50.- per maand werd betaald, waarvan ik allereerst een trajectkaart Amsterdam-Utrecht moest kopen (*f* 27.-), omdat ik behalve de twee vaste dagen per week nog vaak voor spoedbesprekingen met Mussert of andere karweitjes ’s avonds naar Utrecht werd ontboden. Ook hadden in die eerste jaren tientallen kameraden, in weer en wind op post met onze krant, daarvoor elk financieel nadeel geriskeerd, dat uit dit openlijk kleur-bekennen ontstond. Had Mussert, wetend welke geheime acte hem persoonlijk veilig had gesteld, de onvoorwaardelijke bereidheid van zijn volgelingen-van-het-eerste-uur ooit als onrechtvaardig gevoeld? Niet afgunst was het die mij bekroop, maar wèl een overmachtige teleurstelling, dat de droom van een groot en onbaatzuchtige leider in de werkelijkheid zulke beschamende proporties van vooral zakelijk burgerdom bleek aan te nemen.

En nu – eenmaal afscheid genomen van de strijdbare kern, waarin ik al die jaren had geleefd – zag ik ook te duidelijker de jaloezie, waarvan Mussert als uitgever, bedekt maar toch voelbaar, al in de begintijd van de NSB jegens mij blijk had gegeven. Hoe was hij in 1934, toen ik in Amsterdam op de vrij wankele basis van de inkomsten op advertenties het weekblad *De Daad* begon, alleen maar beducht geweest voor de concurrentie met *Volk en Vaderland*, zonder oog te hebben voor het grote belang van een specifiek Amsterdams blad. Zó lang had hij de zaak beknibbeld, totdat mij die alles con amore deed, de lust was vergaan, zodat ik beheer en redactie overdeed aan niet terzake kundige kringbesturen van Amsterdam en het blad tot een soort huishoudelijk orgaan inzakte.

Precies dezelfde jaloezie ontwaarde ik thans in Musserts houding ten aanzien van een zich verbredende toenadering tot Duitsland, de in economische kringen bestaande belangstelling voor bv. het Amsterdam-Wenen-kanaalplan der ‘Gesellschaft für europäische Grossraumwirtschaft’ (Dr Werner Daitz) enz. Mussert wantrouwde bijwijze van spreken elke Nederlandse leraar MO Duits om de Duitse relaties die hij misschien had, elke Nederlander met een Duitse vrouw, elke arbeider die om den brode voor de bezetter werkte. In plaats van de loyale medewerking, waartoe de ‘Nederlandse Unie’ zich onder de indruk der feiten bereid had verklaard, als een stap in de goede richting te beschouwen, zag hij daarin alleen ongewenste concurrentie. In plaats van de niet aan de NSB gebonden Arbeidsdienst voorlopig met rust te laten, wond hij er zich alleen maar over op, dat de NSB er niets te zeggen had. En toch was juist de invloed die de NSB minder door gezagsdragers dan door eerlijke en rechtgeaarde propagandisten had kunnen uitoefenen, het enige waardoor de NSB haar besluit om ook tijdens de bezetting actief te blijven, kon rechtvaardigen.

Tijdens het feestmaal, dat ik in de zomer van 1942 bij het tienjarig bestaan van ‘De Amsterdamsche Keurkamer’ een aantal auteurs en vrienden aanbood, werd dit zich al meer toespitsende verschil in opvatting – de macht òf de propaganda – nogeens geaccentueerd. Terwijl mijn tafelspeech culmineerde in de mening, dat nu eerst de strijd wèrkelijk begon – nl. de strijd om de ziel van ons volk, liet bv. mijn vriend Meuldijk een heel ander geluid horen. Hij was nl. van oordeel, dat de strijd was beslecht: wij moesten nu alleen nog de resultaten consolideren. Natuurlijk had hij in zoverre gelijk, dat de ‘politiek’ zoals ze tot 1940 was gevoerd, geen betekenis meer had. Voor mij hield dat alleen maar in, dat ons daarmee de tot dusver gevolgde methode was ontvallen om aan de hand van voorbeelden oppositie-politiek te voeren. Maar was dat het belangrijkste van onze strijd? Wanneer het ons te doen was om ‘de nieuwe mens’, zeer zeker niet! Dan was alle oppositie-politiek maar kinderspel, vergeleken bij de taak om dwars door de misleidende werking van verschillende oorlogsmaatregelen heen, altijd weer de wàre bedoeling van het nationaalsocialisme zichtbaar overeind te houden. Ook die maatregelen waren doorgaans opportunistisch onder de drang der omstandigheden ingegeven. Alleen de SS echter, ònpolitiek als ze in wezen was, richtte zich op datgene waaruit voor een geheel volk, een geheel ras cultuur werd geboren.

Een decennium van armoede, vrijwillig verduren van onrecht en àltijd weer opstrevend geloof in ‘de dag die komt’. lag achter ons. Maar zeker was het, dat de dag nòg niet was gekomen. Wij bevonden ons midden in de verwarringen van het ‘staatse’ denken, waarin niet enkel wij, Nederlanders,

vastzaten met onze eeuwenlange rust van koloniale mogendheid, met ons kapitalistisch imperialisme en onze bizondere neutraliteitspositie ‘op de wip’ tussen grote staten, maar waarin ook over het algemeen de Grootduitse Duitsers nog altijd toekomst zagen.

Uit dit ‘staatse’ denken kwam de ondiepe, enkel op macht gerichte en daardoor misleidende wens op om te imponeren en eenvoudig een staatsstempel te drukken op een willekeurige massa burgers. Dit denken was in wezen vijandig aan een gezonde volksopbloei, omdat het de macht baseerde op grondgebied en op militaire en economische constructies. In hoeverre Hitler zich daardoor liet leiden, valt alleen aan datgene wat hij in die ontzaglijke oorlog deed en liet doen, niet zo aanstonds uit te maken. Zeker is dat hij in *Mein Kampf* niet anders deed dan dit ‘staatse’ denken te verwerpen en in de jaren van zijn regering zeker niet anders kon denken dan dat zijn daden steunden op het vertrouwen van vrijwel alle Duitsers. Als die Duitsers geen nationaalsocialisten waren of niet als lid bij de NSDAP stonden ingeschreven, Grootduits waren ze toen toch allemaal!

Bij Mussert stond de zaak echter geheel anders. Reeds heb ik doen uitkomen, dat hij geen arbeidersleider was; in weerwil van alle nationaalsocialistische propaganda was hij een typische regentenfiguur, die ook de toekomstige Dietse staat vooral hierarchiek zag, zodat hij bv. in redevoeringen sprak van ‘arbeiders van hoog tot laag’, hetgeen Hitler, al sinds jaren de Führer voor àlle Duitsers, nimmer zou hebben gezegd. Ook verzette Musserts ijdelheid zich ertegen, waarlijk ‘volks’ te denken – d.i. de vrijheid in het individu zèlf en de macht in het metafysische te verankeren. Niet Hegel, die wanneer hij goed wordt gelezen, de staat uit de gemeenschap laat opkomen, ook al kent hij de staat een grote gemeenschapsmacht toe en zelfs een gemeenschapsmoraal, was hem in zijn denken voorgegaan, maar veeleer Erdmann, de Pruisische staatsfilosoof, die het volk afhankelijk stelt van hetgeen de staat schept. Juist het ‘staatse’ denken – niet het volkse – leidt tot staatsvergoding en wanneer dit niet altijd even duidelijk aan het licht kwam bij de imperialistische staten, dan komt dat alleen, omdat het democratische element als het ware als een correctief op deze ‘force majeure’ werkte. Hoe moeilijk is het – om maar een voorbeeld te noemen – onze Koning Willem I gevallen, de constitutie te aanvaarden. Gezien het nog in de tweede helft der 19e eeuw bestaande beperkte kiesrecht, zal men al evenmin de twee-en-eenhalve eeuw van volksvertegenwoordiging hier te lande kunnen houden voor een democratie in de zin zoals die er nu vaak aan wordt gegeven. Het gaat het bestek van ons onderwerp ver te buiten om hierop in te gaan, maar wèl bewijst ons de historie, dat ook een autocratisch beginsel onder bepaalde omstandigheden – dus afhankelijk van het volk, dat de staat vormt – uitdruk-

king van de volkswil kan zijn. Zoals ook natuurlijk is bij een volk als het onze met overgeëerfde Germaanse eigenschappen, blijkt het volkse denken belichaamd in het unificerend gezag van Oranje; in alle tijden van beroering is dat overtuigend bewezen. Maar hiermee raken wij dan ook aan de *mythe* en zeer stellig nièt aan enig stelsel, of dit nu democratisch of nationaalsocialistisch is. In dat opzicht is het veeleer merkwaardig, dat juist degenen die wij in de 20e eeuw zien optreden als politici met een uitgesproken regententraditie, zich het luidst op deze mythe hebben beroepen. En om het gecompliceerde politieke beeld nog ondoorzichtiger te maken, kan daarin – ik herhaal het met nadruk – de figuur van Mussert, de grootste exponent van het nationaalsocialisme in Nederland ten slotte, onmogelijk worden gezien als een arbeidersleider, zoals dit in analogie met het grotere Duitse voorbeeld zou mogen worden verwacht.[12]

Dat bij een zo overmatig aanwezige conflictstof niettemin het conflict zo lang op zich liet wachten, is alleen te verstaan, wanneer wij rekening houden met de oorlogsomstandigheden. Op zichzelf al leidden deze omstandigheden ertoe, dat er voor Nederlanders, die nationaalsocialistisch dachten, verschil bestond tussen Duitsers, die op een of andere wijze bij de bezetting van ons grondgebied betrokken waren, en Duitsers, die behalve dit min of meer ambtelijke van hun positie ook zelf als nationaalsocialist begrip hadden voor de problemen, waarmee deze Nederlanders worstelden. Het lijdt geen twijfel of juist ten aanzien van het volksbewuste denken waren de mannen van de SS de anderen verre vooruit.

Hoewel ik niet over de gegevens beschik, ben ik er zeker van, dat verscheidene mutaties bij het Rijkscommissariaat het gevolg van wrijvingen met de NSB-leiding zijn geweest. In gevallen als die van Dr Oswald, de veelbelezen kenner van Vlaanderen, en Jungclaus, de Beauftragte in Utrecht, die later naar Brussel werd overgeplaatst, zal Musserts projectie van een Dietse Staat wel voornamelijk hun struikelblok zijn geweest. De onverbiddelijkheid, waarmee van Duitse kant – naar ik voor mij aanneem, niet uit principe, maar eenvoudig uit wantrouwen tegen Musserts persoon – de barrière tussen Noord en Zuid is blijven bestaan, zou totaal onverklaarbaar zijn, als wij dit wantrouwen niet in het oog hielden. Immers, Nederlanders en Vlamingen bij de SS konden elkaar in Duitsland niet alleen vrijelijk ontmoeten,

---

12. Als typerende bizonderheid vermeld ik, dat in het geschenk, Mussert bij het tienjarig bestaan der NSB door de Rijkscommissaris aangeboden – een in leer gebonden exemplaar van *Mein Kampf* – zeker een ironische vingerwijzing school. En als het die niet mocht zijn geweest, dan is in elk geval het feit, dat de SS die er in meende te zien, welsprekend genoeg om aan te tonen, hoe van weerskanten de verstandhouding allerminst klaar en onbewolkt is geweest.

maar zelfs heb ik meermalen persoonlijk ondervonden, dat de Duitse SS dit contact bevorderde. Geen der Vlaamse auteurs van ‘De Amsterdamsche Keurkamer’ kreeg gelegenheid om tijdens het jubileum naar Amsterdam te komen; reeds toen kreeg ik zeer stellig de indruk, dat de afwijzing noch tegen mij of tegen mijn uitgeverij, noch tegen de Dietse verbondenheid als zodanig gericht was. Men scheen de NSB-sfeer in Nederland echter voor Vlamingen niet gezond te achten.[13]

Het werk, dat Piet van Rossem reeds in de zomer van 1940 ten gunste van Mussert voor Dietsland opnam, had hij al vrij spoedig laten varen; niet om de moeilijkheden waartegenover hij zich gesteld zag, maar omdat Mussert zelf hem meer en meer had teleurgesteld. Het was hem als rechtgeaard Vlaming onmogelijk, in Mussert de Dietse leider te zien; zijn invloed bij Diets-georiënteerde Duitsers was wel zo groot, dat dit hun oordeel over Mussert mede heeft bepaald.

Nu moge het achteraf de schijn hebben, alsof de propaganda van de SS – vooral wanneer ze op ruimer schaal wilde werken zoals met *Storm* of in de vijf weken dat ik daarvan hoofdredacteur was, met *De Misthoorn* – al te ongezouten van leer trok. Ook de soms al te simplistische manier waarop zij bepaalde intuïtieve gevoelens wilde opwekken en versterken, door te generaliseren en daardoor te overdrijven, moge achteraf elke verdediging tot een bij voorbaat verloren zaak maken. Zo is bv. de voorstelling van ‘blauwe ogen en blond haar’ als uiterlijke Germaanse rasdominant en dùs als waarborg voor een zuiver bewaard ras bijna kinderlijk en volkomen bezijden de waarheid. Maar zoals het zeer gemakkelijk is om de techniek van het zeilen aan de hand van modellen te bespreken, zolang het niet waait, zo bovenmenselijk zwaar wordt het om bij het zeilen zelf een nog elegante indruk te maken, wanneer niet alleen schuit en tuigage slechts met veel goede wil op de modellen gelijken, maar nog daarenboven de storm woedt en de gehele situatie tot geïmproviseerde middelen dwingt.

Men moet dit alles dan ook beoordelen in het kader en het klimaat van de tijd. Juist ten aanzien van het conflict tussen NSB en SS blijven er dan in elk geval voldoende karakteristieke punten over om het verschil zowel in geaardheid als in gerichtheid te beseffen.

---

13. Deze indruk werd later nog bevestigd, toen ik bij de feestelijkheden in Antwerpen ter ere van de zeventigjarige Raf Verhulst, die kort daarna overleed, onder de gasten ook Noordnederlandse letterkundigen – o.a. Antoon Coolen – opmerkte. Blijkbaar werd voor Nederlanders de sfeer in Vlaanderen niet ongezond geacht. De Van Vessems uit de NSB schitterden echter door afwezigheid.

Ik bevond mij toen nog in het stadium te menen, dat de ‘fouten’ zoals ik ze de NSB zag maken, kon worden weggestreken, door de Beweging in sneller tempo te radicaliseren. Nu achteraf moet ik toegeven, niet voldoende te hebben gezien, dat Mussert niet om tactische redenen, teneinde het merendeel van ons volk te winnen, de conceptie van een Diets Imperium aan de orde had gesteld. Zou hij anders niet beter hebben gedaan, ook de ‘Nederlandsche Unie’ in leven te laten en met zijn plan juist bij haar een beroep te doen op de kapitalistisch-imperialistische tradities van het staatsburgerschap? De waarheid was, dat hij alleen en uitsluitend dìt plan kon zien als de oplossing voor Nederland, omdat daarmee conform het staatse denken werd uitgegaan van zijn leiderschap. Het was geen tactiek, maar alles wat Mussert als persoonlijkheid had te bieden. Niet het al te massale en verwaterde van de NSB hield het nationaalsocialisme bij ons volk tegen, zoals het ook onder andere omstandigheden al vóor 1940 was geweest. Toen had Mussert zich telkens – uit de achterhoede snel naar voren lopend – onder druk van de NSB zelf meer in de richting van een principieel nationaalsocialisme uitgesproken; ik leefde in de verwachting, dat het opnieuw zo zou gaan.

Enigszins vooruitlopend op de gebeurtenissen, verwijs ik in dit verband naar mijn hoofdartikel in *De Misthoorn* van 29 Augustus 1942, getiteld ‘De Beweging in beweging’, waarin ik Musserts rede op de Goudsberg besprak. Reeds in de tweede alinea schreef ik als volgt:

‘Zo zijn er voor ons gevoel verschillende aanwijzingen in deze rede, dat de Beweging zich ervoor inzet, om de Nederlander te ontbolsteren tot het zoveel ruimere Germaanse bewustzijn, waarvoor ook de Duitser het oude Duitse staatsdenken aflegt. Niet de werkelijkheid van vandaag is daarvoor belangrijk; wie wil leven voor een ideaal, moet niet wachten op zijn verwezenlijking, maar het aandurven, dit ideaal tegemoet te leven.’

Tevens moge hieruit blijken, dat ik toen meende, hoe de eindelijke radicalisering van de NSB het enig noodzakelijke was, om definitief met alle misverstanden af te rekenen, welke niet alleen door het angstig gepiep van ‘annexionisme’, maar al evenzeer door allerlei andere termen ons vólk volslagen van de wijs zouden brengen. In bovenvermeld stuk wees ik bv. op Musserts gepingel, waarbij hij ‘het Rijk’ afwees en ‘het Germaanse Rijk’ als voorlopig aanvaardbare term gebruikte, terwijl ten slotte ook nog Kurt Herwarth Ball’s opvatting van een als fase bedoeld ‘tussenrijk’ ter sprake werd gebracht.

Voor- en nawoord in het *Keurjaarboek 1932/1942* hadden niets aan duidelijkheid te wensen overgelaten, wat betreft de ‘partij’ die ik zoveel jaren met hart en ziel had gediend: ik zag die partij niet als doel, maar als middel – een middel, dat zodra in het volk was teweeg gebracht wat er aan ge-

meenschapsgevoel in de partij zelf leefde, zichzelf eenvoudig ophief als historisch vervuld. Dit richtte zich rechtstreeks tegen het staatse denken, dat de overkoepeling door de staat op de partij wilde laten rusten. De partij zou dan feitelijk het hersencentrum vormen, dat het volkslichaam bestuurde; mijn opvatting was echter, dat de partij als zodanig eerst in de bloedsomloop van het volkslichaam moest zijn opgenomen, alvorens het hersencentrum (de staat) dienovereenkomstig harmonisch het bewustzijn van het volk de eenheid zou zijn en vertolken.

Anderzijds is ook verklaarbaar, dat Duitse nationaalsocialisten dit alles aanzagen voor de ‘kinderziekten’, die Duitsland en de NSDAP ook eenmaal hadden doorgemaakt en lang reeds te boven waren. Het kon bijna niet anders of zij wilden uit eigen ervaring Mussert daarbij ten goede raden, welk denkbeeld ze overigens ook hadden of misschien helemaal nièt hadden, hoe Hitler na de oorlog Europa – en dan vooral de Germaanse volkeren van Europa – zou ordenen. Dat de Führer zich dan stellig niet zou storen aan de min of meer Romeinse gedachtengang van sommige zijner generaals, die de strijd eenvoudig voor een veroveringsoorlog hielden, stond voor hen vast. Elke annexionistische politiek behoorde tot de verouderde school van het staatse denken, dat bij Napoleon, maar zeker al niet meer dan onder zeker voorbehoud bij Bismarck paste.

Wij zouden de gehele opkomst van het nationaalsocialisme – hoe onvoldragen en weinig ‘einheitlich’ in sommige uitingen dan ook – als een fameuze *blague* terzijde moeten schuiven om aan te nemen, dat Europa of een groot deel ervan in een Grootduits rijk tot slavernij zou worden gebracht. Dat niettemin velen dit dachten, kan gevoeglijk op rekening worden gesteld van de kanalen, waarlangs zij over het nationaalsocialisme werden ingelicht. Het ware dan ook in het belang van de propaganda der NSB geweest, haar kracht niet zozeer te zoeken in de belofte van een naoorlogs staatsverband onder Musserts leiding. De arbeiders in Nederland vroegen niet om vergroting van grondgebied tot een Diets imperium; hun hoop was gevestigd op sociale bestaanszekerheid; de zorg die de NSB zich voor de toekomst maakte – een zorg die ik later polemisch zou aanduiden met ‘ruimtevrees’ – kenden zij zeer zeker niet.

Volkomen begrijpelijk is het, dat na een zo volslagen nederlaag als Hitler leed, temidden van al het puin de aandacht niet onbevooroordeeld kan worden gericht op datgene wat het nationaalsocialisme in sociaal opzicht aan de orde stelde. Afgezien van het formaat, wordt Hitler evengoed als Mussert aan de publieke opinie uitgeleverd als een napoleontische imperialist. Het is in dit verband treffend er aan te herinneren, hoe reeds omstreeks de tijd van de machtsovername in Duitsland de intelligente joodse schrijver Ralph

Springer in zijn essay over Hitler het portret van de volksjongen tekent, een man die dwars door alle misère voortgaat om het volk zijn proletarische doem te doen verbreken. Springer, fel anti-marxist die hij was, is met dit geschrift de uitzondering op de regel geweest. Zelfs kringen, waarvan kon worden aangenomen, dat ze een zekere genoegdoening zouden vinden in de opkomst van een hunner als arbeidersleider en ten slotte als Führer van alle Duitsers, kregen jaren achtereen methodisch schimpscheuten op ‘die behanger’ en ‘de schildersknecht’ te horen. Ik moet het dan ook aan mijn tekort aan psychologisch inzicht toeschrijven, wanneer ik mij er nog over verwonder, dat zulke kwalificaties, welke goedbeschouwd voor een stand kleinerend zijn, nochtans bij arbeiders opgeld hebben gedaan. Desondanks heb ik toèn in Hitler als revolutionair geloofd.[14]

Willen wij aan de wortel van het conflict tussen NSB en SS raken, dan mogen wij ons niet buiten de tijd en de toen geldende beweegredenen laten dringen. Allerlei opvattingen, ontleend aan een andere werkelijkheid of eerst na afloop van de oorlog ontstaan, verhinderen een goed inzicht op reacties, die toen binnen het eigen gezichtsveld gezien, spontaan en normaal konden zijn. Men kan nu achteraf bv. ten aanzien van de joden de feiten dermate beschuldigend stellen, dat ze met éen slag alles overschaduwen. Ik acht het, ditmaal gelet op de excessen van de tijd nà de bevrijding, volkomen verklaarbaar, te worden vereenzelvigd met alles wat onmenselijk en misdadig is; het was alweer de tijd, die deze kortzichtigheid bewerkte. Maar laat ik éen enkel voorbeeld geven om te doen zien, hoe bedrieglijk dit alles is, en hoe moeilijk er zich in te verplaatsen.[15] Op de eerste dag van de staking, die in Amsterdam uit solidariteit met de joden uitbrak, reden ook de gemeentetrams niet uit de remise. Op een vluchtheuvel in Zuid wachtte een joods echtpaar vergeefs op een tram, die hen op tijd voor hun trein naar het Centraal Station zou brengen. Toen zij na lang wachten hoorden waarom de tram

14. De Nederlandse pers memoreert nog steeds, soms alleen als zijdelingse wenk zonder direct verband met het onderwerp, de hongerwinter, de Duitse oorlogsmisdaden enz. Dat verschillende sociale maatregelen, door de bezetting hier te lande ingevoerd, gehandhaafd bleven, memoreert ze niet. En terecht. Zij beoogt geen geschiedschrijving. Maar het is toch wenselijk, dit terdege te onderscheiden, om niet in hetzelfde spoor te blijven lopen.

15. Deze moeilijkheid is genoegzaam gebleken bij de Bijzondere Rechtspleging in het algemeen en wat mij betreft, in de opvatting van de advocaat-fiscaal, die in het feit dat ik vijf weken hoofdredacteur van *De Misthoorn* was geweest, waarin tegen de verjoodsing van het Nederlandse cultuurleven stelling werd genomen, voldoende bewijs zag om mij medeplichtig te achten aan de ‘gaskamers’. Toen ik ontkende daarvan zelfs maar iets te hebben geweten – de heren wisten het toèn al evenmin, zei men mij later tot schrale troost – hield het Hof dit kennelijk voor een uitvlucht.

uitbleef, gaven zij hierover luid hun verontwaardiging te kennen. Over de Duitsers? – neen, over deze dwaze solidariteit, die hen de trein deed missen.

Begrijpt u mij goed, het is niet mijn bedoeling om juist van deze mensen iets lelijks te zeggen. Of ze nog leven, weet ik niet; in elk geval zullen ze het nu niet meer weten. Maar ik wilde hen daaraan ook niet herinneren; dit kleine voorval staat niet op zichzelf en van al het andere afgezonderd. Het is een moment-opname, die een bepaald tijdstip typeert – en verklaart waarom mensen in 1942 soms heel anders reageren dan misschien een jaar later of misschien tien jaar later.

Om op de NSB en de SS terug te komen. Het leidend beginsel der NSB sprak o.m. van ‘zelfrespect van de natie’; het revolutionaire element van het nationaalsocialisme, zoals Hitler het herhaaldelijk liet uitkomen, was wel allereerst het streven om de individu zijn eigenwaarde te doen hervinden. Het is de vraag of er van revolutie sprake is, als men zich tot doel stelt, dat allen tezamen door tucht het zelfrespect van de natie zullen onderschragen. Immers, in principe kunnen alle nationaal denkende en dus welgezinde burgers met dit streven meegaan, ook al zijn wij er ons van bewust, dat ze dan nog redenen te over hadden om Mussert nièt te volgen.

Krijgt echter niet het zelfrespect van de natie, maar het èigen zelfrespect de volle nadruk, waarbij dus de mens, ongeacht zijn bepaalde functie of zijn milieu, als kiemcel der gemeenschap wordt beschouwd, dan is met deze erkenning een sociale revolutie in volle gang. Er is dan veeleer sprake van zèlftucht, waardoor dus ook de hierarchieke verantwoordelijkheid naar boven, zoals ze practisch in elke vorm van georganiseerd leven voorkomt, veel minder automatisch reguleert.

Terloops vermeld ik in dit verband, dat ik juist in 1942 (bij het reeds eerder genoemde *Keurjaarboek*) voor het eerst als randschrift voor het vignet van De Amsterdamsche Keurkamer de woorden koos: ‘Dienende arbeid kroont’; hierin wordt voor het vrijheidsprobleem van de mens in onze moderne maatschappij m.i. de enige, menswaardige oplossing in uitzicht gesteld. Dienende arbeid op zichzelf zou kunnen duiden op ònvrijheid, op de onderwerping aan een almachtige staat; het derde woord waarborgt echter een zo koninklijk zelfrespect, dat dit vrijwillig dienen de arbeid als zelfverwezenlijking vooropstelt.

Deze zelftucht en dit zelfrespect dwingen tot een nieuwe verantwoordelijkheid – nl. die aan zichzelf, hetgeen in de SS gemeenzaam werd aangeduid als afrekenen met ‘dem eigenen Schweinhund’. Nu behoeven wij zeker niet tot de Spartanen terug te gaan om in te zien, dat degene die hard is voor zichzelf, in de samenleving min of meer provocerend werkt. Maar merkwaardig is vooral, dat de sympathie naar hem uitgaat, nog niet zozeer om

hetgeen hij zegt of doet dan wanneer men er zeker van is, dat hij deze hardheid, dit deugdzaam-zijn in dienst van een ideaal, ook werkelijk betracht.

Behalve de politieke uitingen van de NSB, die mij sterk hadden teleurgesteld, bezorgde mij het parvenu-achtige optreden van verscheidene NSB-functionarissen een gevoel van ontgoocheling. Niets scheen hen te weerhouden, 'den eigenen Schweinhund' te luchten. Ongetwijfeld hing dit ook weer samen met de politiek om de propaganda alleen te gebruiken als een middel om te imponeren, waarbij de Maliebaan zich liefst voordeed als de achter de schermen wetgevende macht. En toen eenmaal allerlei lieden, die op eigen voordeel bedacht waren, zoals er in ons volk talloze zijn, hen naar de ogen begonnen te zien, waande men zichzelf wèrkelijk 'arrivé' tot grote schade van datgene wat in de eerste plaats naar de geest een revolutie moest uitdragen.

Uitdrukkelijk stel ik dan ook vast, dat het conflict zich nièt, zoals men de kwestie met *De Misthoorn* zou kunnen zien, beperkte tot een botsing tussen de secretaris-generaal der NSB, Huygen, en een paar al te eigengereide scribenten. Het geval met *De Misthoorn* was het eerste ernstige symptoom van het conflict, dat wel verre van daarmee te zijn geëindigd, ook in de daarop volgende jaren is blijven dóorsmeulen. Het moreel van de frontsoldaat, die met het gelaat naar de vijand stond, werd gekenmerkt door het zeer eenvoudige voornemen om bij zijn uiteindelijke terugkeer in Nederland het 'thuisfront' te behandelen op dezelfde wijze als Hercules het de Augiasstal deed.

Kort na het in Juli gevierde jubileum van 'De Amsterdamsche Keurkamer' zocht Nijsse contact met mij. Hij was toen niet alleen de directeur, maar ook de hoofdredacteur van *De Misthoorn*. Er waren reeds enkele malen moeilijkheden met de NSB gerezen, hetgeen mij niet verwonderde, omdat de NSB toen uit alle macht probeerde om overal een vinger in de pap te steken. Maar er kwam toch ook nog iets bij. Vóor de oorlog, toen voornamelijk Adriaan van Oord *De Misthoorn* had geleid, beschouwde de NSB (i.c. het Hoofdkwartier) dit boulevardblaadje als een middel om te zeggen wat zij officiëel niet of althans niet zó zou kunnen zeggen, zonder dat haar een zeker gemis aan gematigdheid en aan decorum zou worden verweten. Van Oord, die vele politieke zangen in het genre Speenhoff op zijn naam had staan en ook de rijke schoonvader van Nijsse was, nam in 1942 niet meer actief deel aan *De Misthoorn*; Nijsse had er dan ook de gehele leiding. Nu het Rijkscommissariaat voor de gehele pers een nieuwe regeling had ontworpen, waarbij redactie en beheer volkomen gescheiden dienden te zijn en voorts afzonderlijk moesten worden vermeld, achtte Nijsse dit een goede gelegenheid, naar een lid van de NSB voor de hoofdredactie om te zien.

Dat hij hiervoor juist bij mij kwam, had echter nog een andere en belangrijker reden. *De Misthoorn* zat met een grote toevloed van kopij; het was dringend gewenst, het blad uit te bouwen, maar vooral ook het daarmee op beter peil te brengen. Hoewel het satyrieke element, dat tot dusver de verkoop had gestimuleerd, niet zou worden prijsgegeven, zouden zoals Nijsse toen aangaf, door deze vergroting artikelen van meer opbouwende aard, vooral ook kunst en letteren, de hoofdschotel moeten vormen. Om aan te geven wat hem daarbij voor de geest stond, noemde hij het weekblad *De (groene) Amsterdammer*.

In beginsel verklaarde ik mij bereid, de hoofdredactie op mij te nemen, waarna wij vluchtig enige details bespraken. Mijn oude vriend Keuchenius, een der auteurs uit mijn fonds, en de polemische Molenbroek zouden redacteuren zijn, al zou de laatste vanwege zijn leeftijd niet veel meer doen. De jonge radio-spreker Locht was bureau- en opmaakredacteur. Tevens werd nogeens met nadruk vastgesteld, dat de zakelijke leiding geheel in handen van Nijsse bleef, terwijl de redactionele leiding – zonder inmenging van wie dan ook – aan mij werd toevertrouwd.

Enkele dagen later verzocht Nijsse mij, de hoofdredactie dadelijk – dus reeds met het e.v. nummer – op mij te nemen, gezien de officieel vereiste scheiding van redactie en beheer. Ik ging naar Den Haag om er Keuchenius te treffen en ook aan Molenbroek te zijnen huize een kort bezoek te brengen.

Samen met Nijsse had ik op het Rijkscommissariaat een kort onderhoud met Dittmar, de perschef van Generalkommissar Schmidt. Hij verzekerde mij geen enkele voorwaarde te stellen, terwijl hij mij voor het overige gelukwenste. Het was niet meer dan een beleefdheidsbezoek. Tijdens de terugreis naar Amsterdam vertelde Nijsse mij, de vergroting niet hals-over-kop te kunnen doorvoeren; hij was er blij om, dat ik alvast had willen beginnen. Er was al eerder overeengekomen, dat de voorpagina zou worden vrijgehouden voor het door mij te schrijven, wekelijkse artikel. Aangezien ik juist voor enkele weken mijn werk in de steek zou moeten laten, om in Avegoor een cursus als SS-man te volgen, was te voorzien, dat ik voorlopig ook niet veel méer aan het blad kon doen dan voor de voorpagina te zorgen. Wij spraken af, dat ik één dag in de week naar Amsterdam zou komen en dan het nummer op proeven van de opgemaakte pagina's zou doorlezen. Er was kopij genoeg voor een aantal nummers, zodat dan daarna de vergroting tot stand kon komen met kopij, die ik rustig en dus in elk geval nà Avegoor zou voorbereiden. Vrienden van mij waren zeker bereid om bijdragen te leveren, maar gezien het vele staande zetsel was het wenselijk, die medewerking niet te forceren, terwijl ik voor het overige de lopende redactie-zaken aan Locht kon overlaten.

Nijsse betoonde zich in elk opzicht zeer schappelijk tegenover mij, terwijl bovendien de geroutineerde medewerking van Locht voor al het bureau-werk mij de waarborg bood, dat ik ook na de uitbreiding voor *De Misthoorn* niet als indertijd voor *Volk en Vaderland* de directie van mijn uitgeverij zou moeten verwaarlozen. Zeker zou ik dan niet met één enkele dag per week bij *De Misthoorn* kunnen volstaan, zodra ik de uitwerking van het karakter en de vergrote inhoud van het blad ter hand kon nemen; wij beschouwden dit dus als een overgangsperiode.

Hoewel het financiële uitsluitend Nijsse's aangelegenheid was, kreeg ik toen – misschien ook wat eerder of kort daarna – toch wel de indruk, dat *De Misthoorn* speciaal door Generalkommissar Schmidt werd geprotegeerd. Hoè en waarmee was mij onbekend en ik vroeg er ook niet naar, omdat het mij niet aanging. Als ik mij goed herinner, was Nijsse voornemens om eens te polsen of er voor de vergroting op formaat en omvang van bv. *De Groene* een voorschot kon loskomen, waardoor dan alles in het begin vlotter zou lopen. Het moge duidelijk zijn, dat dit – ook al heeft Nijsse mij dit gezegd – voor mij niet belangrijk was. Zolang ik de zekerheid had, dat niemand zich in mijn zaken ging mengen en dat mij dus in dat opzicht 'carte blanche' werd gegeven, zag ik *De Misthoorn* vooreerst als een middel tot zuivering van de NSB.

Van mijn kant had ik dit laatste evenmin voor Nijsse verzwegen; hij wist, dat hij met een SS-man in zee ging en al had hij om zich tegenover het Hoofdkwartier 'gedekt' te voelen, als hoofdredacteur een NSB-er gewenst, hij koos mij zeer stellig nièt vanwege dat lidmaatschap en verwachtte integendeel een radicaal optreden van mij. Het was hem bekend, dat het mij noodzakelijk voorkwam ertoe bij te dragen, dat de NSB zich op korte termijn losmaakte van haar tactiek, die achter de schermen tot vriendjespolitiek leidde en in het openbaar het nationaalsocialisme vervaagde tot een voortzetting van de algemene burgerlijke koers van vóor 1940 met àndere personen.

Nu werd Schmidt min of meer aangezien voor de uitgesproken promotor van de NSB en ik wist, dat Mussert over hem sprak als 'mijn grote vriend'. Wanneer er dan ook van Duitse kant alsnog te eniger tijd voorwaarden zouden worden gesteld, dan dreigde dat gevaar uitsluitend van Schmidt. Ik kan verklaren, dat mij nimmer – ook niet toen het conflict eenmaal was losgebarsten – enige beperking van welke aard dan ook is opgelegd.

Na het nummer, waarin ik als hoofdredacteur werd voorgesteld en waarvoor ik behalve het hoofdartikel een beginselverklaring schreef, kwam mij al spoedig ter ore, dat Huygen, secretaris-generaal der NSB, er zijn voldoening over had uitgesproken, dat *De Misthoorn* mij had benoemd. Dat intussen mijn beginselverklaring een lichte schaduw over die voldoening zal

hebben geworpen, mag veilig worden aangenomen. Ik had nl. verklaard, het blad op dezelfde niets-ontziende wijze te zullen hanteren tegen alle profiteurs, valse vrienden e.d.; stellig kon mijn belofte ‘zonder aanzien des persoons’ weinig bijval vinden bij hen wier opvatting van kameraadschap het vooral was, elkaar in hun machtswaan onschendbaar te achten.

Tijdens de SS-cursus in Avegoor stelde de leider van de school, SS-Ostuf. Schwertfeger, mij op een avond in zijn bureau voor aan SS-Ostuf. Hildebrand (van de Germanische Leitstelle). Ik vernam, dat de Reichsführer Himmler binnenkort opdracht van de Führer zou krijgen, het gehele Westen onder zijn toezicht te nemen; voor Nederland viel dan ook te rekenen met een zodanige radicale wending in de politiek, die Schmidt tot dusver ten gunste van de NSB had gevoerd. De SS, die al haar grieven tegen Mussert had opgespaard zonder openlijk daartegen op te komen, zou dan eindelijk gelegenheid krijgen, de volkse doorbraak te bewerken. Om mij nader te kunnen oriënteren, nodigde Hildebrand mij uit tot een bijeenkomst, die speciaal voor de pers van de SS zou worden belegd. Korte tijd daarna gaf Hildebrand telefonisch uit Den Haag de datum hiervoor op; ongelukkigerwijze trof het zo, dat het een avond was, volgende op een zware nachtmars met een grote velddienstoefening als toegift, zodat ik hinkende van de voetblaren, op een kasteeltje in Wassenaar mijn entrée maakte. Ik vond er met Hildebrand een klein gezelschap bijeen, waaronder Prof. Goedewaagen (voor *De Schouw*) en Nico de Haas (voor *Storm*), evenals enkele redactie-leden van *Front en Heem* en *De Waag*. Er werden uitsluitend algemene lijnen besproken; het was geenszins de bedoeling, dat de betrokken bladen iets van hun karakter zouden prijsgeven. Het was onze luisterpost voor het wordende Rijk.

Hoofdstuk V

Voor *De Misthoorn* kwam ik voortaan wekelijks één dag, voordat het blad ter perse ging, naar Amsterdam. In de voorkamer op de eerste verdieping van de drukkerij ‘Vondelstad’ aan de Prinsengracht kon ik mij dan voor die dag installeren. De kamer was feitelijk van Nijsse, maar werd mij afgestaan; ook was zijn secretaresse, Mej. Carlson, dan speciaal voor redactieaangelegenheden beschikbaar. Op zo’n dag bevond Locht zich vrijwel permanent beneden in de zetterij voor de opmaak; hij was volkomen ingewerkt en bezat overigens ook die sportieve intelligentie, welke hem vooral voor het actuele werk tot een zeer te waarderen kracht maakte. Keuchenius, die practisch zelden naar Amsterdam kwam, schreef thuis in Den Haag zijn bijdragen; zijn medewerking zou – evenals trouwens die van mij – eerst tot ontplooiïng komen na de werkelijke vergroting van het blad.

Zoals ik ook voor de Commissie voor de Perszuivering heb verklaard, nam ik weliswaar kennis van de inhoud der verschenen bijdragen, maar had ik noch het schrijven van deze artikelen vantevoren zelf geanimeerd, noch deze uitgekozen en voor plaatsing aanvaard. Vrijwel alles betrof zgn. staand zetsel, in verband waarmee juist het plan tot vergroting was opgekomen. Het is usance om bij het overnemen ener redactie de reeds gezette kopij eerst successievelijk op te gebruiken en hoewel de commissie hierin blijkbaar geen verminderde verantwoordelijkheid wilde zien, acht ik voor mij nog steeds die mate van verantwoordelijkheid vrij aanzienlijk verschillend bij een redacteur die zelf de inhoud zou voorbereiden of die voornamelijk staand zetsel, zoals bv. ook het feuilleton en in het algemeen vervolg-artikelen, opgebruikt. Daar in mijn geval dit laatste geschiedde, is het duidelijk, dat mijn redactionele werkzaamheid niet verder ging dan tot de gelegenheid om zonodig hier of daar een woord of een zinsnede met zo min mogelijk verloop in het zetsel weg te laten of te wijzigen. Dit klemt temeer, wanneer in de lijst van te mijnen laste opgevoerde artikelen, waarvan de meeste dus niet van mijn hand zijn, hoofdartikelen die ik wèl schreef, nièt zijn opgenomen, terwijl ik daarvoor voorzeker ten volle verantwoordelijk ben.

Reeds spoedig begon het Hoofdkwartier der NSB merkbare onrust te vertonen. Terwijl de Nederlanders in de koffiehuizen en de treincoupé's zich algemeen vrolijk maakten over de NSB-burgemeester van Apeldoorn, werd hiervan in de pers nergens met een woord gerept. Al bestond er geen rechtstreekse censuur, geen dagblad zou het toen hebben gewaagd iets te publiceren wat hetzij de bezettende macht, hetzij Mussert en zijn staf onwelgevallig kon zijn. Maar dit betekende geenszins, dat het volk van zulk nieuws verstoken bleef; de 'fluistercampagnes' waren niet van de lucht. En natuurlijk waren nieuwtjes als het voorval in Apeldoorn, waarbij een zekere 'gijn' zat zonder dat het bloed had gekost, bij uitstek geschikt om de NSB in discrediet te brengen; men vertelde juist zoiets graag en zonder verwijl verder.

Enige Duitsers van de SS gaan naar het gemeentehuis om de burgemeester te spreken, maar hem daar niet aantreffend, blijkt hun na informatie, dat zijn edelachtbare met zijn vrouw uit eten is gegaan bij joden in zijn gemeente. Wanneer de Duitsers zich prompt daarheen begeven, vlucht de burgemeester van tafel en verschuilt zich in het kippenhok. Inderdaad, een typisch provinciaal incident uit de bezettingstijd. Maar wat doet de NSB? Schrapt zij deze burgemeester uit haar ledenregisters? Welneen. Zij tracht ervoor te zorgen, dat het geval de doofpot in gaat. Maar als de NSB nu ervaart, dat men algemeen van de blamage op de hoogte is? Dan zal ze toch tenminste disciplinaire maatregelen nemen! Dacht u? – ook dàt niet. Zij is de enige die doet alsof ze van niets weet. Ziedaar het 'thuisfront' in zijn 'verbondenheid op leven en dood' ten voeten uit. Wanneer een NSB-er zich zoiets in een officiële functie kan veroorloven, zonder zelfs door een onzijdige houding alleen maar de schijn op te houden, dan is het ten slotte de NSB, die uit angst voor de consequenties in een kippenhok wegschuilt.

Niet dus om mee te gnuiven met de anderen, maar geheel uit de overweging dat hier grote schade aan de propaganda voor het nationaalsocialisme werd toegebracht, wanneer wij hieraan met stilzwijgen voorbij zouden gaan, schreef ik het hoofdartikel 'De vijand is Juda' in het nummer van 5 Sept. 1942. Ik vermeldde het voorval in ongeveer vier regels; wel een bewijs, dat het mij zeker niet te doen was om het goedkope effect, hieruit kopij te slaan. Het is in zekere zin – al wist ik toen nog niet hoè nodig het was – te beschouwen als een waarschuwing aan het Hoofdkwartier der NSB.

Jan Hollander, die ik onverwachts op een der Amsterdamse grachten ontmoette, vertelde mij, dat Huygen zich heel boos had getoond, omdat zoals Hollander hem woordelijk citeerde, ik de vuile was van de Beweging buiten hing. Ik ontkende dat. Niet ìk hing die vuile was buiten; ze hing er reeds lang voor ieder zichtbaar en alleen de NSB veinsde ze niet te zien. Inderdaad had ik die vuile was aangewezen, maar niet uit leedvermaak – neen, in de hoop

dat de NSB zich nu eindelijk van die vuile was zou ontdoen in plaats van onwaardigen nog in bescherming te nemen.

Ik had er, eerlijk gezegd, weinig vertrouwen in, dat individuen als Huygen c.s. tot inkeer zouden komen; ze achtten zich zo mijlenhoog boven het volk verheven, dat men alles wel zou slikken, als het maar met het nodige aplomb werd opgedist. Praatjes uit een fluistercampagne raakten hem niet. Maar juist daarom ook kwam mijn commentaar hem al bizonder ongelegen; het werd moeilijk om dáarna nog te doen alsof er niets aan de hand zou zijn. Dat betrof dan niet de propaganda, maar veeleer het vertrouwen, dat de leden in de NSB moesten blijven stellen wat voor kwaad er ook van werd gesproken. Ongetwijfeld is het vooral Huygen geweest door wiens toedoen de verhoudingen zich rondom het Hoofdkwartier en rondom *De Misthoorn* meer en meer begonnen toe te spitsen. Op de zeer vulgair gestelde stukjes, die in het WA-weekblad *De zwarte soldaat* verschenen en kennelijk door Huygen waren geïnspireerd, heeft onze redactie toen nauwelijks gereageerd. Het is mij twee jaar later althans enige genoegdoening geweest, dat diezelfde WA-mannen – en dan nog bovendien na alles wat het Hoofdkwartier mij in blinde woede van 1942 af zou aandoen – mij in Berlijn, alvorens naar het front te gaan, ruiterlijk hun ongelijk hebben bekend. Toen was echter Mussert als ‘leider van het Nederlandse volk’ reeds volslagen de ledepop van de Duitse bezetters geworden. Het is zeer de vraag of de Duitsers, die op enigerlei wijze bij de politiek in Nederland betrokken waren, Mussert wel ooit hun werkelijke vertrouwen hebben gegeven, maar al bevond ik mij in 1944 buiten Nederland, het was toen toch duidelijk waarneembaar, dat er met deze leider eenvoudig werd gespeeld. De NSB met haar ‘thuisfront’ van eigenbaat en eerzucht had in haar propaganda, vergeleken met 1942 toen het merendeel der burgers nog een afwachtende houding aannam, reeds de nederlaag geleden. Alleen de aanwezigheid der Duitsers verhinderde een massaal verzet. Om iets van de ‘Germaanse revolutie’ te beleven, zou men bij de Nederlanders aan het oostfront moeten zijn; in elk geval nièt in Utrecht.

Intussen, terugziende op de korte periode van Sept. 1942, ben ik er mij van bewust, dat ik ondanks de voor de NSB zeker beschamende feiten die ik in het licht stelde, telkenmale ook Mussert daarmee de kans heb geboden om evenals vóor 1940 snel naar de voorhoede vooruit te lopen en alsnog eerlijk, zonder zich in bochten te wringen en in kippenhokken weg te kruipen, het nationaalsocialisme voor te staan. Ik verwachtte, dat Mussert, eenmaal gedwongen om schoon schip te maken, ten slotte het enig juiste zou doen.

Met het hoofdartikel ‘Mevrouw de directrice’ in het nummer van 12 Sept. 1942 kan ik op zichzelf al het bewijs leveren, dat ik toen nog altijd trachtte, Mussert zelf buiten spel te laten; wèl zag ik het toen als onvermijde-

lijk, de leiding aan te tasten. Terwijl de sporen van corruptie zich niet alleen tot over de drempel van het Hoofdkwartier aftekenden, maar al evenzeer tot in Musserts persoonlijk leven waren te volgen, noemde ik in mijn aanval Mussert niet. Maar nu ik juist deze corruptie uit zijn naaste omgeving onder schot had genomen, twijfelde ik er niet aan of Mussert zou begrijpen, dat hij opzettelijk was gespaard en dat het dus wel tijd werd om zich van de kliek te ontdoen.

Het is zeer goed mogelijk, dat *De Misthoorn*, toen ik de hoofdredactie had, Mussert persoonlijk niet aanstonds onder ogen is gekomen. Maar ondenkbaar is het, dat het nummer van 12 Sept. 1942 zijn aandacht niet zou hebben gehad. Ik stelde daarin een zekere Mevr. Elings aan de kaak. Als directrice van het herstellingsoord ‘Sonnenheuvel’ te Baarn, dat uit het fonds ‘Gezins- en Jeugdzorg’ der NSB was opgericht, ontzag zij zich niet, boterbonnen van de distributie-kaarten der verpleegden weg te geven, terwijl deze bonnen in verband met de extra-toewijzing die ‘Sonnenheuvel’ kreeg, natuurlijk in geen geval mochten worden gebruikt. En aan wie gaf zij die bonnen? In mijn stuk stond: aan de lijfwacht. Maar ik was er wel zeker van, dat Mevr. Mussert haar echtgenoot niet behoefde te vertellen, dat zijn chauffeur ook tot de lijfwacht behoorde; evengoed als zij zelf zou Mussert wel weten, hoe het botervlootje altijd zo welgevuld op tafel kwam. Evenwel, ik mocht tevens aannemen, dat hij teveel politicus was om niet te weten welke weg ik extra voor hem had vrijgehouden. De aanhef van mijn stuk was in dat opzicht duidelijk genoeg:

‘Niet voor alles wat er in de Beweging gebeurt, kunnen wij de leiding verantwoordelijk stellen. Dit stellen wij voorop. Maar wel verwachten wij, dat deze leiding er dag en nacht voor zal waken, dat niet slechts met het woord, maar ook met de daad het nationaalsocialisme zuiver zal worden uitgedragen. Daardoor alleen is het mogelijk, er ons volk op den duur van te overtuigen, dat onze levensbeschouwing goed en gezond is, terwijl wat achter ons ligt verderfelijk was en daarom te gronde moest gaan. De Beweging moet ervoor zorgen, *nieuwe mensen* te kweken; dat zal alleen gelukken, wanneer zij haar leden beproeft op hun strijdgeest, hun idealisme.’

En inderdaad: Mussert gaf Mevr. Elings haar congé. Was het uit verontwaardiging, dat Mevr. Elings op ‘Sonnenheuvel’ verschil maakte ‘tussen verpleegden, die er financieel goed voorstaan, en ànderen die al blij mogen zijn, dat er ook voor hen wordt gezorgd’? Antwoord op die vraag gaf het feit, dat Mevr. Elings weer in genade werd aangenomen, dadelijk nadat *De Misthoorn* op slot was gedaan en elk gevaar voor vrijmoedige publicaties over het volle botervlootje was geweken. Achteraf staat voor mij dan ook wel vast, dat ik psychologisch een fout maakte, door deze bonnengeschiede-

nis als aangrijpingspunt te kiezen. Immers, ten onrechte kreeg Mussert hierdoor het gevoel te worden gechanteerd; te moeten ervaren, dat *De Misthoorn* iets van hem wist, zal hem in zijn ijdelheid danig hebben dwars gezeten. Ook al reageerde hij op de publicatie, door Mevr. Elings te ontslaan, in de eerste plaats zal hij toch hebben overdacht, hoe hij ons kon kwijtraken, terwijl ik juist andersom hoopte, dat hij ons – zij het te elfder ure – zou steunen. Wie weet, zou hij uiteindelijk hebben gedaan wat wij van hem verwachtten, wanneer hij daarbij dan in onze ogen geen boter ... in zijn botervlootje had gehad.

Dat de ontslagbrieven, bestemd voor Keuchenius, Locht en mij, op 9 Sept. 1942 zijn gedagtekend en dus zijn afgegeven, voordat het Hoofdkwartier *De Misthoorn* van 12 Sept. 1942 had gelezen, zou op zichzelf tot de conclusie moeten leiden, dat het ‘kippenhok’ van Apeldoorn de aanleiding was. De bewuste brief van royement ontving ik ’s Zaterdags, terwijl reeds op Vrijdag *De Misthoorn* overal verkrijgbaar was; vermoedelijk zal Huygen het nummer van 12 Sept. 1942 nog eerst hebben afgewacht. Maar daarbij komt, dat Mussert zelf – ook nà het royement – anders had kunnen handelen, wanneer juist de boterkwestie, die hemzelf betrof, er niet was geweest.[16] Het feit, dat het royement, toen Jansonius, de stafchef van de SS, er zich mee bemoeide, alsnog moest worden gewijzigd in een voorlopig besluit vanwege mijn lidmaatschap bij de SS, duidt er al op, dat de zaak vrij impulsief op het Hoofdkwartier is aangepakt en dat men er desgewenst ook nog alle kanten mee uit kon. De hardnekkigheid, waarmee ik tot tweemaal toe voor de Raad van Discipline werd gedaagd en zonder te zijn verschenen, alsnog ben berecht, wettigt het vermoeden, dat men een totaal onbeheerste woede daarna weer min of meer in een formele plooi heeft willen brengen. Het Dossier der NSB is daarvoor ook een aanwijzing, omdat het klaarblijkelijk werd samengesteld nà het royement en niet zoals men toch zou moeten verwachten, ervóor om als bezwarend materiaal te dienen, waarop dan een royement zou steunen. De zotste dingen zijn er achteraf met de haren bijgesleept, zoals zelfs zeer intieme foto’s van mijn vrouw, die niemand ooit van mij heeft gezien en waarvan ook niemand zal begrijpen waarom ze aan dit dossier zijn toegevoegd. Ik kan dit niet anders verklaren dan uit angst; met àlle middelen,

---

16. Het Dossier van de NSB, waarop ik nog in een Nawoord terugkom, noemt sub 4 – 3e nader onder a) *de gewraakte artikelen in De Misthoorn*, besluitende met de toevoeging: ‘culminerende in het nummer van dit blad van 5 Sept. 1942’, zodat dan mijn commentaar over Apeldoorn de deur zou hebben dichtgedaan. Maar al werd dat zo opgeschreven, het lijkt mij aannemelijk, dat de boterkwestie met opzet terzijde is gelaten, vooral ook gezien de rare manier, waarop ik als ‘smokkelaar’ wordt voorgesteld (vgl. 4 – 2c).

dus ook deloyale, wilde de NSB-leiding verhinderen, dat ik als goed nationaalsocialist te boek zou staan, nadat zij mij had uitgeworpen.

Het is ongetwijfeld merkwaardig, dat het Dossier der NSB, waarmee men dan toch vooral de stukken ter tafel zou brengen, die mijn royement, gedagtekend 9 Sept. 1942, onweerlegbaar motiveren, in totaal drie nummers van *De Misthoorn* bevat – nl. die van 5, 12 en 19 Sept. 1942 (bijlagen 5, 6 en 7), terwijl het ook voor de rest armzalig weinig bevat van vóór 9 Sept. 1942. Men heeft gedaan wat men kon, maar het resultaat lijkt mij verre van voldoende om hierop zonder meer – ja, zonder enige voorafgaande waarschuwing iemand die meer dan tien jaar lid is geweest, een papiertje van ontslag thuis te sturen. De conclusie ligt m.i. voor de hand: het is alleen mogelijk, wanneer men last van een kwaad geweten heeft en wanneer men ook beseft, dat de ander, met bepaalde troeven in handen, zich niet van de wijs laat brengen door intimidatie of allerlei 'heilige huisjes'.

Dat het aan ieder afzonderlijk gezonden besluit, behelzende het royement als lid der NSB 'wegens anti-nationaalsocialistische agitatie', zeker geen reden kon zijn om nu ook verder ons werk op te geven, was duidelijk. Ik zorgde ervoor, dat deze onverwachte reactie van het Hoofdkwartier zoveel mogelijk ruchtbaar werd; Keuchenius en Locht deden insgelijks. En algemeen was de opvatting, dat de NSB *De Misthoorn* als een schip in volle zee drie torpedo's in de huid had gejaagd; die was niet een zaak die ons ieder persoonlijk betrof of met onze persoonlijke gedragingen verband hield, maar geheel-en-al gericht tegen *De Misthoorn*, waarvan wij de redactie vormden. De strijd moest worden voortgezet en juist nù met nog groter kracht dan tevoren. Geen onzer had zich ooit voorgesteld, dat Mussert – of anders het Hoofdkwartier, zonder dat Mussert er zich tegen verzette – op een zo plompe wijze zou tonen, dat een nationaalsocialistisch georiënteerde pers uitsluitend uit jabroers mocht bestaan. Inderdaad zou geen blad in Nederland het in 1942 hebben gewaagd, critiek op de NSB te oefenen; de journalistiek bezat dan echter nog tot op zekere hoogte het recht er zwijgend aan voorbij te gaan. Daartegenover wenste het Rijkscommissariaat uitdrukkelijk, dat er een orgaan zou zijn waarin critiek op de NSB mogelijk bleef – zeer zeker nièt omdat men van Duitse zijde een tegen de NSB ingaande politiek voorstond, maar alleen reeds vanwege het feit, dat Mussert in zijn positie Lodewijk XIV voorlopig nog niet kon nazeggen: 'L'état c'est moi!'

Meer en meer streefde de NSB er in haar propaganda naar, Nederland te suggereren, dat zij wèl alles te zeggen had; nog geheel afgezien dan ook van bepaalde ongerechtigheden, die *De Misthoorn* onthulde, was reeds elk woord dat deze suggestie verstoorde, in haar ogen onduldbaar. In zoverre was het onverwachte royement van drie leden der NSB, die tot *De Misthoorn*

behoorden, ongetwijfeld bedoeld om het moreel van de redactie te breken en tevens om haar invloed op andere leden der NSB te doen afnemen. Wie op grond van ‘anti-nationaalsocialistische agitatie’ de deur wordt gewezen, kan onmogelijk nog voor een nationaalsocialist worden gehouden! Maar het werkelijke doel – *De Misthoorn* kwijt te raken – kon het Hoofdkwartier met die ontslagbrieven toch nièt bereiken; vandaar dan ook dat onze eerste reactie was: dóorgaan! Wij werden niet ontmoedigd, maar integendeel versterkt in onze overtuiging, dat wij op de goede weg waren, terwijl wij nu tevens wisten, dat Mussert zelf zou blijven vasthouden aan een politiek, die hem ten slotte in grenzenloze zelfoverschatting, volslagen los van het volk, zou isoleren.

Anderzijds was het mij duidelijk, dat hiermede als het ware de vijandelijkheden geopend waren; ik moest er dus in elk geval zeker van zijn, dat alle verdere pogingen van de NSB om ons – dus *De Misthoorn* – onschadelijk te maken, al bij voorbaat tot mislukking gedoemd waren. Dit dwong tot nader overleg met de SS. Het betekende in geen geval, dat ik geheel of gedeeltelijk de verantwoordelijkheid op anderen wilde afschuiven; ik wilde er echter voor zorgen, dat degenen die straks in deze zaak arbiter zouden worden, het royaal en in elk opzicht vóor *De Misthoorn* konden opnemen. Van Ostuf. Hildebrand vernam ik, dat Rauter persoonlijk in verzet zou gaan tegen de door het Hoofdkwartier genomen ‘besluiten’; het belangrijkste voor ons was echter, dat *De Misthoorn* ongestoord kon blijven verschijnen.

Hoewel Dittmar niet op het Rijkscommissariaat aanwezig was, kreeg ik van Lohse (Schrifttum), die ik telefonisch van de zaak op de hoogte bracht, de stellige toezegging, dat hij Dittmar zou inlichten. Schmidt bleek onverwachts naar Berlijn te zijn geroepen, hetgeen algemeen in SS-kringen werd aangezien voor de ‘crisis’ en de spoedig daarna te verwachten koerswijziging ten aanzien van de NSB. Terwijl bij Duitsers van de SS *De Misthoorn* algemeen voor een blad van Schmidt gold, bereikte mij van die kant geen enkele aanwijzing; Dittmar liet de redactie als tot dusver geheel aan mij over. Om de SS dus geheel aan onze kant te houden, gaf ik Hildebrand inzage van de kopij voor zover deze persklaar was; mijn hoofdartikel moest nog worden geschreven, maar van mijn tweede stuk ‘Dienst aan het volk – geen dienstbaarheid aan een program’, afgedrukt op pag. 2, gaf ik hem een proef mee.

Tegen de verdere inhoud, die hij vluchtig doorlas, maakte Hildebrand geen bezwaren behalve bij een schets voor een spotprent, waarop Mussert was afgebeeld als kruidenier, staande achter de toonbank om zijn zelf(p)rijzend ba(l)kmeel te verkopen, terwijl hij was omringd door een hele voorraad van ‘Rijzweepjes’, ‘Adjudantenjenever’, ‘Plekkers zangzaad’ enz.

Nu zijn politici in het algemeen van de caricatuur heel wat gewend; doorgaans zijn zij zelf de eersten die lachen om hun eigen politieke portret. Zelfs in het stijve Nederland, waar men zich in het openbaar vaak gauw gechoqueerd voelt, hebben mannen van formaat als Kuyper en zelfs als Posthuma of Colijn nimmer aanstoot genomen aan de caricaturen, waarin ze zo ongeveer in hun hemd werden gezet. Maar Hildebrand vond, dat wij Mussert in zijn persoon beter konden ontzien. Hij stelde voor, de prent weg te laten, maar op het binnenblad van *De Telefoon* (de altijd voor humor bestemde plaats) die kruidenierswinkel alleen met de tekst te hekelen. Zo ontstond de advertentie NV. ‘De Maliebaan’; ook daarvan legde Locht hem vervolgens nog een proef voor, waarna de zaak aldus kon doorgaan.

Het nummer van 19 Sept. 1942, dat de zwanezang van *De Misthoorn* werd (een nogal gedurfde beeldspraak, maar wie zal zeggen hoe hees een zwaan zingt!), reproduceerde niet alleen de drie brieven van royement met als slagregel ‘Maar de strijd om het nationaalsocialisme gaat voort’, vergezeld van de oproep om ons werk financieel te steunen, maar leverde ook met alle artikelen het bewijs, dat wij niet overstag waren gegaan. Ik kan niet nalaten, een enkele alinea uit mijn artikel ‘Dienst aan het volk’ aan te halen ten bewijze, dat naar mijn oordeel alles wat nadien in Nederland is gezegd en gedaan, globaal genomen, niet anders dan *pseudo*-nationaalsocialisme is geweest:

‘Een beweging begon met idealisten en verwaterde pas tegen de tijd, dat profiteurs zich van de vernieuwende gedachte meester maakten. Maar thans zien wij het gebeuren, dat de profiteurs reeds, terwijl de idee nog in opkomst is, de idealisten terzijde stoten, om toch vooral maar niet te laat te komen bij het verdelen van de buit. Mag ons volk hiervan de dupe worden? Moeizaam moet uit deze revolutie het cultuurleven worden opgebouwd. Maar als nu reeds ellebogen-werkers en zedeloze lieden trachten, in naam van het nationaalsocialisme ten koste van ons arbeidende volk gezag uit te oefenen, dan wensen wij niet mee te heulen met degenen die zwijgen.’

Vrijwel onmiddellijk nadat het nummer (in belangrijk verhoogde oplage) was uitgekomen, kwam de definitieve torpedo: het blad wordt verboden – het spel is uit!

Op de vraag hoe ik zo rigoureus kon zijn, past maar éen antwoord: ik stelde onvoorwaardelijk vertrouwen in de SS. Ook al was ons volk helaas niet in staat, de betekenis van de strijd die ik voerde, in te zien en al kochten ongetwijfeld velen *De Misthoorn* uitsluitend uit sensatie-zucht, het was mij stellig niet om wat schandalen te doen. Méer dan enig vorig nummer toont juist het laatste van 19 Sept. 1942 duidelijk aan, dat de dictatuur bij het nationaalsocialisme niet een door de partij gemaakt machtsapparaat mag zijn,

maar veeleer een symbolieke macht is: de uitdrukking van een innerlijke belevenis in het volk zelf. Iedereen wist, dat het in het Nederland van 1942 nog lang niet zo ver was: niet de parade, niet het vele goud van spiegels en schouderstukken der functionarissen of zoals het toen dwazelijk heette, ‘de revolutie-van-bovenaf’ zou ooit ons volk nationaalsocialistisch maken. Er was maar één weg voor: wij zèlf, man voor man, moesten daarvan met ons leven getuigen, metterdaad inhoud geven aan het woord. Niet imponeren en als intriganten ‘ordenen’; niet elkaar naar de ogen zien en elkaar opvijzelen; niet de-baas-spelen en tegelijk heimelijk nog op eigen voordeel bedacht zijn. Vandaar dat er maar één revolutie is die zichzelf rechtvaardigt: de revolutie-van-onderop! Onze enige taak was: het volk te bezielen. Konden wij dat niet – en het is ten slotte gebleken, dat wij het niet hebben gekund – dan was dictatuur volksbedrog, pronkerige ‘Streberei’.

Hier heeft zich het opportunisme gewroken, waartoe de oorlogsomstandigheden en wel voornamelijk de grote gevaren van het bolsjewisme dwongen: de werkelijk overtuigde nationaalsocialisten, de kerels-uit-één-stuk te moeten afstaan aan een ver-verwijderd front nog voorbij de Oostgrens van Europa. Daardoor werd automatisch het getal der werkelijk revolutionaire idealisten, die in Nederland het nationaalsocialisme voorstonden, te klein. Bovendien werden zij nog gehinderd door de helaas maar al te velen die de NSB voor de ‘nationale’ promotie-ladder aanzagen en soms nog in kortzichtige overmoed door anti-Duitse houding de Nederlanders wilden overbluffen. Zo gezien, is *De Misthoorn* in de korte spanne tijds dat ik het blad heb geleid, onmiskenbaar een weerlicht geweest, zonder dat daarop het onweer is gevolgd, waardoor de atmosfeer ook gezuiverd zou zijn. Aan *De Misthoorn* werd een einde gemaakt, maar het conflict tussen NSB en SS bleef bestaan.

Blijkens mijn brief van 11 Sept. 1942, per expresse aan Keuchenius gezonden,[17] verklaarde Bettink, de adjudant van Feldmeyer, mij ’s morgens op die dag namens de Stafleiding SS, dat in géen geval zou worden voldaan aan een eventueel verzoek van de NSB om Keuchenius en mij uit de SS te verwijderen; ik voegde daaraan tussen haakjes toe: een blijkbaar tot dusver bestaande usance, waarmee nu dus zal worden gebroken. Voor zover nodig ligt hierin wel het bewijs, dat *De Misthoorn* niet zomaar in het wilde weg ruzie met de NSB-leiding had gekregen, maar dat in een lang slepend gehouden conflict op een bepaald punt een uitbarsting was gekomen, zonder dat dit verder op de verhoudingen zelf van invloed kon zijn.

17. Bijlage 30 uit het Dossier der NSB.

Precies zó was het verloop, nadat het nummer van 19 Sept. 1942 uitkwam. De SS dacht er niet aan, mij enig verwijt aangaande mijn werk te maken; integendeel. Bij de SS vond het algemeen bijval, maar ook in NSB-kringen in Amsterdam heeft niemand mij daarover een onaangenaam woord gezegd. Terwijl ik had kunnen verwachten, dat men mij na mijn royement liefst uit de weg zou gaan, zoals ik het meermalen tegenover geroyeerde leden anderen had zien doen, gedroegen alle NSB-ers die ik kende, zich tegenover mij juist als vóor die tijd. Totdat ik op 7 October 1942 uit Den Haag naar Berlijn ging, ondervond ik vele bewijzen van hartelijk medeleven en kameraadschap. Ik meen te mogen besluiten, dat dit alles niet enkel tot sympathie met mijn persoon is terug te voeren, maar voor een belangrijk deel de zaak zelf gold. Was het alleen het eerste geweest, dan zou van lieverlede, temeer omdat ik jarenlang niet meer in Nederland was, de herinnering aan mij vrijwel zijn verbleekt. Geen beter bewijs, dat het conflict alhoewel onderdrukt, wel degelijk bleef bestaan, valt te leveren dan met een omstreeks eind 1943 gegeven voorstelling van de Jeugdstorm: het programma vermeldde een door mij geschreven spreekkoor, terwijl de NSB officiëel al mijn werk, zelfs de poëzie van vóor 1940, op de index had geplaatst. Jonge stemmen vertolkten mijn tekst voor een zaal, waarin op de eerste rij Mussert met zijn gevolg zat, zonder dat zelfs maar een gebaar de aandacht verstoorde. Dat was alleen mogelijk, omdat de ‘tactiek’ als vanouds haar slachtoffers had geëist, maar in de harten – zonder dat zelfs Mussert bij machte was, dat te veranderen – het ideaal was blijven leven.

Om terug te keren tot Zaterdag 19 Sept. 1942: wat was er precies gebeurd? Het bleek, dat Mussert op een Landdag ergens in Drente (Assen of Rolde) van Rauter, die daar ook aanwezig was, een onmiddellijk verschijningsverbod voor *De Misthoorn* had geëist. Voor zover ik kon nagaan, werd hieraan geen gevolg gegeven; ook is het mogelijk, dat het verbod werd uitgevaardigd, maar dan toch alleen in die zin, dat er geen volgend nummer zou kunnen uitkomen. De verkoop werd in elk geval niet bemoeilijkt en bovendien kon de drukkerij, toen het nummer bleek te zijn uitverkocht, op volle toeren nog een tweede oplage drukken, waarvan echter de verspreiding minder openlijk geschiedde dan bij de eerste, die aan alle kiosken verkrijgbaar was geweest.

Via de SS kreeg ik bericht, dat ik als hoofdredacteur moest aftreden, teneinde te voorkomen, dat ik zou worden ontslagen; er bestond dan nog kans om *De Misthoorn* te redden. Op Dinsdagavond had ik in Den Haag een bespreking met Hildebrand, waarbij ik vooraf bij Dittmar op het Rijkscommissariaat mijn brief bezorgde. De bedoeling was, dat deze brief waarmee ik

dus mijn werk bij *De Misthoorn* neerlegde, uitsluitend in het geding zou komen, wanneer op andere wijze geen overeenstemming zou worden bereikt. Het bleek alras, dat Mussert in geen enkel opzicht wilde toegeven: *De Misthoorn* moest kapot. Zo werd dan ook mijn brief uitgespeeld en mijn heengaan een feit. Het scheen toen echter nog wel mogelijk, dat *De Misthoorn* kon blijven verschijnen, doch niet voordat er een nieuwe hoofdredacteur zou zijn benoemd. Ik vernam, dat Baumans hiervoor zou worden aangezocht en natuurlijk verheugde ik er mij over, dat op die wijze de laatste vrije tribune in Nederland tenminste zou blijven bestaan.

Een verrassend licht op de mentaliteit van het Hoofdkwartier wierp volgens mij de mededeling, dat het ten slotte vooral de advertentie van de NV. 'De Maliebaan' was geweest, waardoor elke schikking onmogelijk bleek. De heren die zelf jarenlang nooit anders hadden gedaan dan zich vrolijk maken over de gebruikelijke politieke 'glossen' op Colijn, Van Schaik, Albarda en alle andere figuren op het schaakbord, misten nu plotseling elk elegant vermogen om bij een voor de brede massa bestemd blad onderscheid te maken tussen serieus bedoelde artikelen en twee binnenpagina's met de rinkelende zotskap. 'Le ridicule tue' moge dan voor een heel eind opgaan, ik zou mij dan toch van een politiek doorgewinterd gezelschap eerder hebben kunnen indenken, dat juist geheel àndere zinsneden hen een doorn in het vlees waren geweest. Ik voelde dan ook een lichte spijt opkomen, dat juist deze malle advertentie mij de voortzetting van het werk onmogelijk had gemaakt. Er was ten slotte een zo grote keuze in uitdrukkingsvormen voor hetgeen *De Misthoorn* beoogde en bestreed, dat wij ook zònder die advertentie duidelijk en raak hadden kunnen zijn. Anderzijds was het alweer een treffend bewijs, hoe geborneerd en klein deze burgermannen van de Maliebaan in wezen waren.

Van Nijsse scheidde ik met een handdruk en een glimlach om al het rumoer. Hij dacht er niet aan, mij er zelfs maar voor een grein de schuld van te geven, dat de zaak zo afliep. Ons vertrouwen in de SS werd in zoverre beschaamd, dat nu ineens *De Misthoorn* eenvoudig een aangelegenheid van Schmidt werd geacht; er moest niet meer van worden gerept, dat er door mij een zeker contact met de SS bestond, zoals Ostuf. Hildebrand dat in aanleg had voorgestaan.[18]

---

18. De tijd is te kort geweest om bepaalde resultaten van dit contact te kunnen aangeven. Na de eerste samenkomst in Wassenaar hebben wij nog tweemaal 'en petit comité', zonder Hildebrand en Prof. Goedewaagen, op het Hekelveld een bespreking gehad; daarbij trof mij alleen de grote voorzichtigheid, die men tegenover Mussert betrachtte.

Wel zegde de SS mij alle steun toe, opdat ik mij als SS-man zou kunnen handhaven. Inmiddels had de Raad van Discipline der NSB mij, zoals ook Keuchenius, voor haar zitting van 25 Sept. 1942 opgeroepen, klaarblijkelijk omdat het royement niet had kunnen geschieden, zonder ook eerst de SS daarin te kennen. Evenwel, het royement werd niet ingetrokken, evenmin de circulaire, die Huygen aan allerlei instanties en aan de pers had doen uitgaan. Onder die omstandigheden konden wij aan de oproep van de Raad van Discipline geen gevolg geven; elk afzonderlijk deelden wij dat de heren mee. Waarop wij weer een nieuwe oproeping kregen, ditmaal voor 2 Oct. 1942, en ik mij dus verplicht zag opnieuw te weigeren met verwijzing naar mijn antwoord van 24 Sept. 1942, waarin ik eerst de intrekking van het royement en tevens van kennisgeving 19 (de circulaire van Huygen aan de pers enz.) had verlangd. De Raad van Discipline scheen dat echter niet nodig te vinden; ik vernam er niets meer van.

Het Dossier der NSB, dat ik eerst nu heb kunnen inzien, bevat een brief van 5 Oct. 1942, aan Mussert gericht door de leider van de Raad van Discipline, Keers, met een bijgevoegd verslag van de zitting betr. Keuchenius en mij.[19] Zoals mij bekend was, woonde de stafchef van de SS, Jansonius, deze zitting bij, maar wat ik niet wist, is de verklaring, die hij daar volgens dat verslag heeft afgelegd. Er staat nl.:

'- en hij (voorzitter Keers) zal derhalve aan de Leider adviseren, in het eenmaal genomen besluit, om kam. Kettmann uit de Beweging te verwijderen, geen verandering te brengen. Wat Keuchenius betreft meent kam. Keers aan de Leider te moeten adviseren, het gegeven ontslag in te trekken en Keuchenius als lid der Beweging te schorsen, opdat de mogelijkheid worde geschapen, dat Keuchenius zich voor de Hoge Raad kan verantwoorden. Kam. Jansonius gaat met deze zienswijze geheel accoord. Kam. Jansonius merkt nog op, dat z.i. de hoofdschuldigen moeten worden gezocht in de opdrachtgevers aan Kettmann en Keuchenius, in casu General-Kommissar Schmidt of diens omgeving en de Beweging, al geeft kam. Jansonius toe, dat de bewuste artikelen verre het beoogde doel voorbij schieten.'

Voorts bepleit Jansonius nog, dat wij niet aanstonds 'bij de eerste de beste misstap uit de Beweging gestoten hadden moeten worden', waarbij hij Huygen's onbesuisde optreden critiseert. Duidelijk blijkt, dat hij het voor ons wil opnemen, door ons (althans mij) een verregaande overschrijding van bevoegdheden of richtlijnen toe te dichten, waarop dan weer Schmidt (of zijn omgeving) te weinig contrôle zou hebben geoefend. Bij dit laatste spreekt hij dan nog bv. van de 'hoofdschuldigen', hetgeen uiteraard ook wel

19. Bijlage 19.

een term kan zijn, gebezigd door de Hoge Raad of door degene die het verslag formuleerde. Desondanks kan de algemene indruk van Jansonius' woorden toch geen andere zijn dan dat hij kwispelstaartend voor Mussert, zo ongeveer verzachtende omstandigheden voor mij wil laten gelden; voor mij die in elk geval de stemming bij het Stafkwartier van de SS kende, duidt dit wel in hoge mate op een tweeslachtige houding.

Zo is ook de aanvankelijk gekweekte verwachting, dat het weekblad *Storm* belangrijk commentaar op de zaak zou geven, niet in vervulling gegaan; er is met geen woord van gerept. Er werd als gewoonlijk politiek achter de schermen bedreven, waarbij nòch de NSB, nòch de SS ruiterlijk positie kozen, al wist men natuurlijk van weerskanten héel goed wat men dacht.

Toen na een week de zaak er nog precies zo uitzag en ook het royement niet ongedaan was gemaakt – neen, veeleer nog méer werd geaccentueerd door een nieuwe circulaire van Huygen, waarin alles wat ik ooit had geschreven, tot verboden lectuur werd verklaard, wist ik in elk geval wat ik van de àl of niet onder Musserts gezag staande Nederlandse SS had te verwachten. De vriendschap met elke SS-man die ik kende, bleef even gehecht als toen ik nog lid van de NSB was, maar in officieel politieke zin stak niemand een hand uit. En ook werd het mij alras duidelijk, dat Mussert juist het politieke spel, hoe klein als partij-gedoe het mocht zijn, heel wat beter speelde: toen het wel vaststond, dat er van Duitse zijde niets werd ondernomen, blies hij zich nogeens extra op. Door de SD (Behrens) in Amsterdam kreeg ik telefonisch bericht, dat op een vergadering in Alphen a/d. Rijn Mussert in het bizonder over 'verraders' had gesproken; ze zouden allemaal de strop krijgen, maar hij reserveerde zich het recht om een verrader als ik was, met een zo laag stamboeknummer, persoonlijk neer te schieten. Had hem wellicht een réprise van de slotscène in de Röhm-affaire voor de geest gezweefd? Ik maakte me niet zo spoedig ongerust, maar de SD drong er op aan, dat ik zo snel mogelijk het land zou verlaten. Het leek mij niet uitgesloten, dat een of andere volgeling van Mussert mij koud zou maken, om zijn opperste leider een moord te besparen.

Reeds eerder had het Stafkwartier van de SS mij te kennen gegeven, dat de beste oplossing zou zijn, wanneer ik mij voor het front zou melden, omdat Mussert over de Waffen-SS niets had te zeggen. Ook al had ik reeds veel eerder – zo omstreeks 1941 op het Hoofdkwartier in Utrecht – kunnen constateren, dat Mussert meestal zijn zin bij de Rijkscommissaris wist te krijgen door het zo voor te stellen, dat wanneer men hem daarmee niet ter wille was, hij van zijn kant niet kon waarborgen, dat het toegezegde aantal vrijwilligers op de been kwam. En dat laatste was een oorlogsbelang, waar-

mee de Rijkscommissaris terdege rekening had te houden. Stellig was dit de reden waarom voorlopig nog steeds de politiek-Schmidt was voortgezet. Of het doel is geweest, het beste deel van de NSB geleidelijk over te hevelen naar de SS, of dat men zolang met Mussert genoegen nam bij gebrek aan beter, valt moeilijk te zeggen. Dat men in SS-kringen met Mussert weinig òp had, behoeft na al het voorgaande geen toelichting. Maar ik zag nu wel in, dat het tijdstip voor de breuk nog niet scheen te zijn gekomen; te forceren was dit niet. En zo werd mij dan ook met de dag duidelijker, dat de NSB-leiding mij eenvoudig als vogelvrij beschouwde en niets naliet, om mij in mijn werk, mijn reputatie en ook indirect in mijn zaken schade te berokkenen.

Reeds hadden de kringhuizen enz. op last van Utrecht hun boekerijen moeten ontsmetten van alles wat Kettmann of De Amsterdamsche Keurkamer op het titelblad droeg; het was te begrijpen, dat men daaraan niet zo strikt de hand hield, maar het Hoofdkwartier bepaalde zich niet tot de kringhuizen. Ze trachtte een totale boycot door te voeren, die ook al had ze geen kans van slagen, toch zekere onaangename verrassingen meebracht. Van Zijfers, de eigenaar van de ‘Bolwerk’-boekhandels in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam, vernam ik dat een NSB-functionaris, toevallig de Kalverstraat passerend, daar de boekhandel was komen binnenlopen om een van mijn dichtbundels uit de uitstalkast te laten wegnemen.

Zo werd een kleine, geniepige terreur ingezet, nu ik niet dadelijk na de avond in Alphen a/d. Rijn levenloos ergens uit een gracht was opgehaald. Ik leefde nog, maar alles wat van mij was – en zelfs boeken die feitelijk toch buiten de schrijver een eigenzinnig leven plegen te leiden – dat àlles werd door de dood nagejaagd, alsof ik zoiets als een bomaanslag had gepleegd.

Toen mij op 1 Oct. 1942 het Stafkwartier der SS telefonisch meedeelde, dat er na hernieuwd overleg met Rauter inderdaad niets anders overbleef dan dat ik mij voor het front zou melden, stemde ik eenvoudigweg toe. Alsof het zomaar niets was: wèg uit Nederland, wèg uit mijn werk als schrijver en als uitgever, wèg naar het front![20] Het scheen mij het enige antwoord, dat ik Mussert kon geven; bovendien was het de enige manier om ook aan de Duitse kameraden te tonen, dat ik er niet op uit was om als een of andere bunkerbouwer in zaken grote winsten te maken, maar dat ik streed voor een ideaal. Alleen door die houding zou ik het recht verwerven om straks in het nieuwe Europa als gelijkgerechtigde voor ons volk te spreken. Eerst in de allerlaatste

20. Eerst later vernam ik, bij de Kriegsberichterabteilung te zullen komen, waardoor het vooruitzicht om aan het front te staan, mij het gevoel gaf, daar ook van nut te kunnen zijn. Ik wist toen nog niet, hoe weinig daarvan terecht zou komen.

plaats vreesde ik een sluipmoord; zoiets scheen mij toen een nog theatrale veronderstelling. Wat zich nadien in het zo eerzame Nederland heeft afgespeeld, is zeker èn bloedig èn geheimzinnig genoeg om mij te doen beseffen, dat ik er in die veronderstelling volslagen náast ben geweest. Een poging om mij uit de weg te ruimen, zou heel wat aannemelijker zijn geweest dat ik toen dacht.

Merkwaardig is de luchtige toon, die mijn vrouw aansloeg in haar brief van 13 Oct. 1942 aan mijn vriend Beversluis:

‘- dat het enige wat George nog kon doen, was zich melden voor de Waffen-SS. Goed, zei George, doe ik. Mooi, zei Heubel, dat wisten we wel, je bent al aangenomen en ingeschreven, hou je gereed.’

En ook deze toon behoorde, dunkt me, tot het klimaat van de tijd. Hoe zou een vrouw ook anders alle verschrikkingen van een moderne oorlog hebben kunnen doorstaan? Vele malen nadien heeft zij, op reis in Duitsland, urenlang in schuilkelders gezeten en de grond voelen dreunen van de bominslagen. Eerst maanden nadat het haar overkwam, heeft zij mij bekend, in Berlijn in een schuilkelder te hebben gezeten waar brand uitbrak en het vuur aan beide kanten een uitweg versperde. Zoals zij toen ook nog altijd vrolijk kon zijn, ondanks alle spanning, de zorg voor onze jongens en de hele zakelijke rompslomp waar zij ten slotte alléen voor stond, zo heeft ook die luchtige toon ongetwijfeld gediend om de innerlijke misère over de tijd van grote vereenzaming die toen voor haar aanbrak, op haar eigen manier te weerstaan. Het zou verkeerd zijn erover te smalen, dat in alle heldendom een zekere pathetische noot meeklinkt, tenzij men erover wil smalen, dat wij onder alle omstandigheden toch maar mensen zijn. De nuchterheid, de luchtigheid waarmee een bepaald gevoel wordt gegalvaniseerd, is tegelijk onze natuurlijke zelfverdediging.

Uit de bovenaangehaalde brief van mijn vrouw aan Beversluis (bijlage 10 uit het Dossier der NSB) blijkt, dat Mussert op Zaterdag 3 Oct. 1942 in een topvormingsbijeenkomst te Utrecht nogmaals zijn hart over de ‘verraders’ heeft gelucht. Ik had deze brief niet eerder gelezen, hetgeen ook niet goed mogelijk was, aangezien ik niet meer in Nederland was, toen hij werd geschreven. Hieruit zou zijn op te maken, dat ik mijn vrouw niets heb gezegd over de eerder gekregen waarschuwing van de SD – ik kan mij dat niet meer herinneren – en tevens, dat Mussert eens extra in Utrecht zijn banbliksems heeft gezwaaid, nadat hij mij de avond tevoren bij de première van de Rembrandt-film in Amsterdam onder de genodigden van de Beauftragte had gezien. Hoe het ook zij, enkele dagen later – op 7 Oct. 1942 – verliet ik Nederland met de D-trein Den Haag-Berlijn.

Voor de Bijzondere Raad van Cassatie heeft in Maart 1951 mijn advocaat Mr J.D.A. Viskil uit Haarlem als een der cassatiemiddelen de onvrijwilligheid van mijn vertrek als oorlogsverslaggever – en dus als vrijwillig soldaat – naarvoren gebracht. Bij alle overwegingen die ik toen vóor mijn vertrek heb gehad en die er ten slotte toe leidden, dat ik ging, ware ook nog de vraag te stellen geweest of deze uitweg van Duitse zijde niet werd gezocht om mij ‘kaltzustellen’. Wanneer men bedenkt, dat het tot eind 1944 heeft moeten duren, alvorens een SS-weekblad als *Storm*, dat als zodanig dan toch wel het eerst in aanmerking kwam, zelfs maar een gedicht van mij waagde te plaatsen, is gemakkelijk genoeg in te zien, hoe onwerkelijk de situatie was.[21] Ter verontschuldiging voor de afwijzing van mijn medewerking voerde de redactie aan, Mussert geen wapen tegen haar in de hand te mogen geven. Dan is het niet moeilijk om in te zien, dat in die dagen geen enkele Nederlandse krant zich kon veroorloven, van mijn kopij als oorlogsverslaggever zelfs maar een regel te plaatsen. Dat is dan ook niet gebeurd. Wat echter het voornaamste is: men heeft dit van de aanvang af heel goed geweten! Alleen ìk wist het niet.

Toen ik in Oct. 1942 in Lichterfelde bij de Leibstandarte was gekazerneerd, oordeelde de Kriegsberichterabteilung het maar het beste, mij bij de groep ‘Rundfunk’ te plaatsen en dus niet, zoals normaal zou zijn geweest, bij de groep ‘Wortpresse’. Waarom? – wel eenvoudig omdat men hoopte, dat er toch iets van mijn reportage-werk kon worden gebruikt. Het enige wat ik practisch van spreken voor de microfoon afwist, beperkte zich tot hetgeen mij was bijgebleven van de keren, dat ik in Hilversum vóor 1940 in het Zondagse boekenhalfuur van de AVRO had gesproken. Na de militaire spoedopleiding was ik dan ook nog enige weken gelegerd in het barakkenkamp te Zehlendorff, behorende bij het kantorencomplex van de Staf der Kriegsberichterabteilung. Overdag volgde ik toen een cursus in het gebouw van de Rundfunk in Berlijn en bij de zender in Königswusterhausen. Veel eenvoudiger en ook in verband met mijn prestaties als journalist logischer zou het zijn geweest, mij meteen maar met een blocnote en een vulpen naar het front te laten gaan; dat dit niet gebeurde, was ongetwijfeld een gevolg van ‘politiek’ overleg, waarvan officieel tegenover mij niet werd gerept.

---

21. Buiten beschouwing laat ik dan tevens, dat ik een verbintenis voor de duur van zes maanden had aangegaan. In mijn strafdossier bevindt zich een afschrift van de brief, waarin ik na het verstrijken van die termijn ontslag vroeg aan de Kommandeur, Günther D’Alquen, de tegenwoordige adviseur voor Duitse aangelegenheden in Washington. Op mijn herhaald verzoek is echter geen ontslag gevolgd, hoezeer ook was komen vast te staan, dat mijn werk als oorlogsverslaggever geheel ongebruikt bleef.

Samen met de Vlaming Lode Bonten kwam ik via Riga en na een nachtelijke bootreis van Libau in Finland aan. Het was toen hartje winter. Wij reisden langzaam en omslachtig door geheel Finland naar het noorden, om ten slotte nabij de Poolcirkel aan het Karelische front te belanden. En het eerste wat ik daar van de Zugführer te horen kreeg, toen wij ons na een etmaal van Indianenverhalen en hete thee met rum bij hem gingen melden, was de mededeling, dat het mij niet was toegestaan, mijn verlof in Nederland door te brengen. Aan mijn vrouw zouden, wanneer het zo ver was dat ik verlof kreeg, alle faciliteiten worden verleend om zich in Duitsland of overal elders dan juist in Nederland, bij mij te kunnen voegen. Voorlopig was het echter nog lang zo ver niet. Ik bevond mij duizenden kilometers van Berlijn of zelfs maar van de mij vertrouwde bewoonde wereld.

In de witte leegte van oerwoud en onbewoonde vlakten, in een uitgestorvenheid waar de hoge pijnbomen vrijwel zonder takken als reusachtige telefoonpalen oprijzen, leefde ik als een mol op verschillende plaatsen langs het front in houten bunkers onder een zware vracht sneeuw. Een bezoek aan een primitief ‘Kameradschaftsheim’, waar soms een echte koek bij de koffie werd gegeven, was een waar feest. Nachtgesprekken met de Duitse dichter Uhde, stukgelezen literatuur uit de ‘Feldpost’ van een paar Vlamingen, onze zeldzame tochten naar een Sauna op de oever van een ijskoud, meterdik bevroren meer, de koffie-pauze met de jonge dokter Hylkema op de ‘Hauptverbandplatz’, in oerwoud aan de ‘Rollbahn’ naar Rovanemi – ze behoren alle tot mijn beste herinneringen. Ik kroop transpirerend bij 40-60° vorst door de ‘Minengasse’ en deelde het leven met de Oostenrijkse bergjagers, het Noorse ski-bataljon (als er een deel in ruststelling was) en de zwijgzame Finnen met hun ingeboren jagerstalent.

De majestueuze eenzaamheid van dit verwilderde sneeuwland onder een altijd windloze, altijd vreemd lichte hemel is voor Nederlanders, die niet noordelijker dan Helsinki zijn geweest, onvoorstelbaar. Want de zee die ons vertrouwd is, is een-en-al bewogenheid en afwisseling, vergeleken bij deze ruimte van dodelijk hard kristal. Ik trachtte mij er aan mijn eigen hart te warmen, terwijl thuis de heren der NSB in hun parade-tenue, met gebakken haantjes en de fles op tafel, zonder dat zelfs een láatste misthoorn geluid kon geven, zich breed in hun stoel konden zetten.

Bezie ik het conflict uit een enge gezichtshoek van mijzelf alleen, dan kan de conclusie niet anders luiden dan dat Mussert glansrijk zegevierde. Maar óok uit persoonlijke ondervinding, juist in de omgang met SS-makkers, weet ik, dat het een Pyrrhus-overwinning is geweest. Nog lange tijd later kreeg ik uit gesprekken aan het front steeds opnieuw de bevestiging, dat ik ten opzichte van de NSB niet slechts naar mijn eigen overtuiging, maar

naar die van alle eerlijke en strijdbare nationaalsocialisten had gehandeld. En dat ook gaf mij de kracht, in vertrouwen op de toekomst – hoe geheel ànders uiteindelijk de afloop voor het nationaalsocialisme zèlf is geweest – de ontberingen te verdragen, mij in de politieke boycot uit Nederland te schikken en gelijke pas te houden met een fyziek sterkere, twintigjarige of dertigjarige jeugd.

Na een aanval van 'Wolhinienfieber', waar iemand boven de veertig nooit helemaal overheen komt, als hij in het Poolgebied blijft, werd ik naar Berlijn overgeplaatst. In dit verband is het wel tekenend, het stuk 'Der Fall Kettmann' te memoreren, dat Mussert bij de bespreking op 8 Juli 1943 in de Feld-Kommandostelle aan Himmler overhandigde. Behalve een aantal onjuistheden en verdraaiïngen van de waarheid, waarmee ik in mijn Nawoord afreken, bevat het als slotregels een uitspraak, waarvan men zich terecht moet afvragen, hoe de leiding van de NSB dermate naïef kon zijn, leugens op te dissen, waarvan zij kon weten, dat zij reeds bij het allervluchtigste onderzoek onwaar zouden blijken. Juist als bij het vroegere royement is zij verwoed uit haar slof geschoten, zonder zich te bezinnen op hetgeen zij deed. Zij verklaart:

'Er ist nicht aus der niederländischen SS gestossen; im Gegenteil wurde ihm die Stange gehalten; er bekam eine Funktion in Berlin mit der möglichkeit von dort aus seine Aktion gegen die Bewegung fortzusetzen.'

Ook al was de staf van de Kriegsberichterabteilung in Berlin-Zehlendorf gevestigd, elke man die daarvan deel uitmaakte, stond òf aan het front òf met zijn gelaat naar het front gekeerd. Zeker zou daar niemand gelegenheid of zelfs maar lust hebben gehad om zich in ernst met de heren aan de Maliebaan bezig te houden. Uit kleine incidenten, die in de loop van de tijd voorkwamen, kon ik vaststellen, dat de staf er juist zorgvuldig voor waakte, de formatie strikt buiten alle politieke kwesties te houden.[22] Op zichzelf al was het een oorlogsverslaggever niet toegestaan, tendentieuze uitspraken te lanceren over het toekomstige bestuur in de Germaanse randstaten; hij moest zich bij al zijn werk aan de feiten houden. Maar gesteld dat hij in weerwil daarvan tòch min of meer polemische dingen had gelanceerd, dan zou hiervan niets terecht zijn gekomen. Voor alle groepen – 'Wortpresse', 'Rund-

22. Niet alleen gold dit voor de journalistieke prestaties van de correspondent, maar tevens voor zijn uitlatingen bij min of meer officiële gelegenheden. In de nazomer van 1943 bevond ik mij met een aantal SS-mannen van het front op een receptie bij Degrelle in zijn kasteel bezuiden Brussel. Mijn veel jongere Vlaamse collega Haesaerts protesteerde daar in bijzijn van hoge autoriteiten, o.a. de gouverneur van Brussel, tegen de 'Waalse grootspraak' van Degrelle's rede. Hij werd aanstonds naar Berlijn teruggeroepen en kwam op 'Fronteinsatz'. De pers repte er uiteraard met geen woord van.

funk' en 'Bild' – werd de productie door de koeriers van het front, soms ook per 'Fernschreiben' van bepaalde overgangsstations, naar Berlijn geleid om pas daarna in omloop te komen.

Het gesproken woord werd, wat mijn werk betreft, door de geluidswagen op banden opgenomen. Deze banden gingen per koerierdienst naar de contrôle-kamer in Berlijn (een barak van de technische dienst bij de Kriegsberichterabt.-Stab), om daar ook op platen te worden 'umgespielt'. Daardoor was het mogelijk, eventueel ongewenste gedeelten, al was het een moeilijk verstaanbaar of gestotterd woord, uit de band weg te knippen of inlassingen tussen de band te plakken. Waarborg dat zijn gesproken opname precies zo op de plaat kwam, had de oorlogsverslaggever dus niet. Maandelijks werd hem uit Berlijn een gestencild overzicht van àlle ingekomen opnamen gezonden, waarin bij elke naam en titel met enkele regels de beoordeling werd gegeven. Van de zender(s), waar de opname later werd uitgezonden, volgde geen opgave; practisch was het ondoenlijk om zich daarvan op de hoogte te stellen bij de administratie, die een en ander bijhield. Bij 'Wortpresse', was een door vrouwelijk personeel bediend knipsel-archief ingericht, waardoor elke man tenminste wanneer hij weer eens in Berlijn kwam, kon nagaan in welke bladen zijn stukken waren opgenomen. Ook had 'Wort' in Berlijn enkele vaste vertalers op het bureau en tevens speciaal voor de Duitse pers medewerkers, die soms bepaalde frontberichten bewerkten of van toelichtend commentaar voorzagen.

Op het tijdstip dat Mussert het eerder genoemde stuk 'Der Fall Kettmann' aan Himmler ter hand stelde, was ik echter nog bij 'Rundfunk' werkzaam. Vermoedelijk had de NSB van mijn terugkeer uit Karelië vernomen en al te voorbarig uit mijn aanwezigheid in Berlijn geconcludeerd, dat politiek de situatie te mijnen gunste was veranderd. Het is anders niet goed te begrijpen, hoe Mussert het kon wagen om met zulke leugens bij de Reichsführer-SS aan te komen.

Wanneer overigens de NSB beducht is geweest voor de relaties, die ik zowel met Prof. Werner Daitz persoonlijk als met zijn rechterhand, de Zweed Alexander Bertelsson van de door Daitz gestichte 'Gesellschaft für europäische Grossraumwirtschaft', in Berlijn en later ook in Dresden onderhield, dan ware het zeker verstandiger geweest, dit alles eerst eens te onderzoeken in plaats van volkomen uit de lucht gegrepen, van 'een functie in Berlijn' te gewagen. Mocht daarmee mijn bureau-werk zijn bedoeld, dat ik in afwachting van nieuwe opdrachten bij de KBA-Stab verrichtte, dan zal Himmler de klacht wel met een glimlach terzijde hebben geschoven. Wie overigens kennisneemt van het verslag der toen tussen beide mannen gevoerde bespreking, kan zich niet blind houden voor de beschamende waarheid,

dat Mussert daarbij in elk opzicht verre de mindere is geweest; zelfs ontkomt men nu en dan niet aan de indruk, dat Himmler daar als een gelaarsde kat met een muis heeft gespeeld! Ook al neemt men in aanmerking, dat dit verslag van Duitse kant is opgesteld en dan wellicht Himmler iets flatteert, dan nog verbaast het, dat Mussert, die zijn kracht bij voorkeur in ‘de nuchtere cijfers’ zocht, in dit geval vrijwel niets te zeggen had.[23] Zelfs wanneer Himmler zegt, dat *Storm* altijd commentaar zal geven, zodra ‘in de andere Nederlandse pers’ tegen de algemene richtlijn wordt gezondigd, reageert Mussert in het geheel niet en laat zich notabene met zijn onvervalst nationaalsocialistische pers, al het zelfrespect van de natie incluis, rustig op één hoop met ‘de andere Nederlandse pers’ in de hoek zetten.

Deze bespreking raakt op verschillende punten het conflict, maar een uiteenzetting van twee standpunten tegenover elkaar is ze hoegenaamd niet. Op Himmlers woorden van zijn ‘algemene lijn’ (vgl. blzz. 10 en 11 over Beieren en Pruisen met de daarop aansluitende opmerking ‘Es ist ganz klar, dass auch der Deutsche ein Germane werden muss’, gevolgd nog door het woord ‘Je grosszügiger Sie germanisch sind, um so mehr zwingen Sie uns dazu, germanisch zu sein’ en nog ten slotte het voorbeeld met *Hamer* als ‘Reichszeitschrift’) – op al deze puntige en kundig gespeelde toetsen weet dan Mussert niets dan een pudding-achtig: ‘Das ist nicht einfach’. Waarop Himmler dan weer kostelijk reageert met zijn maar liefst twintig regimentscommandanten! In één woord: erbarmelijk.

Dan onderbreekt het middagmaal de bespreking en dadelijk daarna kom ik ter sprake, tezamen met nog drie ‘onbetrouwbaren’, waarmee ik in politiek opzicht verder niets te maken heb, maar die blijkbaar ook lastig zijn voor de NSB. Dat vervolgens Mussert er zich over beklaagt, dat het hem werd belet om in 1942 het Legioen en de ‘Viking’ te bezoeken, doet mij nu achteraf onwillekeurig verband leggen tussen het bij Himmler bezorgde stuk ‘Der Fall Kettmann’ en het feit, dat het tot begin 1945 heeft moeten duren, alvorens ik als oorlogsverslaggever aan het front voor het eerst werd uitgezonden naar een formatie van voornamelijk Nederlandse vrijwilligers (de Viking). Om Mussert niet opnieuw aanleiding te geven, zich achtergesteld te voelen, zal Himmler order hebben gegeven, dat ik – behalve dan met Neder-

---

23. Zo bv. aangaande de scholing in de NSB (vgl. blz. 7) de flauwe repliek, dat er overal NSB-ers zijn: een conducteur in de trein en een bagage-kruier, waarop Himmler terecht zegt: ‘Wir schweifen vom Thema ab’, om dan nog alleen de nòg flauwere repliek van Mussert te krijgen: ‘Wij doen werkelijk het uiterste’. Als boksmatch verbeeld, ziet het gesprek er over het algeheel zo uit, dat Himmler rustig mikt en de slagen uitdeelt, terwijl Mussert niet veel anders doet dan zijn gezicht achter beide handschoenen verbergen.

landers in de KBA – zo weinig mogelijk met frontsoldaten uit Nederland in aanraking mocht komen.

Uit verschillende zwakke tegenwerpingen van Mussert (o.a. voor ‘Deutscher Nation’ bij het wordende Germaanse Rijk, vgl. blz. 15) blijkt eens te meer, hoe Mussert zich veeleer heeft laten gezeggen dan dat hij revolutionair zèlf de consequenties heeft gekózen. Het lijkt er op alsof ze hem boven het hoofd zijn gegroeid, waardoor zowel die vrij vage bezwaren als de uiteindelijke bereidheid met het zonderlinge staartje ‘wenn ich dazu Gelegenheit bekomme’ (vgl. blz. 15) allerminst een krachtig en overtuigd medestander doen zien. Het is ook ten slotte weer Himmler, die rechtuit zegt waar de schoen wringt. En terwijl hij voortdurend Mussert één lijn voorhoudt en besprekingen met Seyss-Inquart en Rauter nodig acht om de NSB te radicaliseren (vgl. blz. 17), lijkt het er bijna op alsof Mussert alles over zich heen laat gaan, zó onverwachts komt ineens weer zijn vraag hoe nu met *Storm* de samenwerking zal worden geregeld (vgl. blz. 18). Zal het Mussert bizonder hebben aangestaan, zich door Himmler als de eenvoud zelf horen toevoegen: ‘indem Sie selbst der Vorkämpfer dieses Gedanken (nl. de grootgermaanse gedachte) sind und werden, gibt es keine Schwierigkeiten mehr’? Of anders gezegd: als de dominee katholiek wordt, behoeft hij over Calvijn niet meer te piekeren. En dat dan nog met de zèlf uitgelokte opdracht van de Führer in de zak om voor de door hem begeerde divisie ‘Nederland’ van 2500 man in tempo 20.000 te maken.

Tenzij men er absoluut zeker van was, dat Duitsland het pleit zou verliezen, moest Nederland in die tijd wel tot de erkenning komen, dat historisch, zowel gerekend naar het revolutionaire als naar de getalssterkte in militaire zin, aan Duitsland de leiding in Europa toekwam. Inderdaad was het dan ook een kwestie van vertrouwen of een Nederlander vrijwillig mèt Duitsland de strijd tegen het bolsjewisme opnam. Practisch bleken alleen nationaalsocialisten tot dit vertrouwen in staat. En waarom? – omdat het daarvoor m.i. niet voldoende was om tégen iets te zijn, maar om in waarheid vóor iets te zijn. In de meeste gevallen kon dat ‘vóor iets’ nièt betekenen, dat zij om wille van Duitsland hun leven op het spel zetten; krachtiger dan elk staatkundig belang heeft de geest-van-de-tijd hun bereidheid daartoe bepaald, omdat hen toen het ideaal ener gemeenschap-in-wording, een werkelijk vernieuwd Europa voor ogen heeft gestaan.

Dat het niet overdreven is om van deze tijdgeest te gewagen, meen ik bevestigd te zien in de wijze, waarop Churchill zich, na Hitler, al evenzeer voor dit supra-nationale ideaal uitsprak. Behalve Churchill hebben na de oorlog reeds zóvele tijdgenoten – ik mag gerust zeggen, de grootste geesten in Europa – moeizaam deze nieuwe wegen gezocht, dat men maar opper-

vlakkig de kranten behoeft in te zien om deze evolutie, als een ter wille van de massa afgeremde revolutie, vast te stellen. Dat in totaal een ongelovig nihilisme uiteindelijk geheel àndere vormen voor het cultuurleven zal doen ontstaan, dan uit een sterk Germaanse bezinning teweeg zou zijn gebracht, doet aan de drijfveer, de impuls van de tijdgeest als zodanig niets af.

Maar tevens kunnen wij, geholpen door een tijdsverloop van meer dan zeven jaren na de Duitse ineenstorting, des te duidelijker het ideaal onderscheiden van de politiek en daardoor ook beseffen, dat voor wat Nederland betrof, Mussert helaas geestelijk tekort is geschoten om dat toèn revolutionaire, thàns evolutionaire droombeeld te beleven. Hij bleef tot de laatste dag het verlies van een eigen staatkunde als een definitief opgeven van ons volkskarakter beschouwen. In verweer tegen een ideaal, dat hij ten onrechte als de machtsgreep van het Duitse imperialisme zag zoals ook Duitslands vijanden het zagen, schreef bv. op 25 Sept. 1942 – dus kort na het in de grond boren van *De Misthoorn – Volk en Vaderland*: ‘Wat uitsluitend geldt, is het woord van de Leider’. Daarin ligt de kern van het conflict: hij achtte zich de onfeilbare Nederlandse dictator, terwijl hij nolens volens om zich te kunnen handhaven, meer en meer de orders moest uitvoeren zoals ze hem hetzij van het Rijkscommissariaat, hetzij van Berlijn werden gedicteerd. Hoe weinig geresigneerd, in het onzekere tastend en politiek gesproken, bijna achterbaks Mussert zich aan ons voordoet in het verslag van zijn onderhoud met Himmler, deze vage en onbeduidende bijdrage aan een toch op zichzelf zeker belangrijke bespreking is juist hierdoor buitengewoon verhelderend voor de plaats, die Mussert innam, en voor hetgeen hem voor ogen stond.

Dat Mussert op de duur overal spoken moet hebben gezien, kan veilig worden aangenomen. In 1943, toen ik mij enige dagen in een door de Oostland-compagnie gestichte landbouwschool in de Oekraine ophield, kreeg ik er opnieuw een bewijs van, hoe de leider der NSB om zijn kleinzieligheid werd gevreesd. Er zou in bijzijn van verschillende autoriteiten uit Wilna en uit de omgeving een officiële opening van de school plaatsvinden, waarvoor ik met veel moeite een geluidswagen van het front had weten te dirigeren. Op de bewuste dag verscheen o.a. Rost van Tonningen, die mij hartelijk begroette en met wie ik mij in een kring van genodigden lange tijd onderhield. Als van de andere sprekers nam ik van hem ook enkele gedeelten uit zijn rede op, waarna ik hem nog tot een kort vraaggesprek voor de microfoon uitnodigde, zoals ik dat met de directeur van de school en een paar leerlingen had gedaan. Tot mijn verwondering weigerde Rost. Toen bleek, dat hij bang was Mussert te ontstemmen, wanneer deze mijn stem zou horen en daardoor zijn contact met mij vaststond. En dat terwijl Rost SS-man was en zoals gezegd, zich als goed kameraad jegens mij gedroeg!

Toen ik in 1944 in een vertrouwelijk gesprek met Feldmeyer te Berlijn aan de gehele SS verweet, dat zij zich om Mussert te gerieven, van mij niets meer aantrok, poogde hij mijn uitval te bezweren door mij voor te houden, dat ik bij mijn terugkeer vanzelfsprekend in de Nederlandse SS een officiersrang had, hetgeen ik echter ... aan niemand mocht zeggen!

Het conflict was er nog altijd, maar het leefde ondergronds. Toen ik ten slotte aan het Oderfront ook eindelijk bij de divisie ‘Nederland’ kwam, bleken alle frontsoldaten mijn overtuiging toegedaan en dat in weerwil van het feit, dat bij de vorming op hoog bevel van de staf àlle politiek contrabande was, omdat soldaten aan het krijgsbedrijf hun handen vol hebben, terwijl politiek ook niet bevorderlijk kon zijn voor de korpsgeest. Wanneer de geallieerden het ‘thuisfront’ van de NSB niet hadden gelikwideerd, dan had ongetwijfeld de SS het gedaan. Onnoemelijk leed en gevangenschap maakten NSB-ers en SS-mannen echter weer solidair – God geve, dat ons volk, verlost van wraak en weerwraak, in de zichzelf trouw gebleven, eeuwige volksziel zijn solidariteit hervindt.

Nawoord

Niet zozeer als belangrijke aanvulling voor het conflict tussen NSB en SS, waarvan ik de contouren aangaf, maar vooral om enkele punten die mij persoonlijk betreffen, lijkt het mij wenselijk, in dit nawoord nog enige aandacht te besteden aan het dossier, dat het Hoofdkwartier der NSB klaarblijkelijk na mijn royement op 9 Sept. 1942 omtrent mijn persoon aanlegde.Voor de in totaal dertig bijlagen kies ik dan eerst de stukken van vóor genoemde datum van royement, omdat normaal gezien, uitsluitend dit materiaal de NSB tot bewijs had kunnen dienen voor de beweerde ‘anti-nationaal-socialistische agitatie’.

Om te beginnen, behoren hiertoe dan de eerste 4 bijlagen:

1 mededeling Kettmann formulier ‘Strijd en Offer’;
2 overeenkomst inzake vertaling *Mein Kampf*;
3 brief van De Amsterdamsche Keurkamer (getekend: Kettmann) van 15 Dec. 1941 aan Koster;
4 brief van Louis Felten aan Margot Kettmann.

Van de bijlagen 5, 6 en 7 (de nummers van 5, 12 en 19 Sept. 1942 van *De Misthoorn*) zou in verband met de datum dus uitsluitend bijlage 5 in aanmerking komen. Daar ik het werk van *De Misthoorn* reeds uitvoerig besprak, mag ik het wel overbodig achten, hier nog afzonderlijk op bijlage 5 in te gaan. Als bewijs voor de zgn. agitatie lijkt het mij gezocht, aangezien ik toen nog angstvallig vermeed, de NSB-leiding zèlf van onbetrouwbaarheid te beschuldigen, ook al nam ze bepaalde elementen, die het volk geen hoge dunk van de NSB konden geven, door een doofpot-politiek in bescherming.

Achter bijlage 4 (en niet in het register vermeld) bevindt zich een in 5 punten onderverdeeld ‘Memorandum’, dat willekeurig naar bijlagen van vóor en nà de royementsdatum verwijst. Ook dit memorandum behandel ik aan de hand van de bijlagen.

De brief van 28 sept. 1942 aan Hans Jannasch en mijn bericht van 29 Sept. 1942 (beide behorende tot bijlage 8) sla ik als ‘mosterd na de maaltijd’ over; van bijlage 9, die uit vijf bladzijden met aanhalingen uit particuliere

correspondentie bestaat (de NSB-leiding bediende zich wel van fraaie middelen!), behoud ik alweer in verband met de datum uitsluitend het eerste blad. Alle verdere bijlagen bevatten stukken, gedagtekend nà 9 Sept. 1942, behalve bijlage 25 (om Rauter in het zonnetje te zetten), waarvan de eerste regel verwijst naar mijn brief van 12 Juni 1942 aan Ilcken, waarvan een stuk wordt aangehaald in bijlage 9, terwijl in bijlage 29 nogeens de gehéle brief in afschrift voorkomt. In bijlage 25 volgt dan een regel uit een van mijn brieven aan Beversluis, waarbij als datum 28 Aug. 1942 wordt opgegeven, terwijl dit 28 Sept. 1942 (dus geschreven nà het royement) moet luiden.

Aan de eerste 4 bijlagen voeg ik dus voor het onderzoek toe:

9 uittreksels van mijn brieven (alleen het eerste blad);
25 1e regel (mijn brief aan Ilcken;
29 mijn brief aan Ilcken in zijn geheel.

De gehele verdere rest van het dossier is een weinig belangrijke verzameling van stukken, die de gebeurtenissen nà het royement markeren zoals de behandeling voor de Hoge Raad van Discipline enz. Voorts is de opzet merkbaar om door allerlei aanhalingen uit latere particuliere brieven de proporties van de zaak te doen uitdijen tot een soort misdadig complot; die pogingen moesten mislukken, omdat er maar één ding was wat alle betrokkenen voorstonden – nl. de zuivering van de NSB, hetgeen wij echter allerminst onder stoelen en banken hebben gestoken. Dat ik nà het royement – dus op het ogenblik toen ik er zeker van was, dat de NSB-leiding geen zuivering verkoos – rechtstreeks tegenover het Hoofdkwartier kwam te staan, valt gemakkelijk te begrijpen. Om daarmee echter zo te hooi en te gras een dossier bijeen te halen, teneinde mijn royement te rechtvaardigen, stelt de zaken moedwillig op hun kop.

sub 1 – Wanneer, zoals ik vermoed, De Jager Meezenbroek de auctor intellectualis van dit dossier is geweest, dan zijn de geruchten, die over hem in omloop waren, ongetwijfeld juist en is hij in elk geval een zeer gevaarlijk man. Het moge voor elk mens duidelijk zijn, dat niemand bij de vraag ‘Welke offers hebt gij gebracht?’ met de borst heldhaftig vooruit, zijn roem gaat staan verkondigen of nog erger, zijn nood zal klagen. De eerste reactie zal dan ook zijn: weten jullie dat dan zelf niet? Moet er dan toch iets worden ingevuld, dan is dat menselijkerwijze niet anders mogelijk dan met een zweempje ironie, tenzij hij een zo domme en ingebeelde dikhuid is, dat dit op zichzelf al een goed motief tot royement zou zijn. Het is volgens mij dan ook niet goed aan te nemen, dat deze ironie voor kameraden van ‘Strijd en Offer’, die mij in elk geval ook persoonlijk hebben gekend, verborgen is ge-

bleven. Degene die het memorandum schreef, voegde aan mijn staat van dienst in de Beweging echter in volle ernst de opmerking toe:

‘ – voor de NSB geen offer heeft gebracht, daar hij brodeloos was vóor zijn opname als lid, terwijl hij sindsdien door de Beweging werd betaald.’

Deze hondse opmerking tekent de geest, waarmee men een man die tien jaar van zijn leven aan de NSB gaf, zonder enig voorafgaand overleg, zonder waarschuwing zelfs royeerde om daarna met een flinke trap nà te doen uitkomen, dat de NSB niet de minste verplichting aan hem had. Hij was betáald! En hoe.[24]

Blijkens een in bijlage 9 van het dossier opgenomen aanhaling schreef Hilde Ilcken mijn vrouw en mij op 7 Oct. 1942:

‘ – Habt ihr in VOVA gelesen, dass das alte Mitglied auch Verdienste für die Bewegung einst gab. Das ist nett zu hören, Kam. Kettmann!’

Ook dàt was ironie, gezien de manier waarop de NSB mij, alvorens zo te schrijven, mij zonder meer had geschrapt. Wij wisten heel goed, dat deze pleister op de wonde alleen maar diende om SS-gezinde NSB-ers in haar redelijk beleid te doen geloven.

sub 2 – Op zichzelf is het zonderling, een aangelegenheid van zakelijk belang als de overeenkomst van mijn uitgeverij met enige NSB-ers, voor wie Koster als gemachtigde optrad, ook al in het dossier op te nemen. Vatten wij het echter zo op, dat de NSB in principe een onbesproken gedrag van al haar leden eiste, dan is het alleen maar zonderling, dat zij dan jegens mij niet veel eerder – en vooral toen ik nog in de redactie van *Volk en Vaderland* zat – iets over die zgn. woordbreuk heeft gezegd. In elk geval was ook Mussert er terdege van op de hoogte, terwijl later Van Genechten, als raadsman van Koster, in de overeenkomst als arbiter genoemd, mij formeel in het ongelijk stelde, waarna ik toen even formeel mijn verontschuldiging aanbood. Nu de zaak eenmaal in het dossier ligt, wil ik niet nalaten, deze van mijn kant toe te lichten, al heeft ze dan nòch met de NSB zelf, nòch met mij als lid der NSB iets te maken.

Jarenlang had ‘De Amsterdamsche Keurkamer’ met financiële moeilijkheden te kampen, onvermijdelijk omdat ze zelfs met algemene uitgaven in de politieke hoek werd gedrukt, waarvoor aanvankelijk een zeer beperkt, later wel toenemend maar toch altijd eenzijdig debiet bestond. Veelal moest met bepaalde niet-politieke ‘kasstukken’ het risico van strikt politieke geschriften worden gedekt. Toen ik dan ook de rechten voor een Nederlandse uitgave van *Mein Kampf* verkreeg, vond ik geen drukkerij bereid, een zo om-

24. vgl. blz. 74.

vangrijk zetsel op crediet te leveren, terwijl ik voor een eerste druk niet verder dan tot 3000 exx. durfde gaan, zonder te weten wat daarvan in voorverkoop (vaak nog op 3mnds-conditie bij de boekhandel) zou zijn te plaatsen.

Ik trachtte dan ook een geldlening te sluiten, waarover ik op de redactie met Jan Hollander sprak; hij zou in de NSB hiertoe wel iemand of zonodig een paar leden gezamenlijk bereid vinden. Toen de zaak wat slepende bleef, vernam Koster ervan. Mussert had hem na het heengaan van Van Duyl tot ‘dwarskijker’ bij onze redactie benoemd; een niet-officiële functie, die voor een deel de medewerking aan het blad meebracht en voor een ander zo ongeveer het werk van een adviseur. Met Koster, die vroeger Kamerlid voor de AR-Partij was geweest en toen in de NSB als spreker voor de middenstand gold, had ik nooit omgang gehad; over zijn practijken als zakenman, o.a. in verband met de Chamotte-fabriek, werd vrij bedenkelijk gesproken.

Toen Koster voorstelde, mij geld te lenen, ried Meuldijk, toen hoofdredacteur en in elk opzicht mijn vriend, mij dit ten sterkste af, maar nadat Koster de zaak met Mussert wilde bespreken, zag ik daarin verder geen bezwaar. Daarna bleek, dat Dekker uit IJmuiden, die al eerder een halve toezegging aan Hollander had gedaan, en Kosters zakenvriend Paes samen met Koster het geld zouden fourneren, bedoeld als overbrugging voor de eerste druk. De bruto-winst zou fifty-fifty worden afgerekend; Koster zou gemachtigde voor de geldschieters zijn. Reeds dadelijk na de ondertekening der hoogst gecompliceerd opgestelde overeenkomst verzette ik mij ertegen, aan de onder art. V genoemde verplichtingen A, B, C en D te voldoen, wèl wilde ik E handhaven (afzonderlijke facturen voor *Mijn kamp*), terwijl ik alle betalingen met staten in rekening-courant aan Koster zou verantwoorden. Ik verweet hem toen, dat hij zich in een kleine vergadering op het Hoofdkwartier de uitgever van Hitlers werk had genoemd; lening of geen lening, ‘De Amsterdamsche Keurkamer’ bleef altijd nog de uitgeefster. Na dit gesprek kwamen A, B, C en D van art. V, art. VI in zijn geheel en 3 en 4 van art. VII te vervallen.

Toen de eerste druk (3000 exx.) verscheen, bleek deze geheel uitverkocht; uit de *ƒ* 2500.-, die ik van Zijfers (Het Bolwerk) wegens contante levering ontving, betaalde ik de binderij. Koster zorgde voor de papierrekening en voor de rechten van 3000 x 58½ ct – hiermee was de zaak overbrugd. Ik financierde meteen zelf de 2^{e} druk (4^{e}-10^{e} duizendtal), waardoor dus de geldschieters volgens art. IX recht kregen op 25pCt van de brutowinst – d.i. de ontvangsten, alleen verminderd met de rechten en de fabricage-kosten.

De 50pCt die de geldschieters op de bruto-winst van de eerste druk toekwam, werd onmiddellijk uitgekeerd: voor het betrekkelijk kleine bedrag,

dat hiervoor was gestort, maakten de heren voor iets wat practisch een geldlening was, een zo onmatig hoge rente, dat Dekker die alleen had meegedaan om mij te willen helpen en zeker niet om er beter van te worden, mij er later extra een compliment over maakte. Paes kende ik in het geheel niet; Koster stelde het zichtbaar teleur, dat ik zijn geld niet nodig had. Achteraf hoorde ik bovendien, dat het ‘zijn geld’ helemaal niet was geweest, maar dat ging mij verder ook niet aan.

Na de bezetting ging men zich van Duitse zijde voor de persoon en de zaken van Koster interesseren. Wat er precies aan de hand was, ben ik nooit te weten gekomen; wèl vernam ik, dat Koster vrijmetselaar was, hetgeen ik vóordien niet wist, terwijl hij als zakenman een verre van brandschoon verleden had. Mussert werd gedwongen, Koster meer achteraf te houden; in elk geval kreeg ik de ‘tip’ om hem links te laten liggen. Enige tijd later werd mij in Berlijn naar de overeenkomst met Koster c.s. gevraagd, zodat ik daarvan na mijn reis een copie maakte; naderhand wilde ook de SD te Amsterdam de gehele toedracht weten. Daarbij werd mij gezegd, dat een dergelijke ‘Kapitalistenschwindel’ met het boek van de Führer ontoelaatbaar was: het was normaal, dat er door arbeid winst werd gemaakt, hetzij vanwege het initiatief, hetzij vanwege de risico’s die werden gedragen.

Ik wist toen niet goed wat mij te doen stond. Vandaar dat ik Kosters aanmaningen voor de afrekening van de 2e druk geheel onbeantwoord liet en ten slotte in Dec. 1941 bij Van Genechten kwam. Zonder over de Duitse inmenging te spreken, vroeg ik hem op de man af, of hij de overeenkomst in overeenstemming vond met onze nationaalsocialistische opvattingen – i.c. het principe van kapitaal en arbeid. Van Genechten gaf toe, dat het hier een lening betrof, maar in de vorm van een commanditaire vennootschap, zodat ik mij dus maar aan die vorm had te houden. Ik was het daarmee niet eens, maar kon moeilijk mijn handtekening desavoueren; vandaar dan ook mijn brief aan Koster (bijlage 3).

Evenmin kon ik echter tòch afrekenen, aangezien de SD mij zei, de zaak verder aan haar over te laten. Nadien heb ik er nooit meer iets van gehoord; ook Van Genechten hield zich er buiten. De ‘vele pogingen’, die volgens het memorandum in het dossier Koster nog zou hebben gedaan, zijn ten enen male onwaar, evenals ik kan verklaren, dat wanneer Koster dan die zaak in handen van een advocaat zou hebben gesteld, ik daarvan nooit ofte nimmer iets heb gemerkt. Integendeel is Koster er tegenover mij nooit op teruggekomen.

sub 4 – Hoe degene die voor de inhoud van het memorandum verantwoordelijk is geweest, uit de brief van Louis Felten aan mijn vrouw heeft kunnen concluderen: ‘(3e) dat Kettmann in de zwarte handel pleegt te ko-

pen', is mij een raadsel. Wèl is aan te nemen, dat Mussert – met een schuin oog op zijn botervlootje – verheugd zal zijn geweest, bij 2c 'Kettmann als smokkelaar' tegen te komen, vermoedelijk voor zijn geestesoog in SS-uniform zeulend met spekken en hammen. In werkelijkheid heeft mijn vrouw mij nooit over die brief gesproken. Ook weet ik niet, hoe de NSB zo gauw een S voor spek en een H voor ham kan houden. In Juli 1942 heeft Louis Felten, die in Amersfoort een likeurstokerij had en ook wijnen e.d. verhandelde, mij voor het jubileum van 'De Amsterdamsche Keurkamer' een partij drank geleverd. De heer Planjer, directeur van 'Het Brouwerswapen' in Amsterdam, die voor de receptie op de Prinsengracht de bar verzorgde evenals de maaltijd in de Apollo-hal, had mij gezegd, dat alles in orde kwam – behalve juist de drank, zodat ik dit toen zèlf regelde. Die drank heb ik gezien en ook meegedronken; het lijkt me vreemd, dat ik later van spek en ham nooit iets heb geproefd.

Met deze brief op tafel, gesteld dan dat S en H deze Uilenspiegelse heerlijkheden aanduidden, de zaak listig zó te draaien, '(2) dat Felten zijn vriend voorstelt bij het vervoer hiervan eventueel de uniform der SS te gebruiken', tekent m.i. eerder de mentaliteit van de memorandum-schrijver dan van mij.

sub 9 – De aanhalingen uit drie verschillende brieven op het eerste blad van deze bijlage moesten blijkbaar dienen als bewijs voor de onder 3c (in het memorandum) behandelde 'opzet om de NSB afbreuk te doen'. Commentaar werd niet nodig geacht, zodat 3c het eerste blad van bijlage 9 overslaat en daarna beginnende met mijn brief aan Beversluis, die als gedagtekend 12 Aug. 1942 is vermeld, maar nà het royement werd geschreven en dus wel 12 Sept. 1942 gedagtekend zal zijn, uitsluitend ingaat op uitlatingen nà het royement.

Van de drie brieven is de middelste een gedeelte van mijn brief aan Ilcken, eindigend met de vraag: 'Heb je al met Rauter gesproken?' Als bijlage 29 is dan nogeens de gehele brief bijgevoegd, waardoor deze vraag blijkt te behoren bij een alinea over het Oostfront-ereboek als een voor te bereiden uitgave. De NSB kon die vraag dus niet gebruiken als een schakel in een (overigens niet te leveren) bewijs voor een door Rauter tegen haar gericht complot. Maar welk bewijs heeft zij dan in deze brief willen leggen. Ik citeer Keuchenius, voor wie het vast staat, dat ik met mijn stukken over de Rijksgedachte (en dus tegen de constructies van Carp c.s.) mij 'daarmee voorgoed de ongenade van de NSB op de hals (heb) gehaald' – een opmerking die ik zonder commentaar doorgeef en waarvan ik nu kan zeggen, dat ik ze toen wat al te somber zal hebben gevonden. Immers, ik meende toen nog, zoals al eerder is uiteengezet, dat Mussert als goed partij-man ten slotte wel voor de

aandrang zou zwichten. Intussen lijkt het me een rare kronkel om van NSB-standpunt haar houding te willen rechtvaardigen met Keuchenius' zienswijze van een al te vaststaande 'ongenade'. Ernstiger is dan wellicht in haar ogen mijn bedoeling om mij als SS-man aan de eed op Mussert te onttrekken, omdat ik Van Geelkerkens uitnodiging terecht formeel onjuist acht. Vermoedelijk had ik het een eer moeten vinden, daartoe te worden aangezocht, zonder functionaris te zijn. Maar ik behoorde nu eenmaal niet meer tot het politieke kader van de NSB en heb dan ook de eed niet afgelegd. Een bewijs van onbetrouwbaarheid als lid was daaruit zeker niet te distilleren.

En de beide andere aangehaalde brieven? De ene behelst een opmerking van mij aan Beversluis, het 'Strijd en Offer' teken af te wijzen, wanneer het me alsnog zou worden verleend. Vermoedelijk dus een poging om bij mij een persoonlijke rancune te construeren. De andere is een sympathiek briefje van een dokter, die mij voor de SS had gekeurd en die ik verder niet ken.

Het memorandum vervolgt dan met een resumé van het ontslag, gevolgd door '(5) Personen rondom de kwestie Kettmann', waarbij al dadelijk in het eerste stukje over Hildebrand treft, hoe de NSB de zaak opblaast met beweringen, waarvoor zij geen enkel bewijs heeft. De laatste alinea bv., als zou Hildebrand 'instructies' hebben gegeven 'om Kettmann tijdelijk te laten verdwijnen, terwijl hij zichzelf ook terugtrekt, althans voor het oog', grenst aan roversromantiek. In werkelijkheid werd Hildebrand overgeplaatst en wat mijn 'verdwijning' betreft, meen ik al duidelijk genoeg te hebben geschreven wat er is gebeurd en ook waarom. Stellig niet om acties tegen de NSB te beginnen! Ook de slotzin van het stukje is voor degene die de ware toedracht kent, verbluffend: 'Hildebrand werd overal in geraadpleegd en vroeg in alles om advies aan Rauter'. De woorden 'overal' en 'alles' zien er uit, alsof duistere machinaties de wereld op haar grondvesten deden beven! – och arme, de N.V. 'De Maliebaan' in alarmtoestand.

De verdere persoonsbeschrijvingen zijn al evenzeer aangedikt en verdraaid. Een aperte leugen is het bericht over Jannasch, die ik als auteur van 'De Amsterdamsche Keurkamer' leerde kennen. Hij had als jongeman met de Boeren in Transvaal meegevochten, bereisde later geheel Afrika en verwierf zich naam in wetenschappelijke kringen en als jager op groot wild. In 1942 behoorde hij tot de staf van het SS-Führungshauptamt in Berlijn. De mondelinge inlichting van de NSB is geheel uit de lucht gegrepen. Hierbij wordt tevens de journalist Göbel genoemd, omdat Jannasch en Göbel elkaar goed kenden, zoals ik al in 1930 contact met Göbel had; hij stond echter verder totaal buiten mijn relatie met Jannasch. Later bleek mij, dat Jannasch evenmin met Göbel bevriend was als ik; in sommige opzichten, zoals Vlaanderen en de katholieken, was Göbel, die in 1934 onder het pseudoniem Van

Amstel zijn brochure *Olie op de golven* bij mij had uitgegeven, zeer goed geïnformeerd. Na het sneuvelen van Jannasch' oudste zoon als vlieger in Afrika vermeed Jannasch de omgang met Göbel, omdat deze als Nederlander geen van zijn kinderen in Duitsland wilde laten dienstnemen. Van Göbels 'oplichtingen' had ik al in 1930 gehoord (ze betroffen toen echter geen 'wijnschandaal', waarvan ik dan ook nooit heb gehoord, maar de zgn. Bond van Belastingbetalers). Al bleef Göbel voor mij een tamelijk gesloten, min of meer diplomatiek man, ik heb persoonlijk nooit iets ongunstigs van Göbel ondervonden. De opmerking over Ernst Michel haakt kennelijk aan die over Göbel vast; met mij heeft ze in elk geval nièts te maken.

De uitdrukking 'werpt zich op als bemiddelaar tussen SS en Kettmann', zoals het memorandum die voor Heubel bezigt, doet nogal vreemd aan. Heubel behoorde nl. tot de stafleiding van de Nederlandse SS, zodat hij op zijn best had kunnen bemiddelen tussen NSB en mij, hetgeen hij overigens, voor zover ik weet, niet heeft gedaan. De nog zonderlinger opmerking 'Hij vermoedt, dat er iets met Kettmann gebeurt' (met de bronvermelding: door een NSB-lid) doelt waarschijnlijk op het gevaar voor een op mij te plegen aanslag. Zoals het daar staat, wordt Heubel voorgesteld als lijdende aan een angst-complex, maar de waarheid is, dat Musserts woorden òf onverantwoordelijk onbedachtzaam, òf misdadig provocerend zijn geweest – een andere uitleg is er niet aan te geven. Ongetwijfeld bestond er alle reden voor, zich over de eventuele gevolgen van die woorden ongerust te maken. Wanneer ik het toen in die mate niet heb gedaan, beschouw ik dat achteraf als een kortzichtigheid, wel voornamelijk omdat ik, zonder aan mijzelf te denken, ervan overtuigd was, zedelijk juist te handelen.

Het stukje over Rauter is van a tot z zodanig in strijd met de werkelijkheid, dat dit wel voldoende aan het licht komt voor ieder die mijn verslag van de zaak heeft gelezen. De NSB tracht hem eenvoudig in het centrum van een politiek complot te plaatsen, terwijl de veel latere bespreking van Mussert met Himmler duidelijk aantoont, hoe het haar minder om het levende nationaalsocialisme dan om haar eigen onaantastbaar partij-dogma was te doen. De NSB zag het dan ook als een kwestie van 'overmacht', dat er buiten de NSB mensen bestonden, die zich goed nationaalsocialist achtten. Als het alleen aan haar had gelegen, zou zij dit openlijk als anti-nationaalsocialistische agitatie hebben gebrandmerkt; verdacht was het in elk geval.

Zo noemt dit memorandum Ilcken ook als een dergenen die 'Leider en Beweging belasteren'. En het bewijs ervoor? Dat is dan, zoals ze tussen haakjes aangeeft, bijlage 26: een aanhaling van Keuchenius' woorden in een brief van mij aan Ilcken! En dan nog zodanig, dat die aanhaling als míjn woorden worden opgediend. Verder wordt het bewijs 'gecompleteerd' met

een zinsnede uit mijn Bericht (bijlage 8): ‘Ilcken staat in zeer nauw contact met Grf. Rauter’. Men kan niet anders zeggen dan dat de bewijzen overrompelend eenvoudig zijn!

Van Beversluis en De Sévooy wordt in hoofdzaak gezegd, dat de ‘de strijd moede’ zijn en daardoor vermoedelijk min of meer onschadelijk, al is niet verzuimd om te wijzen op uitlatingen, die zij lang nà mijn royement hebben gedaan.

Daarmee eindigt tevens het memorandum, waarvan – gezien de gehele voordracht – de schrijver schijnt te menen, uit deze verzameling stukken het waterdichte bewijs voor een soort georganiseerd verraad te hebben geleverd. Indien er nog enig bewijs voor nodig ware, dat de Beweging door-en-door ròt was, dan leveren zowel dit memorandum als de voor de samenstelling van dit dossier gevolgde methode er de doorslaande bewijzen van. Het is in elk opzicht klein en verachtelijk, griezelig van minderwaardige, partij-politieke bekrompenheid.

Dit alles achteraf overziende, ben ik er zeker van, dat de Duitse bezetting, die dan toch met de NSB-leiding jarenlang nauw contact had, een nog veel betere en met vele bewijzen gestaafde kijk op Mussert en de zijnen heeft gekregen dan ik. Het is daarom voor mij ondenkbaar om aan te nemen, dat Mussert ooit – had Duitsland gezegevierd – een belangrijke rol zou hebben gespeeld. Mede na lezing van Himmlers woorden in zijn bespreking met Mussert houd ik voor mij het ervoor, dat het ook van Duitse kant niets dan ‘tactiek’ is geweest, waardoor Mussert als de leider der NSB stelselmatig werd ontzien en tegelijk op sleeptouw werd genomen, terwijl hij dacht voor Nederland zelf de koers te bepalen.

Hoe begrijpelijk dit van politiek standpunt ook moge zijn, ik kan mij ook ten opzichte van de SS niet anders dan diep teleurgesteld voelen. Musserts kleine politiek met even kleine middelen te hebben beantwoord, zonder niet slechts voor zijn eigen overtuiging te zijn uitgekomen, maar zonder onverbloemd daarnaar te hebben gehandeld, kan ik onmogelijk bewonderen. De mij toegewezen woestheid van Karelië staat mij bovendien hierbij in de weg, zoals een mens zich bij een mild en zuiver oordeel toch nimmer geheel van zijn wellicht eenzijdige, persoonlijke ervaring kan ontdoen.

Over het door Mussert aan Himmler overhandigde stuk ‘Der Fall Kettmann’ kan ik ten slotte kort zijn. Oppervlakkig beschouwd, schijnen de gegevens met de feiten te kloppen, behalve dan het jaartal 1936 als oprichtingsjaar van ‘De Amsterdamsche Keurkamer’, terwijl deze oprichting in Juli 1932 geschiedde en dus viel vóor mijn toetreding tot de NSB in Augustus 1932. Het weekblad *Volk en Vaderland* zou aanvankelijk door mij worden uitgegeven. Toen ik alles tot in de finesses had voorbereid, zelfs met een re-

kening op de gemeente-giro in Amsterdam enz. en ik Mussert daarvan een uitgewerkt overzicht gaf, nam hij mij de zaak uit handen en bezorgde de uitgave zelf. Wel bleef ik redacteur – aanvankelijk op een armzalig honorarium, naderhand geleidelijk verhoogd tot een altijd bescheiden gebleven salaris. Dit wel in schrille tegenstelling met de zgn. aanspraken, welke Van Geelkerken zo ongeveer als NSB-'firmant' van Mussert blijkens zijn proces op het NENASU-millioen (de wel voornamelijk door *Volk en Vaderland* bijeengebrachte pot) meende te hebben.

Dat reorganisatie mijn heengaan in Oct. 1941 nodig zou hebben gemaakt, is een leugen; ik vroeg zelf ontslag en heb de redenen daarvoor reeds belicht. Evenzeer heb ik aan de hand der bijlagen 2 en 3 van het NSB-dossier die zgn. 'contractbreuk' al verklaard; natuurlijk vermeldt het stuk niet, hoeveel die 'kameraden' van hun geld hebben gemaakt en zelfs niet, dat ze hun geld terugkregen. Gelukkig wist de SS wel beter!

Uit de alinea over *De Misthoorn* is tekenend, dat er staat: 'Er wurde darum vor das höchste Parteigericht geladen und aus der NSB ausgestossen'. De heren wisten dus blijkbaar, hoe de procedure had moèten zijn. Ze deden het net andersom: eerst royeren en daarna oproepen. Welke bewijzen de NSB ten slotte had voor haar krasse bewering, dat ik met andere SS-mannen al geruime tijd zou hebben gewerkt aan ondermijning van de Beweging en verloochening van Mussert, hebben wij uit het dossier gezien. Himmler zal daarvoor ook wel zijn documentatie hebben gehad.

De laatste alinea over mijn functie in Berlijn, waardoor ik mijn actie tegen de NSB zou hebben kunnen voortzetten, heb ik al eerder zodanig behandeld, dat er geen spaan van heel blijft. Door die insinuatie bedierf de NSB-leiding haar zaak bij de Reichsführer-SS al dadelijk. Achteraf geeft dit stuk, evenals het dossier dat deed, wel een goed inzicht op de methoden van de NSB-leiding; ze zijn verre van fraai geweest.

Beknopte bibliografie van de werken van George Kettmann

Proza

De glanzende draad der goden (1928)
De vlam der steden (1930)
Maan op het dak (1931)
De oceaanvlucht van een olie-man (1933)
De verdrevene (1944)
Manuel (1957)

Poëzie

De jonge leeuw (1935)
Het erf aan zee (1938)
Jong groen om den helm (1942)
Bloed in de sneeuw (1943)
De ballade van de dode Viking (1956)
Zettericks van alle seizoenen (1962)
Man vrouw kind (1968)

Essays

Om wille van het leven: kunst en gemeenschap (1936)
Om de nieuwe cultuur (1940)

Personen- en zakenregister

Colofon

De vierde druk van deel zevenendertig van de *Flanorreeks* werd in mei 2001 vervaardigd voor de leden van de kring van literatuurliefhebbers ‘Flanor’ en voor enkele belangstellende buitenstaanders.

Flanorreeks

Onder redactie van Jan J. van Herpen, Willem Huberts en Gerben Wynia

1. Wim Hilberdink, *Toen de schaduwen hem omgaven: over Reinier van Genderen Stort* (1987, 2e druk 2000)
2. Jan J. van Herpen, *Ritter en Ter Braak in de etalage van Boucher* (1987, 2e druk 1999)
3. Gerard Groeneveld, *Steven Barends: querulant in fascistisch letterland* (1988)
4. Willem Huberts, *De vierde oubliëtte* (1988)
5. Gerben Wynia, *Narcissus tussen de mensen: over S. Vestdijk als dichter en romancier* (1988, 2e druk 1999)
6. Jan J. van Herpen, *Pierre Henri Ritter: drie sonnetten* (1988)
7. Paul Gellings, *Ach Don Juan* (1989)
8. Anne Wadman, *Veel meer dan tien geboden: over S.M. Noach (1879-1944)* (1989)
9. Jean Brüll, *Canis domesticus* (1989)
10. Magdalena Berkers, *Op weg naar de Onnoembare: over Roel Houwink* (1989)
11. Jan J. van Herpen, *Gerretson en zijn afwijkingen* (1990)
12. Paul van der Lee, *Een koning komt voorbij: eenakter* (1990)
13. Willem Huberts, *Rechts uit de flank!: een bloemlezing uit poëzie van Nederlandse nationaal-socialistische dichters* (1990)
14. Merijn Trip, *Het dubbele jawoord* (1990)
15. Wim Hilberdink & Jan J. van Herpen, *Speels journaal van een zeiltocht op de Zuiderzee in 1919* (1991)
16. Hans Edinga, *Ik wanhoop aan de superieure geest: ongebundelde poëzie*, gekozen en ingeleid door Gé Vaartjes (1991)
17. Gé Vaartjes, *In besloten kring: een bundel bij het achtste lustrum van de Zeister Litteraire Kring 1951-1991* (1991)
18. Felix Rutten, *Romeinse sonnetten*, met een woord vooraf door Jan J. van Herpen (1992, 2e druk 1999)
19. Kees Cabout, *Jan Hahn: de man achter Peter Pech* (1992)
20. Gé Vaartjes, *Niemand ontkomt zijn noodlot: het korte leven van Mari Bosland* (1992)
21. Jan J. van Herpen, *Een literaire rel met Menno ter Braak* (1993, 2e druk 1999)
22. Jan J. van Herpen, *Herinneringen van Jo Juda, violist* (1993)
23. Willem Huberts, *Dansen om te herinneren* (1993)
24. Dr. P.H. Ritter Jr., *Klein memoriaal: herinneringen aan een jeugd in Amsterdam*, bijeengeschikt door Jan J. van Herpen (1994)
25. Flanor, *Mengelwerck: een keuze uit het werk van Flanorleden* (1994)
26. René Stegerhoek, *Vanuit het Oosten* (1994)
27. Willem G. van Maanen, *Dubbele inktpot, enkele pen*, bezorgd door Gerben Wynia (1994)
28. C.O. Jellema, *Aangaande Hölderlin* (1995, 2e herziene en uitgebreide druk 1999, 3e druk 2001)
29. Henk Romijn Meijer, *Vanuit mijn raam gezien: verhalen*, met foto's van Elizabeth Mollison (1996)
30. Paul Gellings, *Het straatje: negen palimpsesten en een gedicht*, bezorgd en ingeleid door Willem Huberts en Gerben Wynia (1996, 2e druk 1996, 3e druk 1999)
31. Gerben Wynia & Henk Romijn Meijer, *En maak het vooral niet te lang* (1997)
32. Willem Brakman, *Bric à brac*, samengesteld en bezorgd door Gerben Wynia (1997)
33. D. Braggaar, *Vergeten reis: herinneringen van een Koninklijke Landmacht-soldaat in Indië / Indonesië augustus 1949 - maart 1951* (1997)
34. C.O. Jellema, *Drie haren van goud* (1998, 2e en 3e druk 1998, 4e druk 1999)
35. Geerten Meijsing, *Een witte raaf: over Baron Corvo (Fr. Rolfe)* (1998)
36. L.Th. Lehmann, *Obscure roem: over John Cowper Powys*, ingeleid door Willem Brakman en bezorgd door Gerben Wynia (1999, 2e druk 1999)
37. George Kettmann, *Leven in tweespalt*, ingeleid door Louis Ferron en bezorgd door Willem Huberts (1999, 2e en 3e druk 1999, 4e druk 2001)
38. Jan J. van Herpen, *Muzikaal illustreren van stomme films* (2000)
39. Teunn & Henk Romijn Meijer, *Recepten uit een oud archief* (2000)
40. Kitty de Josselin de Jong, *Rozen in december* (2000, 2e druk 2000)
41. C.O. Jellema, *Oefeningen bij een beek* (2000, 2e druk 2000, 3e druk 2001)
42. Jan J. van Herpen, *Er komen mensen op een kopje thee, om verder het avondje te passeren* (2000)
43. Geerten Meijsing, *Stucwerk: Italiaanse impressies en episoden* (2000)
44. Willem W. Waterman, *De avonturen van Waltertje Waerachtig en den wilden Waman: een zeer onderhoudend verhaal voor jong en oud*, ingeleid door Gerard Groeneveld (2001)

Leven in tweespalt

George Kettmann (Amsterdam 1898 – Roosendaal 1970) was schrijver, uitgever en journalist. Bovenal echter was hij nationaal-socialist. Tussen 1933 en 1941 maakte hij deel uit van de redactie van *Volk en Vaderland*, het weekblad van de NSB. Dertien jaar lang, van 1932 tot 1945, was hij eigenaar en directeur van de nationaal-socialistische uitgeverij De Amsterdamsche Keurkamer, waar hij in 1938 de Nederlandse vertaling van *Mein Kampf* liet verschijnen. In diezelfde periode manifesteerde hij zich als de meest naar voren tredende nationaal-socialistische letterkundige die Nederland gekend heeft.

Na in 1948 in België te zijn gearresteerd, werd hij in 1951 in hoger beroep veroordeeld tot een gevangenisstraf van tien jaar. Gedurende die tijd schreef hij – waarschijnlijk op verzoek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie – twee autobiografische documenten, die hier voor het eerst gepubliceerd worden. In *Op zoek naar een haven* zet hij de achtergronden van zijn keuze voor het nationaal-socialisme uiteen. In *De tweespalt tussen NSB en SS* belicht hij de ideologische strijd tussen de twee organisaties in de jaren '40-'45.

Louis Ferron voorziet in zijn inleiding Kettmanns teksten van een cultuurhistorisch kader. Verantwoording, tekstbezorging en een literairhistorische plaatsbepaling zijn in handen van Willem Huberts.

ISBN 90-73202-40-X

Uitgeverij Flanor